

Evaluering av Bokavtalen

Knut Løyland, Sigbjørn Hjelmbrække, Lars Håkonsen,
Trond Erik Lunder og Vidar Ringstad

TF-rapport nr. 249

2009

TF-rapport

Tittel:	Evaluering av Bokavtalen
TF-rapport nr:	249
Forfatter(e):	Knut Løyland, Sigbjørn Hjelmbrekke, Lars Håkonsen, Trond Erik Lunder og Vidar Ringstad
År:	2009
Gradering:	Ingen
Antall sider:	297
ISBN:	978-82-7401-292-9
ISSN:	1501-9918
Pris:	450,- Kan lastes ned gratis fra www.telemarksforsking.no

Prosjekt:	Evaluering av Bokavtalen
Prosjektnr.:	20080250
Prosjektleder:	Knut Løyland
Oppdragsgiver(e):	Kultur- og kirke departementet

Resymé:

Telemarksforking har på oppdrag fra Kultur- og kirke departementet foretatt en evaluering av Bokavtalen. Bokavtalen ble innført i 2005 og avløste da Bransjeavtalen av 1998. Evalueringen gjør bruk av tilgjengelig bransjestatistikk om bokpriser, bokinnkjøp, salgsvolumer m.v. Videre har vi gjennomført intervjuer med bransjerepresentanter for å supplere med kvalitativ informasjon.

Hovedformålet med evalueringen er å vurdere hvilken effekt Bokavtalen har hatt som litteraturpolitisk virkemiddel. For å foreta en slik vurdering, har vi analysert utviklingen innenfor følgende delområder: Bokhandlerstrukturen, bokprisene, bredden i litteraturtilbudet, boksalg og boklesing totalt og i lokale markeder, skolebokmarkedet, samt lønnsomhetsutviklingen blant bokhandler og forlag.

Forord

Denne rapporten går gjennom situasjonen i norsk bokbransje med sikte på å finne ut hvilke utslag Bokavtalen fra 2005 har hatt på sentrale delmål og hovedmål i litteraturpolitikken. Rapporten er skrevet på oppdrag fra Kultur- og kirkedepartementet (KKD) med Finn Mølmen og Jean-Yves Gallardo som kontaktpersoner. Knut Løyland har vært prosjektleder hos Telemarksforsking.

Mange personer har hjulpet oss med datamateriale og annen informasjon som har vært til hjelp i arbeidet med evalueringen av Bokavtalen. Tilfanget av data om norsk bokbransje har aldri vært så stort som det vi har hatt til rådighet. Det har skjedd en svært positiv utvikling bare på få år. Vi vil i denne sammenhengen rette særlig takk til Forleggerforeningen og Bokhandlerforeningen som gjentatte ganger har svart på spørsmålene våre og levert mye interessante data. Vi vil også rette en stor takk til Sentraldistribusjonen for levering av innkjøpsdata. Vi oppfordrer også til videre utvikling

av databasene som denne evalueringen bygger på. Selv om store forbedringer er gjennomført i de siste årene, er det fortsatt muligheter for videreutvikling. Vi takker også flere bransjeaktører som har tatt seg tid til å ha møte med oss.

Til slutt en kort leseveiledning. Rapporten har blitt fyldig, og mange har ikke behov for å lese rapporten i sin helhet. Hvert kapittel er forsynt med kortfatta oppsummeringer. Vi har dessuten lagt inn et eget sammendragkapittel (kapittel 9) som oppsummerer og konkluderer det vi mener er de mest interessante resultatene.

Kapittel 1 skisserer grunnlaget for evalueringen. Kapittel 2 er en gjennomgang av relevante studier på området. Kapitlene 3 og 4 går gjennom framgangsmåter og datagrunnlag. I kapitlene 5, 6, 7 og 8 ser vi på utviklinga av ulike sider av bransjen fra forfatter, via produksjon og distribusjon, til leser. Vi tar for oss priser, salgstall, lønnsomhetsutvikling og leserundersøkelsene. Skolebøker behandles særskilt i kapittel 7.

Bø, 18. mai 2009

Knut Løyland, prosjektleder

Innhold

1. Bakgrunn	11
2. Nyere erfaringer	15
3. Evalueringsstrategi	27
3.1 Innledning.....	27
3.2 Nærmere om det empiriske opplegget	31
3.3 Hovedelementer i evalueringen.....	34
3.3.1 Innledning.....	34
3.3.2 Analyse av delmål – Tilgjengelighet.....	35
3.4 Analyse av hovedmål: Økt boksalg og boklesing?	38
3.5 Skolebøkene	38
4. Datagrunnlaget.....	41
4.1 Innledning.....	41
4.2 Statistikk fra bokbransjen	42
4.2.1 Bransjestatistikk - Forleggerforeningen.....	43
4.2.2 Bokundersøkelsene – Forleggerforeningen og Bokhandlerforeningen	43
4.2.3 Bokkjøp og handelskanaler	44
4.2.4 Bokhandlerforeningens medlemsregister.....	45
4.2.5 Normtallundersøkelsene.....	45

4.2.6	Boklista.....	46
4.2.7	Innkjøpstall.....	47
4.3	Informasjon fra Statistisk sentralbyrå.....	48
4.4	Eksterne, økonomiske data om forlag, bokhandler og bokklubber.....	49
4.5	Kunstnerundersøkelsen, 2006.....	49
4.6	Surveyundersøkelse rettet mot bokhandlere.....	50
5.	Analyser av tilgjengelighet.....	53
5.1	Innledning.....	53
5.2	Utvikling i bokhandlerstrukturen, 2000-2008.....	54
5.2.1	Innledning.....	54
5.2.2	Antall bokhandler – nyetableringer og nedleggelser.....	54
5.2.3	Kjedeutvikling og markedskonsentrasjon.....	60
5.2.4	Oppsummering – strukturutvikling i bokhandlerleddet.....	65
5.3	Prisutvikling.....	66
5.3.1	Innledning.....	66
5.3.2	Konkurransetilsynets undersøkelse av bruttopriser, rabatter og salgsutvikling.....	71
5.3.3	Analyser av nettopriser.....	78
5.3.4	Kva seier aktørane – drøfting av intervju med personar i bransjen.....	83

5.3.5	Oppsummering – prisutvikling og prissetting	89
5.4	Bredden i tilbudet – produktvariasjon og diversitet	91
5.4.1	Innledning	91
5.4.2	Analyser av diversitet	93
5.4.3	Litteraturabonnementa	100
5.4.4	Kva har skjedd med nynorsklitteraturen?	104
5.4.5	Oppsummering – bredde i litteraturtilbudet	106
5.5	Priser og handelskanaler – Hva mener publikum?	107
5.5.1	Innledning	107
5.5.2	Analyser basert på data fra Bokundersøkelsen	107
5.5.3	Analyser basert på data fra Bokkjøp- og handelskanalundersøkelsene	114
5.5.4	Oppsummering – resultater av analyser basert på surveyundersøkelser	119
5.6	Konklusjoner om Bokavtalens betydning for tilgjengelighet av litteratur	121
6.	Analyser av boksalg og boklesing	125
6.1	Innledning	125
6.2	Salgsutviklingen i de lokale bokmarkedene	126
6.2.1	Innledning	126
6.2.2	Har Bokavtalen påvirket etterspørselen etter bøker?	127
6.2.3	Resultater for kontrollvariablene	136

6.2.4	Oppsummering	140
6.3	Hva har skjedd med boksalget og boklesingen? – Analyser av surveydata	141
6.3.1	Innledning.....	141
6.3.2	Analyser av salgsutvikling og boklesing basert data fra bokundersøkelsene.....	142
6.3.3	Analyser basert på data fra Bokkjøp- og handelskanalundersøkelsene.....	147
6.3.4	Oppsummering – bokundersøkelsene og bokkjøps- og handelskanalundersøkelsene.....	148
6.4	Analyser av boksalg og boklesing - oppsummering	149
7.	Skolebøker	151
7.1	Innledning	151
7.2	Prisutviklingen på skolebøker.....	152
7.3	Omsetningsdata og distribusjonskanaler for skolebøker...	156
7.4	Bør vi være bekymret for sterk konsentrasjon på selgersiden?169	
7.5	Konklusjon, skolebøker.....	175
8.	Lønnsomhetsutvikling i bokbransjen	179
8.1	Innledning.....	179
8.2	Lønnsomhetsutvikling for bokhandlene - beskrivende statistikk.....	180
8.3	Analyse av bruttofortjeneste, driftsresultat og kostnader i bokhandlene.....	187

8.4	Driftsresultater for forlag	193
8.5	Utvikling i inntektene til forfattere og oversettere.....	196
8.6	Konklusjoner, lønnsomhetsutvikling	202
9.	Oppsummering og diskusjon	205
9.1	Innledning	205
9.2	Tilgjengelighet – antall utvalg, priser og bredde.....	208
9.3	Prisutviklingen	209
9.4	Bredde.....	211
9.5	Bokavtalens virkning på boksalg og boklesing	212
9.6	Skolebøker	213
9.7	Lønnsomhet	215
9.8	Konklusjoner.....	216
9.8.1	Konklusjoner A. Viktige endringer i bransjen som ikke skyldes Bokavtalen	216
9.8.2	Konklusjoner B: Endringer som skyldes Bokavtalen.....	218
9.9	Avsluttende kommentar	221
	Referanser.....	223
	Vedlegg 1	227
	Vedlegg 2.....	233
	Vedlegg 3	255
	Vedlegg 4.....	267
	Vedlegg 5.....	269

1. Bakgrunn

Bokavtalen erstattet den tidligere Bransjeavtalen den 1.5.2005, og skal vare ut 2010. Bransjeavtalen ble opprettet i 1998 og gjaldt fra 1999. Begge avtalene krever dispensasjon fra Konkurranseloven fordi de innebærer et horisontalt samarbeid mellom aktørene i bokbransjen ved omsetning av bøker, bl.a. med avtaler om priser og rabattsatser. Når slik dispensasjon er gitt av konkurransemyndighetene, har det sammenheng med at man anser avtaler av dette slaget for å være et godt virkemiddel for å oppnå viktige litteraturpolitiske målsettinger: Med andre ord antar man at samfunnets gevinster som følge av en slik litteraturpolitikk, mer enn oppveier eventuelle effektivitetstap som følger av mer begrenset konkurranse i bokbransjen. Selve kjernespørsmålet i forbindelse med evalueringen av Bokavtalen er derfor: Er Bokavtalen et mer effektivt litteraturpolitisk virkemiddel enn Bransjeavtalen? Dette spørsmålet kan i utgangspunktet synes enkelt. Det kan også virke enkelt å gi et rimelig entydig svar på dette spørsmålet. Det er imidlertid i praksis ikke tilfellet. Her er det flere kompliserende forhold som på ulik måte stiller forskeren overfor flere utfordringer. For det første er de litteraturpolitiske målsetningene ganske sammensatte, og det er derfor ikke åpenbart at den ene type avtale er bedre enn den andre i alle henseender. Ekstra komplisert er det at de to avtalene har litt forskjellige formål. Bokavtalen opererer med følgende formålsparagraf (§1):

Bokavtalen har til hensikt å legge forholdene til rette for å styrke bøkenes posisjon i Norge gjennom å:

- Fremme kultur- og kunnskapsformidling, stimulere leseinteresse

og kunnskapstilegnelse, og bidra til å styrke norsk språk og skriftkultur.

- Bidra til å opprettholde en effektiv, norsk bokutgivelse med bredde i emner og kvalitet, og øke respekten for opphavsretten.
- Fremme salg av bøker i begge målformer gjennom rasjonell distribusjon og et effektivt, desentralisert bokhandlernet, slik at tilgjengelighet og valgfrihet for forbrukerne ivaretas.
- Legge forholdene til rette for virksom konkurranse om utvalg, utgivelser og tilgjengelighet.

Bransjeavtalens formålsparagraf inneholder de samme elementene, bortsett fra det siste. Dessuten sies det ikke noe om å øke respekten for opphavsretten, eller å fremme salg av bøker i begge målformer. Forskjellene er altså ikke så store, men hvilken formålsparagraf som legges til grunn kan altså ha noe betydning for evalueringens konklusjoner. I anbudsinnbydelsen fra Kultur- og kirke departementet (KKD) er kun Bokavtalens formål gjengitt, og vi tolker det slik at det er denne som skal legges til grunn for evalueringen.

En annen kompliserende faktor er det at det er flere avvik mellom Bransjeavtalen og Bokavtalen. Man kan ikke utelukke at Bokavtalen virker bedre enn Bransjeavtalen på noen områder, og dårligere på andre. Også av den grunn kan det være vanskelig å komme fram til en entydig konklusjon. Men ved å evaluere de enkelte elementene, vil en i alle tilfeller kunne frambringe informasjon som kan være nyttig i forbindelse med justeringer i framtidige bokavtaler.

De viktigste forskjellene mellom Bransjeavtalen og Bokavtalen er:

- Den faste bokprisen. I Bransjeavtalen var det bindende utsalgs-

pris utgivelsesåret og året etter for alle bøker bortsett fra skolebøker. I Bokavtalen er fastprisperioden fra og med den 1.5.2005 redusert til utgivelsesåret og fram til 30.04 året etter. Unntaket fra konkurranselovgivningen om prissamarbeid for fag- og lærebøker gjelder ut nåværende avtaleperiode, som løper ut 2010. Ordningen trer for denne bokgruppen dermed i kraft først 1. januar 2011.

- Rabatt på den faste bokprisen. Under Bransjeavtalen fikk bokklubbene anledning til å gi 25 % rabatt. I tillegg hadde de anledning til å gi gratisbøker til nye medlemmer. I Bokavtalen er det slutt på mulighetene for å gi gratisbøker i fastprisperioden. Dessuten er rabatten lik i alle salgskanaler, og kan fra og med den 1.5.2005 være maksimalt 12,5 %. Fastprisrabatten på 12,5 % gjelder bokgruppene 3 (sakprosa) og 4 (skjønnlitteratur).
- Skolebøker. Bransjeavtalen ga bokhandlene monopol på omsetning av skolebøker. Dette monopolet og fastprissystemet for skolebøker til videregående skole ble avvirket 1.1.2006, og for grunnskolen 1.7.2006. I mandatet, slik det er beskrevet i anbudsinnbydelsen, spesifiserer KKD at virkninger av denne omleggingen skal evalueres spesielt.
- Litteraturabonnement. Både Bransjeavtalen og Bokavtalen gir bokhandlene anledning til å inngå tre forskjellige abonnementsordninger med forlagene (jf. Bransjeavtalens § 2.3 og Bokavtalens § 3.2). På bakgrunn av utviklingen av fastpris og salgsmonopol for skolebøker, er det i Bokavtalen dessuten kommet til ett abonnement for distriktsbokhandlere og ett for mindre bokhandler. Det er altså bare de siste som er nye i Bo-

kavtalen og som således skal evalueres. Videre ble det i Bokavtaleperioden gjennomført endringer i abonnementene med virkning fra 1.5.2009.

2. Nyere erfaringer

I Ringstad og Løyland (2002) er det laget en oversikt over relevant litteratur for ulike sider ved de økonomiske og kulturelle aktivitetene til bokbransjen, hvorav de som har sammenheng med de reguleringer som bransjeavtalene har vært underlagt, står sentralt. Dette kapitlet gir en oversikt over litteratur på området som har kommet til etter den tid, men også med enkelte eldre referanser.

Den nyere litteraturen er hovedsaklig konsentrert om to tema: Prisutviklingen på bøker, og virkningen av faste kontra frie bokpriser. Det er også en betydelig overlapping mellom disse to områdene, ettersom bokpriser står sentralt i vurderingene av prisregime. Det første området står sentralt, dels fordi prisstigningen på bøker i mange land har vært sterkere enn den generelle prisstigningen uten at det har vært klart hvorfor, og dels fordi dyrere bøker har åpenbare negative kulturpolitiske virkninger. I Løyland og Ringstad (2003) er det gjort et forsøk på systematisk diskusjon av årsakene til prisstigningen på bøker, uten at det kommer fram til noen rimelig entydig konklusjon om hvilke faktorer som har vært av størst betydning for Norge.

Resultatene i Ringstad og Løyland (2006) tyder på at etterspørselen etter bøker er ganske prisfølsom, noe som understreker betydningen av å finne ut mer om årsakene til den sterke prisstigningen. Resultatene i den nevnte analysen er for øvrig understøttet av resultatene av tidligere analyser, så vel som en av nyere dato, jf. bl.a. Prieto-Rodríguez et. al. (2004). Graden av prisfølsomhet kan også ha betydning i forbindelse med vurderingen av prissystem.

Etterspørselsanalyser som er gjennomført, bl.a. de to som her er nevnt, viser også at etterspørselen etter bøker er inntektsfølsom. Økte inntekter over tid vil således i større eller mindre grad kunne nøytralisere effekten av realprisstigningen på bøker. Det kan kanskje til og med bidra til at bokmarkedet vokser over tid.

Betydningen for etterspørselen etter bøker av prisutviklingen for andre goder, spesielt nære substitutter til bøker, er det omtrent ingen forskning på, men resultatene i Ringstad og Løyland (2006) tyder på stor prislefølsomhet også den veien. I denne forbindelse er det også naturlig å trekke fram bibliotekenes rolle. For konsumentene er bibliotekene og bokhandelen, og andre utsalgssteder for bøker, de viktigste kildene til litteratur. Mellom disse to litteraturkanalene kan det være et ganske komplisert samspill. Men heller ikke her er det noe særlig forskningsbasert kunnskap. Det eneste arbeidet på området synes å være Løyland og Ringstad (2008). Resultatene tyder på at den store følsomheten i etterspørselen etter bøker overfor både pris- og inntektsendringer, kan ha sammenheng med bibliotekenes eksistens: Når bokprisene går opp, låner en mer bøker på biblioteket. Boklesingen reduseres altså mindre ved en slik prisoppgang enn bokkjøpene. Tilsvarende vil en inntektsoppgang gjøre at en i større grad kjøper bøker i stedet for å låne dem. Bokkjøpene øker altså mer enn boklesingen.

Den 1. januar 2002 ble momsen på bøker i Sverige redusert fra 25 til 6 %. I den forbindelse ble det gjennomført en omfattende utredning og kartlegging av bl.a. hvilken umiddelbar virkning dette fikk for prisen på bøker til forbruker, samt hvilken prisutvikling det har vært på bøker etter den tid. I Statistiska centralbyrån (2005) presenteres bl.a. en del

interessante forskjeller mellom ulike salgskanaler.¹ Analysene viser spesielt at det har vært en langt gunstigere prisutvikling i nettbokhandelen, og til dels i bokklubbene, enn i bokhandelen og andre utsalgssteder.

I denne rapporten er det også en kartlegging og analyse av publikums lesevaner, av tilnærmet samme slag som MMI-undersøkelsene som rutinemessig gjennomføres her i landet.² Rapporten tar også opp viktige metodeproblemer i forbindelse med måling av prisutviklingen på bøker. Et hovedproblem i den forbindelse er at bøker er en heterogen vare. Det kan derfor by på store problemer å finne sammenlignbare bøker på ulike tidspunkter, slik at en er rimelig sikker på at registrerte prisforskjeller er reelle, og ikke skyldes ulikheter i kvalitative egenskaper. Det er ulike måter å takle dette problemet på, og rapporten viser hvordan en kan bruke beregninger på grunnlag av såkalte hedoniske regresjonsmodeller for å korrigere for heterogenitet. Denne delen av rapporten er også publisert i Dalén og Ingelsson (2005).

Et annet problem i forbindelse med måling av prisutviklingen på bøker, er å fange opp prisvirkningene av prisavslag etter fastprisperioden. Etter at Bokavtalen trådte i kraft, er det i tillegg en utfordring å fange opp virkningen på prisutviklingen av rabatter innenfor 12,5 % -rammen som avtalen tillater. Konkurransetilsynet har gjennomført beregninger som viser at det her kan være snakk om betydelige prisreduksjoner, jf. Konkurransetilsynet (2008).

¹ De salgskanalene det gjelder er bokhandler, andre utsalgssteder (varehus, dagligvarebutikker, kiosker), bokklubber og nettbokhandler.

² I den senere tid har MMI endret navn til Synovate.

Det andre hovedtemaet som går igjen i nyere litteratur, er betydningen av faste bokpriser, eller hva som litteraturpolitisk er best av faste og frie bokpriser. Selv om en fortsatt har et fastprissystem i Norge, har denne litteraturen stor relevans. Den vil være til hjelp i vurderingen av den liberalisering som Bokavtalen innebærer, sammenliknet med den tidligere Bransjeavtalen. Dermed har en holdepunkter for å kunne si noe om en bør foreta ytterligere liberaliseringer i framtiden, eller om en tvert imot bør gå tilbake i retning av det gamle systemet.

Ser man på litteraturen som foreligger under ett, spriker vurderingene i alle (eller egentlig begge) retninger, og bekrefter således de konklusjonene en kom fram til i en bred analyse av fastprissystemer allerede for 25 år siden, jf. Overstreet (1983). De bekrefter også tidligere analyser for bokbransjen hvis en ser dem under ett, slik det framgår av Ringstad (2004, 2005).

I Europa er det svært varierende praksis når det gjelder bokprissystem. Stockmann (2004) gir en oversikt over praksis i de ulike land, og hvilke erfaringer Finland høstet da landet gikk over fra faste til frie bokpriser i 1971. I starten skjedde det svært lite, og det er svært uklart i hvilken grad det som deretter skjedde kan tilskrives denne overgangen, eller om utviklingen i det hele tatt var påvirket av bytte av prissystem. Hun går også litt inn på debatten om hvilket system som er best. Denne delen er imidlertid svært mangelfull, ettersom hun i hovedsak bygger på bare én analyse (Fjeldstad, 2001). Som det framgår av Ringstad og Løyland (2002), var det et par år før Stockmann skrev sin artikkel et tosfret antall arbeider som tok for seg dette temaet, bl.a. syv som var forfattet (eller medforfattet) av den engelske økonomen Francis Fishwick.

Av nyere litteratur er naturlig nok Konkurransetilsynets analyser de mest relevante, ettersom de er direkte relatert til de omlegginger som Bokavtalen representerer – og som jo dette prosjektet skal foreta en evaluering av. Konkurransetilsynet argumenterte i forkant sterkt for de endringer i litteraturpolitikken som Bokavtalen representerer (Konkurransetilsynet 2004), og kommer i to rapporter i etterkant av omleggingen til at tilsynet hadde helt rett. Konkurransetilsynet (2006) er basert på data fra et utvalg av bokhandlere i de fem største bokhandlerkjedene i Norge, og hensikten var å studere pris- og salgsutviklingen for ulike boktyper. En hovedkonklusjon er at det er solgt betydelig mer skjønnlitteratur og at prisene på skjønnlitteratur har falt etter at Bokavtalen trådte i kraft. Bestselgerne utgjør en noe større andel av salget men dette ser ikke ut til å ha gått ut over bredden ettersom antall titler har økt. Tilsvarende er hovedkonklusjonene i Konkurransetilsynet (2008) at etter den nye avtalen trådte i kraft, har salget av bøker økt, prisene har falt og antall titler har økt.

Stort bedre kan det knapt bli, i alle fall dersom disse endringene kan tilskrives den nye Bokavtalen. Her står en overfor et nøkkelpunkt i evalueringen, nemlig å skille virkningene av avtalen fra virkningen av andre faktorer som også kan tenkes å ha betydning for sentrale målstørrelser i litteraturpolitikken. Dette gjør at en ikke uten videre kan ta Konkurransetilsynets konklusjoner for god fisk. En sentral del av den heraværende evalueringen vil således måtte studere utviklingen i de målstørrelser som er nevnt i kapittel 1 i lys av utviklingen for øvrig. Da kan det vise seg at Konkurransetilsynet faktisk har rett – men det er altså slett ikke sikkert.

Den som utvilsomt har gjort mest i forbindelse med analyser av prissystemer for bøker er den engelske økonomen Francis Fishwick. Derfor har hans oppfatninger og vurderinger særlig stor interesse. I analyser som ble gjennomført på 1980- og 90-tallet, jf. nærmere omtale i Ringstad og Løyland (2002), gikk konklusjonene i retning av at faste priser alt i alt var bedre enn frie. Dette var i hovedsak basert på analyser av systemet i Storbritannia (UK), nemlig NBA (Net Book Agreement), som forutsatte faste priser (i England omtales faste priser RPM som er en forkortelse for Retail Price Maintenance).³ I UK forlot man imidlertid fastprissystemet i 1995 (formelt først i 1997). I Fishwick (2001) gjennomføres en evaluering av erfaringene i de første årene med frie priser i UK. Her er han atskillig mer i tvil om den faste bokprisens velsignelse. Han bygger i den forbindelse også på analyser andre har utført, spesielt Utton (2000). Han formulerer hovedkonklusjonen som følgende spørsmål, jf. ellers Ringstad (2005):

Does this (dvs. den positive utviklingen for de fleste bokkjøpere, forlag og bokhandlere etter at fastprisen ble opphevet) mean that the book trade wasted a lot of time, effort and money before 1995 in trying to defend the NBA, when RPM was actually holding the market back. Is there a lesson here for other countries that have retained the RPM?

Fishwick (2008) er den ferskeste analysen av virkningene av omleggingen i England. Her er han imidlertid tilbake til gamle konklusjoner og kanskje vel så det. Han tar for seg utviklingen i bokmarkedet i UK i hele perioden etter at RPG falt bort, og har derfor naturligvis et langt bedre grunnlag for å foreta sine vurderinger enn han hadde i 2001. Han er spesielt opptatt av prisstigningen på bøker, og kan benytte be-

³ Fishwick har også gjennomført analyser av bokprissystemene i Australia og Nord-Amerika.

tydelig bedre prisdata enn tidligere, der prisutviklingen bl.a. er korrigert for sammensetningen av boksalget. Han finner at mens (korrigert) bokpris fulgte den offisielle konsumprisindeksen (OKP) omtrent fram til det tidspunkt en gikk over til frie priser, har bokprisen steget langt sterkere enn OKP etter den tid.

Han forklarer dette funnet med at frie priser har gjort det mulig for de store aktørene på detaljistleddet å bruke priser til å konkurrere om markedsandeler, samtidig som de er mektige nok til å forhandle fram større rabatter overfor forlagene (dvs. forskjell mellom listepris og pris til detaljist). Forlagene på sin side forsøker å ta igjen ved å øke listepri-sene, men den prisen forlagene oppnår, (listepris minus rabatt til detaljist) har steget langt saktere enn detaljistprisen. På tross av at det er blitt mer omfattende prisavslag på bøker til konsument, har prisene de betaler likevel gått opp. Det som tilsynelatende er en prisreduksjon, er altså det motsatte.

Vinnerne i dette spillet (målt i markedsandeler), har vært de store bokhandlerkjedene, supermarkedene og nettbokhandlere. Taperne er andre spesialiserte bokhandlere og bokklubber, mens nisjebokhandlere som konkurrerer på annet enn pris, har greid seg bra. De siste årene har de store bokhandlerkjedene merket presset fra nettbokhandlene stadig sterkere, og er på defensiven når det gjelder markedsandeler.

Fishwick hevder at prisutviklingen på bøker i fastprislandene Tyskland og Frankrike, har vært langt gunstigere enn i UK etter 1995. Mens bokprisene som nevnt har steget langt sterkere enn det generelle prisnivået i UK, er de omtrent på linje med konsumprisutviklingen i Tyskland. I Frankrike har de steget langt svakere. Dette er naturligvis en indikasjon på at Fishwick har rett – at frie bokpriser er prisdrivende.

Men noe mer er det heller ikke, i hvert fall ikke så lenge man ikke er i stand til å korrigere for andre ulikheter i de nevnte landenes bokmarkeder.

Et forsøk på en tilsvarende komparativ analyse av bokprisutviklingen i de nordiske land i periodene 1980-1990 og 1990-2000, var i så måte ikke særlig vellykket, jf. Løyland og Ringstad (2003). De finner at i 1980-årene lå fastprislandet Danmark omtrent på linje med friprislandet Finland i realprisutvikling på bøker, og atskillig høyere enn både fastprislandet Norge og friprislandet Sverige. I 90-årene lå Norge og Finland omtrent på linje, mens Sverige lå langt over de tre andre, spesielt Danmark. Alle land hadde i begge perioder til dels sterk positiv realprisutvikling på bøker, dvs. at bokprisene steg sterkere enn prisen på andre konsumgoder. Det dette forteller oss er at vi ikke med rimelig sikkerhet kan tilskrive valget av fastprissystem eller friprissystem forklaringskraft for prisutviklingen på bøker, uten å finne gode forklaringer på disse forskjellene.

I mai 2007 gikk den tyskspråklige delen av Sveits over til frie bokpriser, men i slutten av august i år anbefalte Kommission für Wirtschaft und Abgaben des Nationalrates å gå tilbake til det gamle systemet med faste priser. Konklusjonene i Fishwicks analyse var en sentral del av begrunnelsen for flertallet. Riktig nok ble det også gjennomført en egen evaluering av erfaringene med det nye systemet (Hulliger et al. , 2008) men den har ingen klare konklusjoner. Den ble da også basert på de ti første månedene med frie priser, og det er da ytterst optimistisk å vente noe annet. I stedet påpeker utredningen at en må vente enda tre år før en kan forvente klare utviklingstrekk.

I en uttalelse fra den sveitsiske bokhandler- og forleggerforening til denne utredningen (Schweizer Buchhändler- und Verleger-Verband, 2008), gjengis det en del tilleggsinformasjon som kan tyde på at effekten av frie bokpriser på prisutviklingen på bøker, både i den tyskspråklige og franskspråklige delen av Sveits, samsvarer godt med de funnene i Fishwick (2008). Det er i hovedsak dette, samt selve analysen til Fishwick, som gjør at foreningen i sin uttalelse anbefaler å gå tilbake til faste bokpriser.

Foreningen ble altså hørt selv om kommisjonen omtrent var delt på midten (13 for, 11 mot, og én avsto). Det er også interessant å se på hovedbegrunnelsene til begge parter. Flertallet anfører følgende:

Die erfahrungen in der Schweiz und im Ausland haben gezeigt, dass ein regulierter Preis für die Branche positive Effekte hat. Die Mehrheit erachtet zudem ein dichtes Buchhandlungsnetz nicht nur deshalb als wichtig, weil dadurch der Zugang der Bevölkerung zu Büchern sichergestellt werden kann, sondern auch, weil dadurch eine grössere Vielfalt des Angebots gefördert wird.

De erfaringene fra utlandet som det her refereres til, synes kun å være det som framgår av Fishwick (2008).

Mindretallet begrunner sin votering på følgende måte:

Die Minderheit bezweifelt, dass sich mit der Buchpresibindung die damit angestrebten kulturpolitischen Ziele erreichen lassen. Für sie ist die Konzentration des Verkaufsstellennetzes ein Grobtrend, den regulierte Preise nur unwesentlich beeinflussen können. Die unabhängigen Buchhandlungen sollten deshalb nicht auf die Buchpreisregulierung zählen, sondern sich zur Existenzsicherung in spezialisierten Nischenmärkten positionieren. Gleichzeitig sollten sie den Kunden innovative Leistungen anbieten und die neuen Technologien innovativ einsetzen. Die Minderheit ist ausserdem keineswegs davon überzeugt, dass diese Regulierung eine notwendige Voraussetzung für die Vielfalt des Verlagsangebots ist.

Her har en åpenbart frontlinjer som en kjenner igjen fra andre land. Det er en kamp mellom de små, uorganiserte enhetene, og de store dominerende som har ressurser både til å føre en aggressiv konkurransestrategi, og til å utnytte ny teknologi, nye organisasjonsformer og mer generelt nye kunnskaper. Noen vil vel kanskje også si at det er kampen mellom den nye og den gamle tid.

Per mai 2009 er det ennå ikke fattet noe politisk vedtak om prissystem for bøker i den tyskspråklige delen av Sveits. Kulturpolitisk er det av underordnet betydning hvem som vinner denne kampen, så lenge det ikke går ut over sentrale kulturpolitiske målsettinger. Kanskje er det slik som mindretallet indirekte antyder, at tilhengerne av faste priser er dømt til å tape på lengre sikt dersom de ikke tilpasser seg utviklingen. Noe tilsvarende kan gjelde i andre land.

I Norge har altså erfaringene med den liberalisering av bokbransjen som Bokavtalen innebærer, vært entydig positive ifølge Konkurransetilsynet. Og tilsynet kan ha rett, eller i hvert fall i hovedsak rett, på tross av erfaringene i UK og Sveits. Det er viktig å huske på her at det norske systemet fortsatt innebærer faste priser, men med avkortet fastprisperiode og muligheter for priskonkurranse innen bestemte grenser. Kanskje er dette hybridsystemet bedre enn en brå overgang fra helt faste til helt frie priser. Det gir både bedre tid til omstillinger og ikke minst; en kan høste erfaringer med hvordan en liberalisering fungerer i praksis. Da kan en finne ut – sammen med den kunnskap som etter hvert akkumuleres internasjonalt – at bokprisene kanskje ikke bør slippes helt fri. Eller dersom de settes fri, bør det i så fall kombineres med tiltak for å redusere skadevirkninger, som en mener å ha dokumentert i UK og

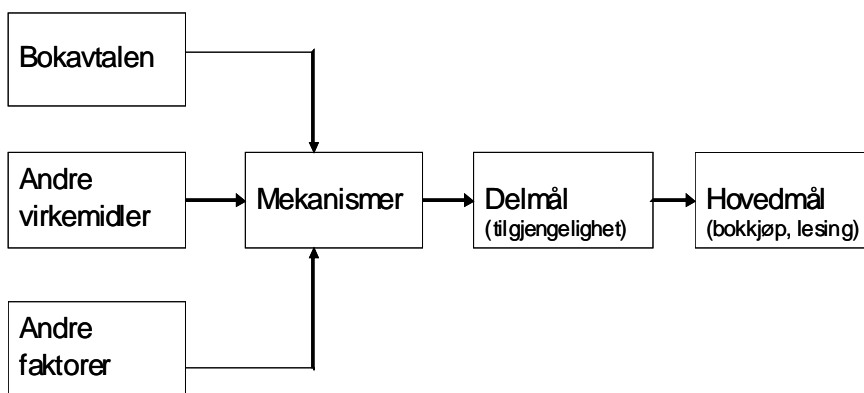
Sveits? Eller er man best tjent med å gå tilbake til det gamle systemet?

Det er jo bl.a. det vi skal prøve å finne ut av i det følgende.

3. Evalueringsstrategi

3.1 Innledning

Forenklet formulert er strategien bak evalueringen av Bokavtalen å studere, analysere og kartlegge koblinger mellom litteraturpolitiske målsettinger og de virkemidler som faller inn under avtaleverket. Følgende skisse av en mål-middel-analyse kan illustrere tankegangen bak en slik tilnærming:

Figur 3-1. Mål-middel-analyse.

Bokavtalen er et avtaleverk, som sammen med en rekke andre litteraturpolitiske tiltak (0 % moms, innkjøpsordninger, biblioteker), utgjør de litteraturpolitiske virkemidler som myndighetene direkte har mulighet til å påvirke gjennom vedtak. I tillegg er det en rekke andre faktorer utenfor myndighetenes kontroll som også kan ha stor betydning for de

politiske målsettingene i litteraturfeltet. Både de litteraturpolitiske virkemidlene og andre faktorer påvirker del- og hovedmål via det vi i figuren har kalt ”mekanismer”. Bak disse mekanismene skjuler det seg atferdsmessige forhold, som studeres bl.a. i fag som økonomi, sosiologi og psykologi.

I forbindelse med Bokavtalen er det nærliggende å tenke seg at hovedmålet om større boksalg og mer boklesing virker via et sett av delmål, som vi kan kalle tilgjengelighetsfaktorer. Med tilgjengelighet tenker vi på tilgjengelighet i forhold til prisen på litteratur, tilgang til bokhandlere og et velassortert utvalg av litteratur.

En mål-middel-analyse av denne type kan man i prinsippet tenke seg gjennomført på følgende tre måter:

- Ved teoretiske betraktninger ut fra det en vet, eller mener å vite om kausalstrukturen som her gjør seg gjeldende.
- Ved sammenlikninger med land som ikke bruker de aktuelle virkemidlene.
- Ved før/etter analyser, dvs. ved å studere virkningene på målstørrelsene av at virkemidler tas i bruk, modifiseres eller oppheves.

Som det framgår av kapittel 1, omfatter evalueringen fire hovedområder, og det er bare vedrørende fastprisproblematikken man kan si det foreligger et noenlunde etablert teorigrunnlag. Men selv her er det til begrenset hjelp ettersom det er lite entydig. Det spriker i forskjellige

retninger, uten at forskningen har maktet å innsnevre det slik at det ikke bringer et betydelig element av vilkårlighet inn i evalueringen.⁴

Teoretiske analyser er derfor ikke særlig til nytte for oss for å vurdere Bokavtalen i forhold til Bransjeavtalen. Det samme er av åpenbare årsaker tilfelle for komparative analyser. Det finnes ingen andre land som har hatt tilsvarende avtaler i samme rekkefølge som de to som her er gjenstand for evaluering. Det finnes imidlertid flere eksempler på overgang fra faste til frie priser, og de erfaringer man eventuelt har høstet fra slike reformer, kan selvsagt brukes også i denne sammenheng. Men det er langt fra tiltrekkelig for å løse hele evalueringsoppdraget på en tilfredsstillende måte.

Det ligger da også i karakteren av den evalueringen som skal gjennomføres, at det må bli en eller annen form for før/etter analyse, der førperioden er den perioden Bransjeavtalen var i virksomhet (1.5.1999-30.4.2005) og etterperioden er fra og med Bokavtalens ikrafttredelse den 1.5.2005, så langt fram som vårt datamateriale rekker. Det vil i praksis si 2007 eller 2008 avhengig av hva slags datamateriale det er snakk om.

Ett av flere kompliserende element ved gjennomføring av før-/etteranalyser, er at det i tillegg til avtaleverket i Bokavtalen også finnes andre litteraturpolitiske virkemidler. Det kan nemlig tenkes at det har skjedd endringer i andre deler av litteraturpolitikken, fra bransjeavtaleperioden til bokavtaleperioden, som har betydning for de forhold som er omtalt i Bokavtalens formålsparagraf. Det er derfor i evalueringen

⁴ En summarisk gjennomgang og diskusjon av sentrale deler av denne litteraturen er gitt i Ringstad (2004) og Konkurransetilsynet (2004).

nødvendig å også gå noe inn på andre deler av litteraturpolitikken, for eksempel tema knyttet til innkjøpsavtaler og bibliotekpolitikken. Dette er viktig, slik at vi ikke risikerer å komme med konklusjoner om Bokavtalens betydning som egentlig skyldes andre litteraturpolitiske virkemidler.

En annen, beslektet faktor har sammenheng med at de litteraturpolitiske målsettingene, og de indikatorer som vi i praksis er henvist til for å måle grad av måloppfyllelse, er påvirket av en rekke andre faktorer som ikke har noe med avtaleverket å gjøre i det hele tatt. Omsetningen av bøker, bredden i utgivelsene, den geografiske fordelingen, lønnsomheten i bokproduksjon – og distribusjon, fordelingen på omsetningskanaler, prisutviklingen på bøker, forfatternes inntekter osv., er også avhengig av den generelle, økonomiske utviklingen. Vi er derfor nødt til å trekke inn den økonomiske tilstanden og utviklingen i resten av økonomien, så vel som utviklingstrekk ved bokbransjen selv som påvirker forhold av det slaget som her er nevnt. Når det gjelder det sistnevnte, trekker KKD eksplisitt fram tilvekst i omsetning på Internett, bruk av digitale hjelpemidler i skolen og andre teknologisk drevne faktorer. Dessuten vil den økende vertikale integrasjonen i bransjen, kunne være en type faktor som kan gjøre det vanskelig å identifisere eventuelle effekter av Bokavtalen i forhold til Bransjeavtalen.

Siden en før-/etteranalyse er avgjørende, mens tidsdimensjonen ikke dekker svært mange årganger, vil det være viktig å søke et empirisk grunnlag med en tverrsnittsdimensjon. Det vil si at en har et datagrunnlag med flere enheter i hver tidsperiode. Jo flere enheter man har tilgjengelig, jo mer potensiell variasjon har man for å identifisere virkningene av det man er på jakt etter å finne svar på. Har man flere enhe-

ter som er observert både i forperiode og etterperiode, er med andre ord utgangspunktet for å vurdere den isolerte effekten av Bokavtalen mye bedre.

3.2 Nærmere om det empiriske opplegget

Flere steder i rapporten gjennomfører vi empiriske modellbaserte analyser av ulike elementer av betydning for Bokavtalens effekt på del- og hovedmål i litteraturpolitikken. Vi skal i det følgende gi en mer inngående redegjørelse for en del momenter vi mener er viktige for forståelse av de resonnementer og konklusjoner vi trekker vedrørende Bokavtalens virkninger.

Vi skal altså undersøke om det er systematiske forskjeller i sentrale litteraturpolitiske målsetninger mellom de to periodene som skiller Bran-sjeavtalen (1999-2005), og Bokavtalen (2005-2010). Vi benytter i den sammenheng følgende generelle regresjonsmodell:⁵

$$(3-1) \quad M = \alpha + \beta_1 DB + \beta_2 X + \beta_3 t + u.$$

M er en målvariabel, enten delmål eller hovedmål, i litteraturpolitikken. Det kan være for eksempel boklesing eller bokpriser, og disse er avhengige variable i analyseopplegget. DB er variabelen som vi benytter for å teste hvorvidt det systematiske forskjeller i virkning på målva-

⁵ I de ulike modellene som estimeres benyttes noe ulikt estimeringsopplegg, spesielt avhengig av hvordan den avhengige variabelen er definert. Ved kontinuerlig avhengig variabel benyttes vanlig minste kvadraters metode, mens vi i tilfelle binære avhengige variable, anvender såkalte logitmodeller som estimeres ved bruk sannsynlighetsmaksimeringsmetoden. Med binær avhengig variabel mener vi variable som kan anta kun to mulige utfall. For eksempel vil variabelen kunne være lik 1 ved positivt utfall (har kjøpt bok) eller 0 ved negativt utfall (har ikke kjøpt bok).

riablene av Bransjeavtaleperioden og Bokavtaleperioden, og er således en primærvariabel i analyseopplegget. X er andre faktorer, inkludert andre litteraturpolitiske virkemidler, som kan ha betydning for målvariablene, mens T er en variabel som skal fange opp bestemte tidsspesifikke forhold, andre enn bokavtaleperioden, av mulig betydning. Til slutt har vi μ , som er et identisk og uavhengig fordelt restledd, som skal fange opp den statistiske støyen i datamaterialet. α og β -ene er parametere som skal estimeres.

Dette analyseopplegget gjør det mulig i større grad å sannsynliggjøre at eventuelle endringer har sammenheng med Bokavtalen, ved at vi eksplisitt tester hvorvidt β_1 er forskjellig fra 0 eller ikke. Analyseopplegget leder oss videre til en sekundær problemstilling:

- I hvilken grad kan forskjeller mellom de to tidsperiodene forklares med andre faktorer enn innføringen av Bokavtalen?

Her står vi imidlertid overfor et dilemma: På den ene siden gir de ulike datagrunnlag som benyttes i prinsippet grunnlag for å undersøke betydningen av en lang rekke andre faktorer. På den annen side er mange av de relevante opplysningene ufullstendig rapportert, bl.a. fordi respondentene ikke kan eller vil svare. Trekker vi inn mange forklaringsfaktorer, vil totalt frafall kunne bli meget stort. Forskjell i resultater mellom beregninger med mange og få forklaringsvariabler, kan derfor i noen grad skyldes systematiske forskjeller mellom de grupper av respondenter beregningene omfatter. Dette må vi ta i betraktning i tolkningen av resultatene, basert på data fra surveyundersøkelser.

Andre faktorer gir dessuten muligheter for å belyse et vidt spekter av spørsmål knyttet til publikums lese- og kjøpsatferd, preferanser, oppfatninger og holdninger som ikke direkte har med Bokavtalen å gjøre,

men som likevel har sentral litteraturpolitisk interesse. En annen sekundær problemstilling er derfor følgende:

- Hvilken betydning har ”andre faktorer” for de forhold som for øvrig står sentralt i litteraturpolitikken?

Av tids- og ressurs hensyn vil det føre for langt å ta opp denne problemstillingen i full bredde. Vi skal derfor i hovedsak avgrense oss til noen hovedresultater.

Evalueringen er altså basert på en før-/etteranalyse, og det er som nevnt essensielt å kontrollere for andre faktorer, slik at virkningene av disse ikke blandes sammen med overgangen til Bokavtalen. Her kan det være flere typer faktorer:

- Strukturelle endringer som skjer uavhengig av utviklingstrekk som vi ellers har informasjon om. Disse vil kunne fanges opp med en trendvariabel.
- Endringer i konjunktursituasjonen som ikke fanges opp av økonomiske variabler som inntekt og priser. Det vi har her er grad av arbeidsløshet, men den er på mange måter mangelfull, spesielt det at den ikke fanger opp forventninger om konjunkturendringer, som gjerne måles med en såkalt consumer sentiment index. Vi vet at konsumentenes forventninger kan ha stor betydning for deres atferd, noe som er klart demonstrert etter at finanskrisen ble en realitet i andre halvdel av 2008.
- Endringer blant publikum, spesielt sammensetningen etter sosiodemografiske faktorer. Disse endrer seg ikke noe særlig over så vidt kort periode som vi studerer, men kan likevel ha en viss betydning.

I resultatdiskusjonene i tilknytning til de ulike avsnittene nevnt innledningsvis, vil vi ofte skille mellom brutto- og nettoeffekter av Bokavtalen. Med bruttoeffekt mener vi simpelthen effekten av Bokavtalen på den målvariabelen vi analyserer når vi ikke kontrollerer for andre faktorer. Nettoeffekten av Bokavtalen er effekten når vi har kontrollert for andre faktorer. Det er med andre ord statistisk sikre nettoeffekter som gir grunnlag for å hevde at Bokavtalen har hatt betydning for den målvariabel som analyseres.

3.3 Hovedelementer i evalueringen

3.3.1 Innledning

Som det framgår av kapittel 1, består evalueringen av fire hovedpunkter som beskriver forskjellene mellom Bransjeavtalen og Bokavtalen når det gjelder de konkrete virkemidlene. Disse virkemidlene må evalueres i forhold til delmålene og hovedmålene i avtalen, som illustrert i Figur 3-1. Vi skal i det følgende kort utdype innholdet i del- og hovedmålene. Spesielt er det viktig å se nærmere på delmålet omtalt som tilgjengelighet. Dette vil nemlig inneholde flere sentrale elementer i Bransje- og Bokavtalen, som for eksempel priser, antall utvalg og selve bokutvalget. Videre vil hovedmål som økt boksalg og, ikke minst boklesing, være viktig å ha fornuftige metodiske tilnærminger til.

Som nevnt har Konkurransetilsynet (2008) tidligere evaluert effekten på tilgjengelighet av den nye Bokavtalen. Hovedkonklusjonene fra

denne undersøkelsen er at i etterkant av Bokavtalen har salget av bøker økt, prisene har falt og antall solgte titler har økt. Spesielt viser undersøkelsen at bøker har blitt billigere over tid. Fastprisordningen under den gamle Bransjeavtalen holdt bokprisene høye under fastprisperioden. Under den nye avtalen selges bøker med betydelig større rabatter på fastprisen, og rabattene slår inn tidligere enn under den gamle avtalen. Store deler av det evalueringsopplegget vi skal gjennomføre vil, naturlig nok, i prinsippet rette seg mot de samme problemstillingene som i Konkurransetilsynet (2008), men vi vil benytte flere ulike datakilder som alle er forskjellig fra det datamaterialet som er benyttet av Konkurransetilsynet.

3.3.2 Analyse av delmål – Tilgjengelighet

I hvilken grad delmålet om tilgjengelighet er svekket eller styrket i forhold til Bransjeavtalen av 1998, og videre i hvilken grad dette er et resultat av virkemidlene i Bokavtalen eller ikke, står altså sentralt i denne evalueringen. Tilgjengelighet er et sentralt delmål som er tenkt å bidra til å oppfylle de litteraturpolitiske hovedmålsetningene om mer salg og lesing av bøker. Tilgjengelighet er i denne sammenheng å anse som et sammensatt begrep, som kan operasjonaliseres i ulike målbare størrelser.

For det første er bokprisen en tilgjengelighetsfaktor. Lavere pris øker tilgjengeligheten til bøker for publikum, alt annet likt. Det er derfor sentralt å undersøke prisutviklingen på bøker, og hvordan denne påvirkes av Bokavtalens virkemidler, i hovedsak fastprisen og rabattmulighetene, eventuelt hvordan dette påvirkes av øvrige markedsforhold. Gjennomsnittlig pris kan beregnes ut fra butikkens salgsinntekter fra

bøker (bokandelen), og antallet bøker solgt innen ulike bokgrupper. Dette er imidlertid ikke data som finnes lett tilgjengelig. Konsumprisindeksens delindeks for bøker er en annen mulig kilde som samler inn data for bestemte boktyper, men denne har vært kritisert for et svært begrenset representantvareutvalg, og er bl.a. av den grunn for tiden under omlegging, jf. Johansen (2008). Surveyundersøkelser blant norske bokhandler vil også være en mulig kilde til hvordan Bokavtalen kan ha påvirket prisene i bransjen, og endelig; konkrete samtaler med aktører i bransjen om hva som styrer prispolitikken. Konkurransetilsynet (2008) har lagt ned et omfattende arbeid i analyser av prisutviklingen basert på utsalgspriser fra fem bokhandlerkjeder, samt bokklubber. Av mangel på et bedre datagrunnlag for bruttopriser, vil vi legge stor vekt på resultatene fra denne når vi vurderer prisutviklingen før og etter Bokavtalen.

For det andre vil tilgjengeligheten være avhengig av bokdistribusjon og geografisk tilgjengelighet. Historisk har dette krevd at det geografisk sett har vært kort vei til bokhandelen. Dette er fortsatt viktig for tilgjengeligheten, og det vil derfor være viktig å analysere betydningen av Bokavtalen for utviklingen i antall utvalg i de lokale markedene, bl.a. antall nyetableringer/nedleggelse og endringer i markedsdominans, og spesielt om disse forholdene er påvirket av Bokavtalen. Konkurransen fra bokklubbene og nettbokhandlene vil påvirke de lokale bokmarkeder, men kanskje i ulik grad. Vi har derfor behov for informasjon om den geografiske fordelingen av nettbokhandlernes og bokklubbenes salg. Det vil gi informasjon om utviklingen i bruken av disse salgskanalene og hvordan den avhenger av, og eventuelt påvirker, konkurransesituasjonen og tilgjengeligheten lokalt. Den vertikale integrasjonen og kjededannelsene i bransjen kan også tenkes å påvirke antall utvalgssteder.

Det vil derfor være viktig å se nærmere på disse forholdene når vi analyserer nyetableringer og nedleggelse. Betydningen av bortfallet av lokale skolebokmonopoler er også sentralt her siden det antas å forvitre livsgrunnlaget til bokhandlere – spesielt i distriktene. Til slutt vil kvaliteten på de lokale bibliotektilbudet kunne påvirke mulighetene for å tjene penger på bokhandel, siden bibliotekene må betraktes som et sekundærmarked for bøker. Løyland og Ringstad (2008) viser for eksempel at det muligens eksisterer et konkurranseforhold mellom bokhandler og bibliotek.

For det tredje vil stor bredde i utgivelsene kunne bidra til at bokhandlerne i større grad kan tilby de bøkene som et mangfoldig publikum ønsker. Bredde vil av mange også i seg selv vurderes som en målsetting. Det vil derfor være viktig å analysere hvorvidt Bokavtalen påvirker bredden i utgivelsene. Bredden bestemmes i stor grad av forlagene og forfatterne, og disse aktørenes incentiver og økonomiske rammebetingelser.

Vi vil her etablere spredningsmål som er egnet til å fange opp endringer i forholdet mellom smal og bred litteratur. Bredde kan for eksempel defineres som antall titler under to- eller tresifrede bokgrupper, men det finnes også muligheter for å konstruere mer avanserte variabilitetsmål med utgangspunkt i tresifrede bokgrupper. Under analysekategorien ”bredde” vil det også være naturlig å trekke inn fordelingen mellom utgivelser på nynorsk og bokmål. Her er imidlertid datagrunnlaget svært begrenset.

En egen analyse over utviklingen i antall forfattere og deres økonomiske vilkår, vil også gjennomføres i forbindelse med drøfting av bredde. Tilgangen til en bredt sammensatt ”pool” av forfattere vil åpenbart

være av betydning for bredden i utgivelser forleggerne, og dermed bokhandlerne, kan tilby.

3.4 Analyse av hovedmål: Økt boksalg og boklesing?

I tredje trinn må vi vurdere Bokavtalen opp mot hovedmålene om økt salg og lesning av bøker. Salgstallene finnes i flere former fra ulike kilder, og det er mange forhold rundt disse som bør analyseres. I forbindelse med analyser av delmålene, har vi imidlertid allerede etablert et metodisk opplegg for gjennomføring av analyser som kan si noe om effekten av Bokavtalen for boksalget, og om salget retter seg mot færre eller flere titler. Ved å utnytte det metodiske opplegget vil vi derfor få bedre kunnskap om sentrale elementer i diskusjon rundt den nye Bokavtalen.

Informasjon om lesing vil være mer av supplerende karakter, og må vurderes opp mot de resultatene vi finner for boksalget. Vi vil imidlertid utnytte data om boklesing fra bokundersøkelsene til Bokhandlerforeningen og Forleggerforeningen for å analysere utviklingen før og etter Bokavtalen.

3.5 Skolebøkene

For den delen av evalueringen som omhandler skolebøker spesielt, vil vi beholde evalueringsstrategien med å studere lokale markeder. Det er her særlig viktig å få oversikt over de alternative salgskanalene, og

bruken av disse. Informasjon fra Forleggerforeningen for salget av bøker i bokgruppe 1 (bøker på grunnskoletrinnet 1.1 og videregående skole 1.2) fordelt på ulike salgskanaler, vil være sentral for å få en oversikt nasjonalt. Innkjøpsstatistikk fra Bokhandlerforeningen vil gi dessuten gi ytterligere informasjon om salg lokalt.

Markedet for skolebøker har imidlertid vært gjennom særlig store endringer med denne avtalen, samtidig som virkemidlene her har blitt satt ut i live noe senere i tid. Dessuten har vedtak knyttet til Kunnskapsløftet åpenbart betydning for utviklingen i skoleboksalgget på videregående nivå. Vi tenker da spesielt på bestemmelsen om gratis skolebøker for elever på videregående skoler. Totalt har Bokavtalen og Kunnskapsløftet i praksis bidratt til radikale endringer i skoleboksalgget. Fra å være litteratur som i stor grad ble omsatt i lokale markeder, er i dag skolebøkene så godt som borte fra de lokale bokhandlerne. Vi har derfor valgt å sette av en egen del av evalueringen som tar for seg denne bokgruppen spesielt. Samtidig er det klart at utviklingen i denne delen av markedet vil påvirke de øvrige sidene ved bokbransjen, slik at de resultatene vi finner for skolebokmarkedet også må trekkes inn i evalueringen for øvrig.

4. Datagrunnlaget

4.1 Innledning

Kvaliteten på evalueringen er avhengig av hva vi kan få tak i av empirisk materiale, spesielt om bokbransjen, men også om andre forhold som av ulike årsaker kan være relevant å trekke inn, jf. foregående avsnitt. I konkurransegrunnlaget fra KKD sies det følgende (nederst s. 5):

Evalueringen skal anvende relevant eksisterende materiale, herunder statistikk, rapporter og liknende. Nytt materiale skal fremskaffes ved behov innenfor rammen av evalueringen.

Dette er en viktig presisering, og nevnes eksplisitt her, spesielt fordi det i enkelte høringsuttalelser i forkant av anbudsinnbydelsen til evalueringen ble uttrykt ønske om å legge hovedvekten på nytt materiale, fordi relevant materiale i liten grad eksisterer. Vi har stor forståelse for vurderingen av de begrensninger det er i informasjonsverdien til eksisterende materiale, i relasjon til de problemstillinger som søkes belyst. Det er imidlertid urealistisk å forutsette at en i hovedsak kan basere seg på materiale som innhentes som en del av evalueringen. Det er flere grunner til det. Den viktigste er at det ikke ville være mulig nå å rekonstruere et tilnærmet tilfredsstillende informasjonsgrunnlag om forhold som går helt tilbake til 1999. Og om det hadde vært mulig, ville tids- og ressursrammen for evalueringen ha gjort det svært vanskelig. Vi er derfor nødt til å greie oss så godt vi kan, hovedsaklig ved hjelp av eksisterende materiale. Vi skal i det følgende gi en oversikt over de viktigste kildene vi har tenkt å basere evalueringen på.

4.2 Statistikk fra bokbransjen

Dette er uten sammenlikning den viktigste informasjonskilden for evalueringen. Selv om det finnes en del erfaringer med bruk av dette materialet, jf bl.a. Ringstad og Løyland (2002), er det en rekke egenskaper ved de ulike elementene i dette materialet som begrenser analysemuligheten, og derfor også muligheten for en best mulig evaluering av hvordan Bokavtalen virker i forhold til Bransjeavtalen.

For det første er vi avhengig av materiale som ”henger i hop”, helst tilbake til 1999 og fram til 2008. De fleste av informasjonskildene bransjen selv rår over, dekker ikke hele denne perioden. Men ved å studere ulike, og like, problemstillinger med utgangspunkt forskjellige informasjonskilder, har vi tro på at vi har kommet fram til resultater som er av stor relevans for problemstillinger i mandatet fra KKD.

Kildene fra bransjen vil åpenbart være sentrale datakilder. For å få en best mulig kartlegging av de regionale bokmarkedene, som beskrevet i forrige kapittel, ville det også være en fordel om vi kunne få tilgang til omsetning og salg fra nettbokhandler og bokklubber på kommunenivå. Vi har vært i direkte kontakt med sentrale aktører for å få tilgang til slike data, men dessverre uten å lykkes. I stedet har vi løst disse data-problemene ved hjelp av sekundære kilder i bransjen.

Vi skal i det følgende kort redegjøre for de ulike informasjonskildene som vi *har* fått tilgang til fra velvillige aktører i bransjen.

4.2.1 Bransjestatistikk - Forleggerforeningen

En viktig kilde er Bransjestatistikk som utarbeides av Forleggerforeningen. Det er Forleggerforeningens servicekontor som årlig utarbeider bransjestatistikk over bokomsetningen i Norge. Tallene bygger på opplysninger innhentet fra medlemsforlag, bokklubber og andre aktører i bokmarkedet. Omsetningen til forlag som ikke er medlemmer av foreningen, bygger dels på innrapporterte tall, dels på skjønn. I den sammenheng er det hvert år benyttet tilnærmet samme metode for å anslå totalmarkedet vurdert til utsalgspriser. Det er imidlertid grunn til å understreke at deler av tallgrunnlaget er grove anslag.

Til evalueringen av Bokavtalen har vi fått tilgang til grunnlagsmaterialet fra Forleggerforeningen. Det er betydelig mer detaljert på en del områder, bl.a. når det gjelder inndeling i bokgrupper. Dette materialet egn seg imidlertid best til å presentere grove trekk i utviklingen i norske bokbransje det siste tiåret, og er i mindre grad egnet til mer detaljerte modellbaserte analyser.

4.2.2 Bokundersøkelsene – Forleggerforeningen og Bokhandlerforeningen

Bokhandlerforeningen og Forleggerforeningen har samarbeidet om å gjennomføre de omfattende bokundersøkelsene. Disse er gjennomført av MMI (Synovate) på oppdrag fra de to bransjeorganisasjonene. Den siste ble gjennomført i 2008, men tilsvarende undersøkelser har blitt gjennomført også i 1977, 1985, 1989, 1993, 2000, 2003 og 2006. Spesielt de siste fire årgangene, inkl 2008, er utført etter svært like prinsip-

per, som gjør dem godt egnet for sammenlikning av tilstanden på fire forskjellige tidspunkt, hvorav to er i bransjeavtaleperioden og to er i bokavtaleperioden.

Undersøkelsen baserer seg i alle de aktuelle fire årene på telefonintervjuer med ca 1000 personer, som er representative for den norske befolkningen eldre enn 15 år. Alle de fire undersøkelsene er også gjennomført på de samme tidspunktene i året, slik at de skal være lite utsatt for sesongmessige utslag.

I bokundersøkelsene finner vi svært mye informasjon av interesse for evaluering av Bokavtalen. Det gjelder for eksempel lesing av bøker, kjøp av bøker fra ulike handelskanaler og respondentenes oppfatning av bokprisene. Videre finnes det en rekke aktuelle bakgrunnsvariabler som for eksempel kjønn, alder, utdanning, inntekt og lignende. Alt i alt kan vi med utgangspunkt i dette materiale belyse de fleste problemstillinger som er relevante for evalueringen Bokavtalen.

4.2.3 Bokkjøp og handelskanaler

Bokkjøp og handelskanaler er gjennomført av MMI (Synovate) på oppdrag fra Bokhandlerforeningen. Den er beslektet med bokundersøkelsene, men har en mindre omfattende utforming og er repetert hyppigere – i hovedsak andre og fjerde kvartal hvert år siden fjerde kvartal 2002.⁶ Siste tilgjengelige undersøkelse er fra fjerde kvartal 2008, og vi har således i alt tilgang til 15 undersøkelser. Hensikten med undersøkelsen er å undersøke utviklingen i kjøpsvaner for bøker blant et repre-

⁶ Unntaket er 2003 da det ble gjennomført undersøkelser alle fire kvartal.

sentativt utvalg av Norges befolkning eldre enn 15 år. I alt er det ca 1000 personer som telefonintervjues for hver undersøkelse.

Undersøkelsen samler inn informasjon om respondentenes bokkjøp siste 12 måneder, og om bøkene er kjøpt i bokhandel, bokklubb, nettbutikk, eller i andre salgskanaler. Det spørres dessuten om hvor respondentene antar at de vil gjøre sine framtidige bokkjøp. Også her finnes det en rekke aktuelle bakgrunnsvariabler, som for eksempel kjønn, alder, utdanning, inntekt og lignende. Alt i alt kan vi med utgangspunkt i dette materialet belyse enkelte problemstillinger som er svært relevante for evalueringen av Bokavtalen.

4.2.4 Bokhandlerforeningens medlemsregister

Medlemsregisteret til Bokhandlerforeningen danner grunnlag for etableringen av en datastruktur med regionale bokmarkeder. Her vil utvalg, kjedetilknypning, butikktype med mer være registrert tilbake til 2002. I tillegg til at dette ville danne grunnstrukturen for alle data som vi har tilgang til på butikk/utsalgsnivå, vil denne også beskrive utviklingen i antall bokhandlere, tilgang og avgang av bokhandlere, konsentrasjonsutviklingen o.l. for hele perioden etter årtusenskiiftet. Med andre ord vil dette informasjonsgrunnlaget være en svært nyttig kilde for evalueringen.

4.2.5 Normtallundersøkelsene

Normtallundersøkelsen er av en annen kategori enn de informasjonskildene vi har omtalt så langt. Dette er også utvalgsundersøkelser, men

hensikten her er å analysere den økonomiske soliditeten til norske bokhandlere. Normtallsundersøkelsen omfatter derfor hovedsaklig regnskapstall eller nøkkeltall for bokhandlene, men det er også registrert informasjon som antall årsverk og samlet salgsflate m.v. Normtallsundersøkelsen finnes elektronisk tilgjengelig for perioden 2002-2007. I 2006 var det 138 respondenter som i alt representerte 485 butikker.

Av interesse for evalueringen, begrenser analysemulighetene basert på normtallsundersøkelsene seg til analyser av økonomiske resultater i norske bokhandler før og etter Bokavtalen. Dette er i og for seg interessante analyser, men vi vet at det også i stor grad er andre faktorer som påvirker resultatene enn Bokavtalen. Det vil derfor være viktig å få kontroll med disse, og derfor vil en analyse, som tar utgangspunkt i de regionale bokmarkedene omtalt i forrige kapittel, vært interessante. Problemet med denne innfallsvinkelen er imidlertid at kjedene ikke rapporterer resultater for enkeltbutikker, men for kjeden samlet. Den geografiske dimensjonen faller dermed bort, og dermed også mye av grunnlaget for en slik analyse. Vi vil likevel benytte oss av materialet i noen enklere analyser.

4.2.6 Boklista

Den såkalte Boklista er basert på data om salg på butikknivå hver uke. Disse hentes inn hver uke i regi av Bokhandlerforeningen fra Ark, Notabene, Norli, Libris, Fri bokhandel, Tanum og Haugen bok. Dette er data som baserer seg på administrativ informasjon, og er svært interessant som grunnlag for analyser. Her finnes informasjon om antall titler, antall solgte eksemplarer, periode, omsetning og varekostnader. Dataene ligger lagret per ISBN per uke per butikk, og går tilbake til 2004. Tar

man med de mest detaljerte nivåene, er det derfor snakk om svært store datamengder.

Problemet med dem er for det første at vi ikke kan knytte dataene til de regionale bokmarkedene siden de rapporteres på kjedenivå. For det andre er dataene tilgjengelige i en lite bearbeidet form. Dette, sammen med det faktum at dataene heller ikke er helt sammenlignbare over tid, skaper store utfordringer med hensyn til ressursbruk i forbindelse med klargjøring av dataene for analyseformål. Siden vi har annen mer tilgjengelig informasjon, har problemene over bidratt til at vi alt i alt har valgt å ikke bruke dette informasjonsgrunnlaget i forbindelse med evalueringen. Det er imidlertid liten tvil om at Bokhandlerforeningen her sitter på en datakilde som har et betydelig utnyttelsespotensial i framtiden, dersom det tilrettelegges på en fornuftig måte.

4.2.7 Innkjøpstall

Innkjøpstallene er data som Bokhandlerforeningen samler inn fra de to store distribusjonssentralene – Forlagssentralen og Sentraldistribusjonen. Det er også her snakk om administrative data av et meget stort omfang. Dataene, som er samlet inn av Bokhandlerforeningen, er noe begrenset med hensyn til bokgruppenivå og volumer. Vi har derfor henvendt oss direkte til de to datakildene for å få tilgang til et bedre informasjonsgrunnlag. Som følge av omlegging av det administrative datasystemet, har ikke lenger Forlagssentralen tilgang til egne data for perioden før Bokavtalen. Av den grunn må vi, for Forlagssentraldata, klare oss med det som er arkivert i Bokhandlerforeningen. Sentraldistribusjonen derimot, kunne gi oss tilgang til komplette innkjøpsdata til butikk fra forlag tilbake til 2003. Vi får her informasjon om nettoom-

setning, antall omsatte bøker, antall titler og returdata. Slike data er tilgjengelig helt ned til tredje bokgruppenivå, dvs. at vi har gode muligheter for studere utviklingen innen sjangere under hver av bokgruppene 1-7. Spesielt vil det være av interesse for bokgruppene 3-5. Disse dataene gir også muligheter for å studere utviklingen i nettopriser på en måte som ikke tidligere er blitt gjort i Norge. Med andre ord har vi her til rådighet et datamateriale, som vil være uvurderlig for analyser av enkelte forhold som står svært sentralt i forhold til en evaluering av Bokavtalen.

4.3 Informasjon fra Statistisk sentralbyrå

Også fra denne datakilden er det snakk om flere typer data. Det gjelder først og fremst den delen av medie- og kulturstatistikken som omhandler litteratur og lesing. Her er vi imidlertid såpass godt dekket av bokundersøkelsene og bokkjøps og handelskanalundersøkelsene, at vi ikke har funnet det hensiktsmessig å behandle nok et datamateriale. Det er videre snakk om konsumprismateriale, totalt, for bøker og i spesielle sammenhenger også delindekser for andre goder (som for eksempel for andre media- og kulturgoder). Det kan også være snakk om å trekke inn økonomiske data for Norge for å komme på sporet etter ulikheter i konjunkturrell utvikling i Bransjeavtaleperioden og Bokavtaleperioden, som for eksempel arbeidsledighet.

Siden en del av analysene vi gjennomfører tar utgangspunkt i regionale bokmarkeder, henter vi dessuten informasjon fra Kostra⁷. I utgangs-

⁷ Kostra: Informasjonssystem for rapportering fra kommune til stat

punktet er det snakk om informasjon om norske kommuner som aggregeres til de aktuelle, regionale nivåene. Årsaken til at vi bruker denne type data, er for å skaffe mest mulig informasjon om de markedene som bokhandlene opererer i. Fra Kostra henter vi også utlånstall for bøker og lydbøker fra de kommunale folkebibliotekene.

4.4 Eksterne, økonomiske data om forlag, bokhandler og bokklubber

Dette er en datakilde vi har ved Telemarkforskning, som foreligger for alle år i hele perioden 1999-2007. Den er basert på data fra Brønnøysundregistrene, hhv. Enhetsregisteret og Regnskapsregisteret. Dessuten er informasjon fra Statistisk sentralbyrås (SSB) Bedrifts- og foretaksregister (BoF) koblet på. Her kan vi ved hjelp av næringskoder (NACE) identifisere aktuelle aktører i bokbransjen, spesielt forleggere og bokhandler. Bl.a. kan med denne datakilden kartlegge antall nyetableringer og bortfall av bedrifter, lønnsomhet, sysselsetting, omsetning, driftsmarginer o.a. Problemet med denne er at vi for bokhandlene ikke er i stand til å skille mellom salg av bøker og andre varer som selges gjennom tradisjonelle bok- og papirhandler. Det vil derfor være mest aktuelt å bruke denne kilden i forbindelse med analyse av resultatutviklingen for noen utvalgte, sentrale forlag.

4.5 Kunstnerundersøkelsen, 2006

Telemarkforskning gjennomførte den såkalte Kunstnerundersøkelsen (Heian m. fl., 2008). For 2006 har vi meget detaljert informasjon om

forfatterens inntekter fra sitt kunstneriske virke. Det gjelder forfattere som er medlem i Forfatterforeningen, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, Norsk oversetterforening, Norske barne- og ungdomsbokforfattere og Norske dramatikeres forbund. For perioden fra 1995 til 2005 har vi dessuten tilgang til registerbasert informasjon om inntektene til medlemmene, men her har vi ikke detaljert informasjon om hva som er kilden til inntektene. Det betyr at for perioden før 2006, kan vi ikke skille mellom inntekter fra forfatterskap og inntekter fra ikke-kunstnerisk virksomhet. Vi kan imidlertid skille mellom nærings- og lønnsinntekter og inntekter fra kapital, trygd og andre overføringer. Dette vil uansett være den best egnede kilden for å analysere utviklingen i kunstnerens inntekter i den aktuelle perioden.

4.6 Surveyundersøkelse rettet mot bokhandlere

For å få en best mulig oversikt over prissetting i bokhandler har vi gjennomført en egen survey som har som formål avdekke prissettingspolitikk (bruk av rabatter). Hovedfokus ligger på fastprisbøker, men vi har også fått informasjon om prispolitikken etter fastprisperiodens utløp. Plasseringspolitikk og forhold til kjedetilknypning er også relevant i denne sammenhengen.

Siden de store kjedene har en samordnet innkjøps- og prissettingspolitikk har det liten hensikt å gjennomføre slike undersøkelser blant filialer av for eksempel Norli og Ark. For de store kjedene har vi derfor i stedet gjennomført personlige intervjuer med personer sentralt plassert i kjedene.

Selve surveyundersøkelsen er av den grunn avgrenset til uavhengige bokhandler og bokhandler tilsluttet sammenslutningen Fri bokhandel.⁸ Dette utvalget sikrer oss informasjon fra de bokutsalga som står mest fritt til selv å styre innkjøp og prissettingspolitikk. Undersøkelsen er gjennomført over Internettet og bruttoutvalget var i alt på 133 utsalg. Nettoutvalget er på 50 hvilket gir en svarprosent på 38. Resultata vil bli referert til underveis i rapporten, der de har relevans. Hele spørreskjemaet med resultattabeller finnes i vedlegg 5.

⁸ I Fri bokhandel finner vi også Bok og media som er en delvis filialeiende bokhandlerkjede.

5. Analyser av tilgjengelighet

5.1 Innledning

Som omtalt i kapittel 3, har vi som en del av evalueringen studert i hvilken grad delmålet om tilgjengelighet er svekket eller styrket i forhold til Bransjeavtalen av 1998. Om en observerer endringer i tilgjengelighet over tid, vil det være naturlig å finne svar på i hvilken grad dette er et resultat av virkemidlene i Bokavtalen eller ikke. Tilgjengelighet er et sentralt delmål, som er tenkt å bidra til å oppfylle de litteraturpolitiske hovedmålsetningene om mer salg og lesing av bøker. Tilgjengelighet er i denne sammenheng å anse som et sammensatt begrep, som kan operasjonaliseres i ulike målbare størrelser. Vi tenker først og fremst på antall bokhandlere eller utsalgssteder, som jo skal stimuleres nettopp av et fastprissystem. Videre tenker vi på prisnivået, som antas å bli noe lavere som følge av den nye Bokavtalen. Dessuten tenker vi også på bredde, som anses for å være et viktig litteraturpolitisk delmål, fordi det gir større sjanser for at flere finner litteratur som passer sine behov. Vi skal i det følgende dokumentere resultater om endringer og utvikling i disse tre tilgjengelighetsfaktorene, for perioden før og etter Bokavtalen trådte i kraft 1. mai 2005.

5.2 Utvikling i bokhandlerstrukturen, 2000-2008

5.2.1 Innledning

Vi skal i dette avsnittet først og fremst beskrive utviklingen i bokhandlerstrukturen fra 2000 til 2008 så langt vi har tilgjengelige data. Det vil i første rekke dreie seg om antall utsalg, antall nyetableringer, og antall nedleggelse og endringer i struktur for øvrig, for eksempel utviklingen i kjededannelser, og dermed utviklingen av markedsrett i bransjen.

5.2.2 Antall bokhandler – nyetableringer og nedleggelse

Det har vært en nokså sterk økning i antall bokhandler i perioden vi studerer. Av Tabell 5-1 framgår det at det i 2000 totalt var 580 bokhandler. I 2008 var dette steget til 666 – dvs. en økning på snaut 15 %. Ser vi nærmere på sammensetningen av dette totaltallet, er det en del interessante utviklingstrekk. For det første øker antall nettbokhandler og såkalte hyllemeter,⁹ men det er spesielt endringen i antall filialer og hovedbutikker som er av størst interesse. Antallet hovedbutikker faller nemlig ganske sterkt – fra 352 i 2000 til 222 i 2008, mens antall filialer øker fra 220 i 2000 til 420 i 2008. Med andre ord er økningen i filialer betydelig sterkere enn nedgangen i hovedbutikker. Årsaken til denne

⁹ Med hyllemeter menes butikker som ikke er bokhandler, men der bokhandlerkjeder har kjøpt seg en avgrenset plass. Dette finner vi bl.a. på flyplasser og lignende og det er spesielt Tanum som kjøper slik plass.

sterke endringen skyldes tiltakende kjededannelse i bransjen. Dette kan tyde på at kjedene har hatt stor tro på framtiden, siden strukturendringene har bidratt til en så sterk økning i antall filialer.

Et sentralt trekk ved denne utviklingen er at den tok til før Bokavtalen ble iverksatt. Allerede i 2004 var antall hovedbutikker redusert fra 352 til 274, mens antall filialer økte fra 220 til 314. Denne utviklingen må derfor finne sin forklaring andre steder enn de endringene som kom til med Bokavtalen.

Her kan det selvsagt være flere forklaringer. For det første er kjededannelser og større aktører en del av en generell trend vi har sett mye av innen varehandelen de siste 20-30 årene.

For det andre ble det gjennomført bestemte endringer i avtalene mellom partene i bokbransjen inngått i 1998, med virkning fra 1999. For perioden 1984 til og med 1998 var det bare mindre endringer i avtalene mellom bokhandlere og forleggere.¹⁰ I 1998 ble imidlertid de såkalte handelsbetingelsene endret på et viktig punkt. Tidligere var nemlig handelsbetingelsene slik at man hadde forhåndsfastsatte rabattprosenten for alle bokgrupper. Da var med andre ord systemet nokså "tett", fordi alle bokhandlere og kjeder sto overfor samme innkjøpspriser. Det var riktignok noen kvantumsrabatter, men tross alt ganske like vilkår. Det ga svake incentiver til å etablere kjeder i den hensikt å styrke sin forhandlingsmakt overfor forlagene. Etter overgang til den nye Bran-sjeavtalen av 1998, ble det slutt på gitte rabattprosenten for bokgruppe 2-7. I stedet ble det forhandlinger på butikk- eller kjedenivå om rabat-

¹⁰ Det ble gjennomført mindre endringer i 1986 og i 1994.

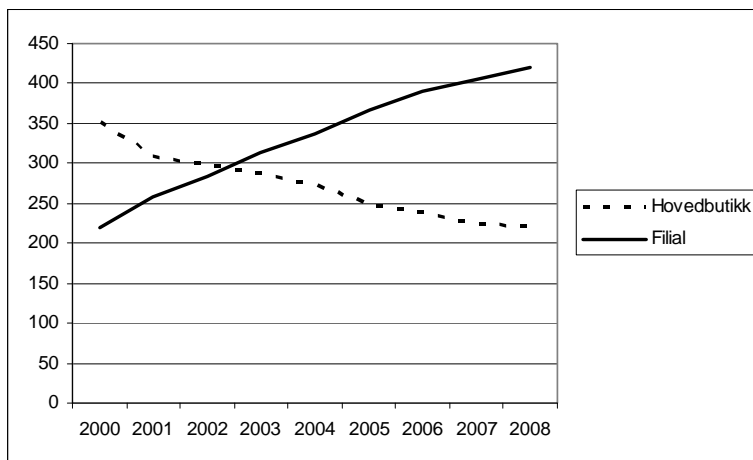
tene for disse bokgruppene. Dermed ble det også slutt på (nesten) like vilkår for alle utslagssteder (unntatt bokklubbene).

Gjennom disse endringene styrkes incentivene til å etablere forhandlermakt gjennom for eksempel kjededannelser. Grunnen er at endringene i større grad åpner for større fortjenestemuligheter, siden fortjenestemarginene i mindre grad er frosset for bokgruppene 2-7 ved denne endringen i Bransjeavtalen. Samtidig bidrar dette til å undergrave ideen om et fastprissystem for bøker, fordi bruttofortjenesten vil variere mellom bokhandler.

Tabell 5-1. Utviklingen i antall bokhandlere, 2000-2008.

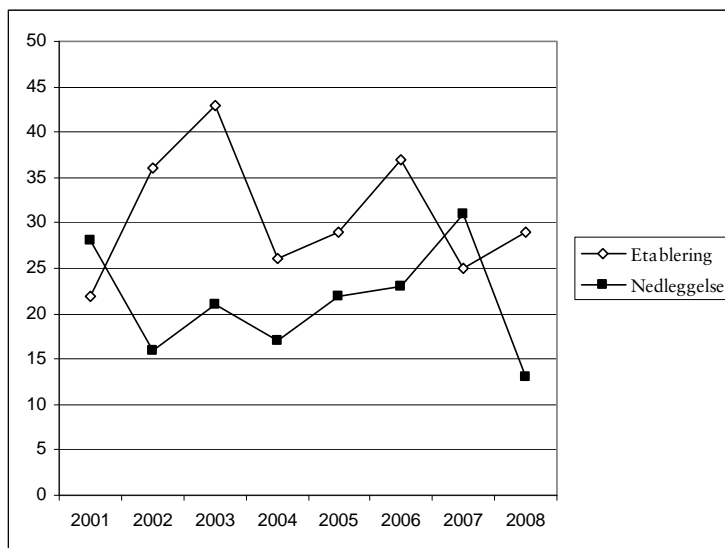
År	Hovedbutikk	Filial	Hyllemeter	Nettbokhandler	Totalt
2000	352	220	8	0	580
2001	310	258	8	0	576
2002	299	283	15	0	597
2003	287	314	18	0	619
2004	274	336	18	1	629
2005	249	367	19	1	636
2006	239	390	20	1	650
2007	223	405	15	4	647
2008	222	420	17	7	666

Figur 5-1 viser utviklingen i hhv. antall hovedbutikker og filialer visuelt. Denne bekrefter helt klart inntrykket om en nokså sterk avtakende trend i antall hovedbutikker, og det motsatte i antall filialer. Spesielt illustrerer den også godt at denne utviklingen ikke var noe som tok til som følge av Bokavtalen, som først trådte i kraft 1. mai 2005.

Figur 5-1. Utvikling i antall hovedbutikker og filialer, 2000-2008.

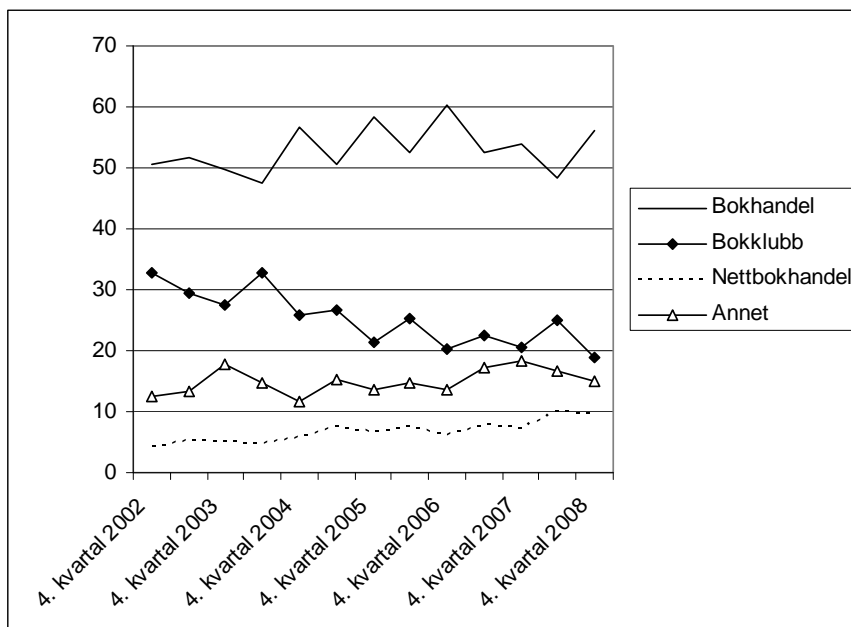
Turbulensen i bransjen, målt ved antall nedleggelsers og nyetableringer i løpet av et år, kan gi ytterligere innsikt i strukturutviklingen i bransjen. Figur 5-2 viser denne utviklingen. Vi ser for det første at det, slik vi har dokumentert ovenfor, har vært en netto tilvekst i perioden. For det andre framgår det av figuren at de fleste nyetableringene fant sted i 2002, 2003 og 2006. I disse årene var det samtidig nokså få nedleggelsers. Igjen ser vi altså at det har foregått store endringer i bransjen forut for iverksettingen av Bokavtalen. Samtidig ser vi at det også i 2006 er en viss optimisme i bransjen, siden antall nyetableringer er nokså høyt, og nedleggelsene er relativt få. Om dette skyldes Bokavtale eller ikke, er ikke godt å si på bakgrunn av dette tallgrunnlaget. Vi skal imidlertid undersøke dette nærmere nedenfor.

Figur 5-2. Nyetableringer og nedleggelser av bokutsalg, 2000-2008. (Inkl. hovedbutikk, filialer og hyllemeter.)

Vi har i de ovenstående tabeller og figur sett nærmere på strukturutviklingen i bokhandlerleddet, der både hovedbutikker, filialer, hyllemeter og nettbutikker inngår. Et interessant trekk ved utviklingen i salgskanalene fanges imidlertid ikke opp. Det gjelder bokklubbenes utvikling etter 2005, og det gjelder utviklingen i nettbokhandlernes markedsandel. Vi har ikke fått oppgitt omsetningstall fra verken nettbokhandler eller bokklubber. Vi har derfor utnyttet informasjon i Bokkjøps- og handelskanalundersøkelsen til Bokhandlerforeningen for å kartlegge disse handelskanalenes markedsandeler. Bokklubbene har jo blitt spådd en dårlig utvikling som følge av at de mister eneretten på å gi rabatt på bøker omfattet av fastpris, mens nettbokhandlene har blitt spådd en positiv utvikling.

Figur 5-3 gir en oversikt over utviklingen i fire ulike typer bokhandlers markedsandel. Tallene bygger på svar på spørsmål om hvor de som har kjøpt minst en bok siste 12 måneder, kjøpte sin siste bok.

Figur 5-3. Utviklingen andel kjøp fra ulike handelskanaler, 2002-2008. Kilde: Bokkjøp- og handelskanalundersøkelsen.

De fire handelskanalene er bokklubber, bokhandler, nettbokhandler og ”andre” kanaler (kiosker, supermarked/dagligvare). Vi ser at utviklingen er som forventet for nettbokhandlerne. De øker markedsandelen i perioden fra snaut 5 % i 2002 til ca 10 % i 2008. Andre kanaler øker også sin markedsandel med noen prosentpoeng, men ikke like markert som nettbokhandlerne. Til tross for økningen i markedsandelen til nettbokhandlerne og andre kanaler, holder bokhandler sin markedsandel på i overkant av 50 % mer eller mindre gjennom hele perioden. Til slutt

ser vi at bokklubbene, som forventet, har hatt en klar nedgang i sin markedsandel – fra mer enn 30 % i 2002 til under 20 % i 2008. Til tross for at utviklingen er som forventet, ser det ikke ut til å være bortfallet av bokklubbrabatten på 25 % i Bokavtalen som er årsaken. Den negative utviklingen for bokklubbene går nemlig lenger tilbake i tid enn 2005. Faktisk er dette en generell trend hele den perioden vi har data for, og denne trenden fortsetter også inn i Bokavtaleperioden. At bokklubbrabatten på 25 % faller bort i 2005 har nok sikkert også sitt å si for at utviklingen ikke snur, men det er altså ikke det som er hovedårsaken til bokklubbenes tapte markedsandel i den perioden vi studerer.

5.2.3 Kjedeutvikling og markedskonsentrasjon

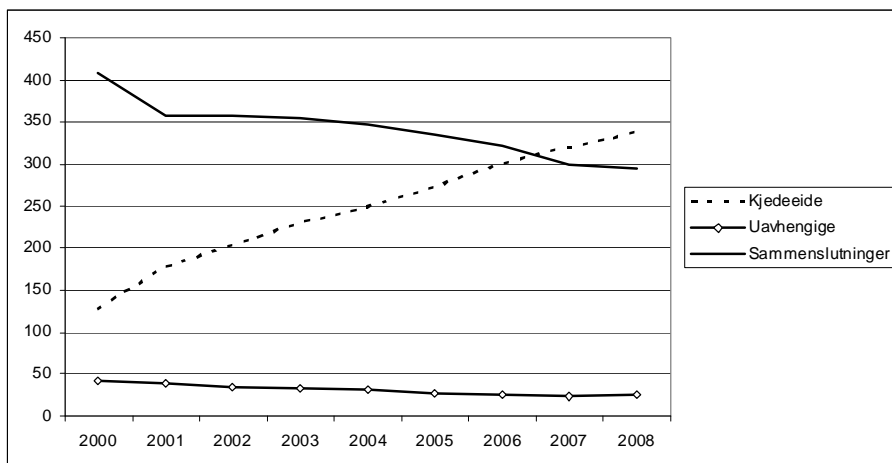
Som vi allerede har sett antydning til, har det vært en utvikling i retning av flere filialer og færre hovedbutikker. Dette betyr sannsynligvis at det har foregått en utvikling i retning av større konsentrasjon i bokhandlerleddet. I det norske bokhandlermarkedet er det i 2008 drøyt 650 butikker med stort og smått. De aller fleste av disse er tilknyttet en eller annen form for kjededannelse eller administrativ overbygningstruktur. I det følgende deler vi bokutsalgene i tre hovedgrupper, etter hvor sterkt de juridisk er bundet til overbygningseenheten:

- I. Uavhengige utsalg
- II. Utsalg i sammenslutninger (Overbygningseenhet: Unipa, Libris, Fri bokhandel)
- III. Kjedeide utsalg (Overbygningseenhet: Ark, Norli, Tanum, Notabene)

Tanken bak en slik inndeling er for å gradere markedsrett. Vi antar at butikker under kategori I har minst markedsrett, mens butikkene under III har mest. Årsaken til at vi graderer III til å ha mer rett enn II, er at hver av de fire kjedene utgjør en juridisk enhet, og antas dermed å være bedre koordinerte enn de tre kjedene under II, som jo består av flere juridiske enheter.¹¹

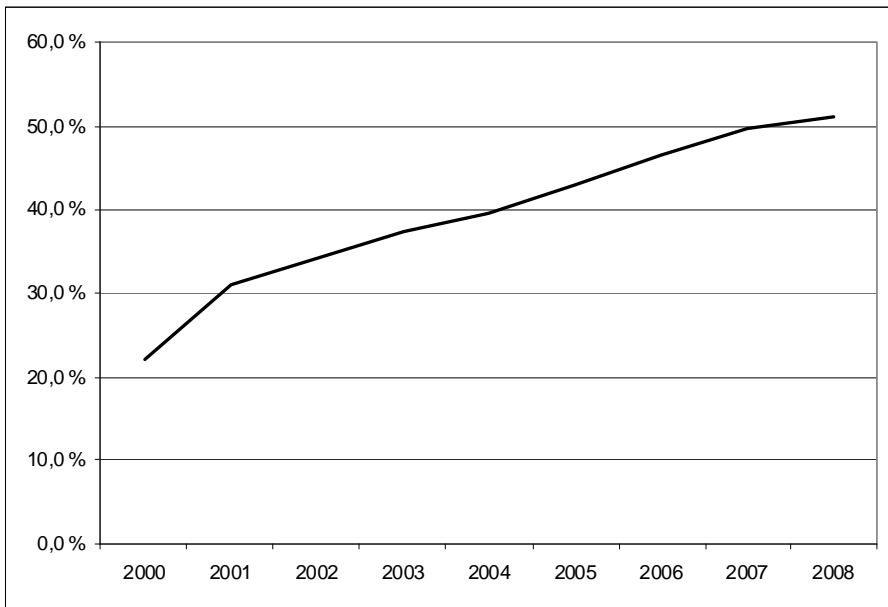
Figur 5-4 viser utviklingen i antall utsalg tilknyttet de tre formene for kjedetilkn tning vi har definert. Vi ser et tydelig fall i antall utsalg i sammenlutninger, og en kraftig oppgang i antall kjedeeide utsalg i perioden. Fra år 2000 til 2008 øker antall kjedeeide utsalg fra omtrent 125 til nesten 350. Og igjen er økningen minst like kraftig f r som etter at Bokavtalen trådte i kraft. Dette vitner om omfattende endringer i bokhandlerstrukturen på nokså kort tid, og vi er igjen fristet til å se på denne endringen som et resultat av muligheten for å forhandle innkjøpspriser for bokgruppene 2-7, som det ble åpnet for ved endringen i Bransjeavtalen av 1998.

¹¹ Under utsalg i sammenlutninger (II) finner vi også mindre kjeder som utgjør én juridisk enhet. Det gjelder for eksempel Bok og Media i Fri bokhandel og Thanken i Libris.

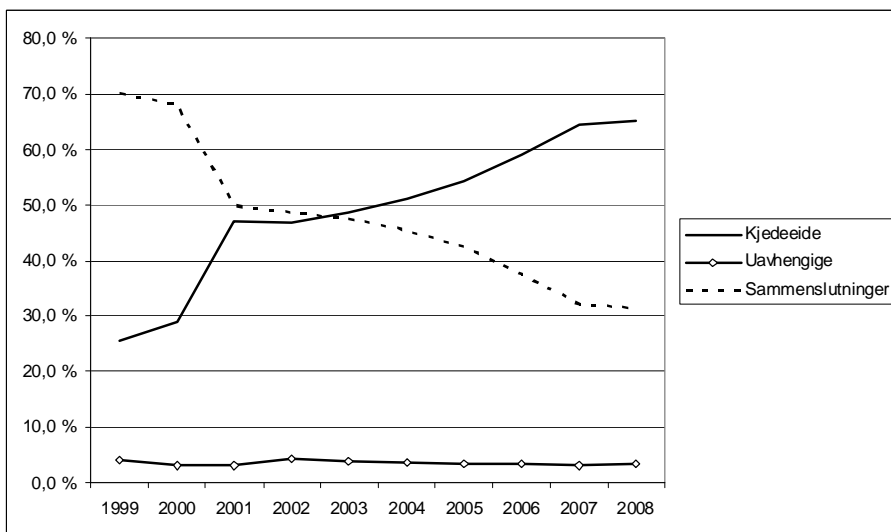

Figur 5-4. Utvikling i antall kjedeide utsalg, uavhengige utsalg og utsalg i sammenslutninger, 2000 – 2008. Kilde: Bokhandlerforeningen.

Utviklingen i andelen kjedeide utsalg er presentert i Figur 5-5. Vi ser at det har vært en kraftig økning i denne andelen. I 2000 var denne andelen ca 20 %, mens den i 2008 var økt til ca 50 %. Her er det imidlertid snakk om butikker, og for å få en bedre representasjon av markedsdominans viser vi i Figur 5-6 utviklingen i markedsandeler målt i nettoomsetning. Den viser at de kjedeide butikkene i 2008 representerer ca 65 % av bokhandlermarkedet. Dette er en økning på 160 % siden 2000, da markedsandelen for kjedeide var ca 25 %. I samme periode har markedsandelen til butikker i sammenslutninger blitt redusert fra om lag 70 % til drøyt 30 %.

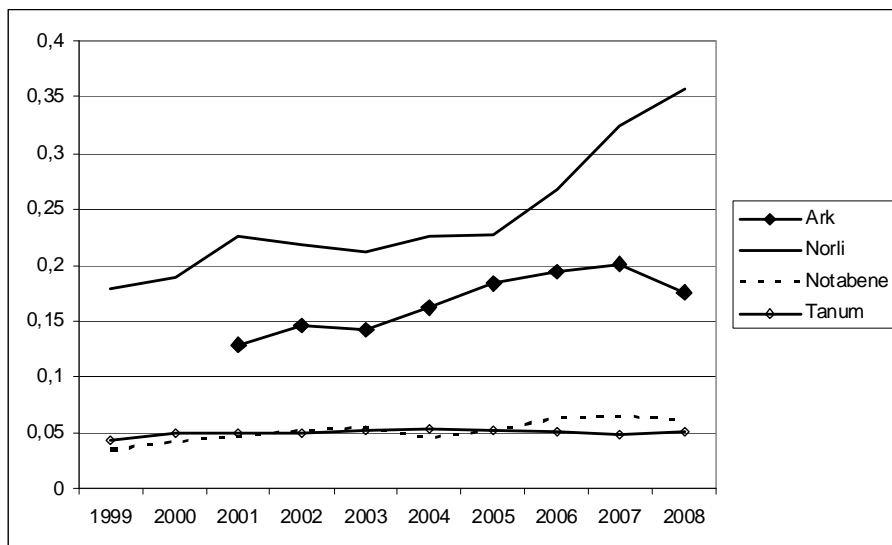

Figur 5-5. Utvikling i andel kjedeeide utvalg, 2000 – 2008. Kilde: Bokhandlerforeningen.

Figur 5-6. Utvikling i markedsandeler, målt i nettoomsetning, for kjedeeide, uavhengige og sammenslutninger, 2000 – 2008. Kilde: Bokhandlerforeningen.

I Figur 5-7 har vi også splittet opp markedsandelen til de fire kjedeide. Vi ser at de to forlagseide kjedene Norli og Ark til sammen har mer enn 50 % av markedet i 2008, målt i nettoinnkjøp. Det er en økning fra mellom 35 og 40 % i perioden før Bokavtalen. Selv om forlagene også har økt eierandelen i bokhandlene etter Bokavtalen, ser det imidlertid ut til at forlagenes interesse for bokutsalgene først og fremst er et resultat av Bransjeavtalen, som gjaldt fra 1999. Riktignok overtok Aschehoug allerede i 1985 Norli i Universitetsgata i Oslo, men i 2000 slo Aschehoug seg sammen med Lauritzengruppen og dannet det som skulle bli Norligruppen i 2001. I 2009 eier Aschehoug 100 % av Norli. Gyldendal på sin side etablerte Ark i 2001 etter å ha kjøpt RGI's bokhandler i 1999. I 2007 gikk så Cappelen-Damm inn og kjøpte Tanum, som i 2008 har en markedsandel på ca 5 %. Til sammen har altså de forlagseide bokhandlerkjedene i 2008 snaut 60 % av markedet.

Figur 5-7. Markedsandeler for de fire kjedeide.

5.2.4 Oppsummering – strukturutvikling i bokhandlerleddet

Vi har i dette avsnittet sett nærmere på strukturutviklingen i norsk bokhandel siden 1999. Det er nokså åpenbart at det i den perioden vi studerer har vært store endringer i bokhandlerstrukturen.

For det første har vi hatt en sterk økning i antall utsalg – fra 580 i 2000 til 666 i 2008. For det andre har det vært en klar endring i sammensetningen av utsalgene. I 2000 bestod utsalgene hovedsaklig av såkalte hovedbutikker, mens de i dag i hovedsak består av filialer tilknyttet bokhandlerkjeder. Mer presist er antall filialer i 2008 på 420, mens antallet i 2000 var 220. Tilsvarende tall for hovedbutikker er 222 og 352.

For det tredje er det en utvikling i retning av at nettbokhandlene tar en større del av markedet, siden markedsandelen øker fra 5 % i 2002 til 10 % i 2008. Samtidig faller bokklubbenes markedsandel fra drøyt 30 % til ca 20 %, mens bokhandlene holder seg relativt stabilt rundt 50 %. Andre kanaler (kiosk, supermarked) ligger også nokså stabilt i hele denne perioden.

For det fjerde øker de kjedeeide utsalgene sin markedsandel fra ca 25 % i 1999 til ca 65 % i 2008. Med kjedeeide utvalg mener vi utvalg som er eid av én av de fire store kjedene Ark, Norli, Tanum eller Notabene. Dette gir sannsynligvis en utvikling i retning av økt forhandlermakt i bokhandlerleddet. Vi vet også at Ark, Norli og Tanum er forlagseid, hvilket innebærer en total omveltning i eierstrukturen i bransjen på bare 10 år.

Vi mener det er to hovedgrunner til de store endringene i bransjen det siste tiåret. For det første er kjededannelser en generell trend innen varehendelen. Vi har sett denne utviklingen i en rekke bransjer de siste 20 årene. For det andre tror vi at strukturendringene innen bokbransjen i stor grad utløses av endringene i Bransjeavtalen av 1998. Bakgrunnen for en slik antagelse er at denne åpner for å forhandle innkjøpspriser innen bokgruppene 2 til 7. Dette øker mulighetene for bedre bruttofortjeneste i bransjen, dersom man klarer å oppnå gode innkjøpspriser. Og sjansen for å oppnå lavere innkjøpspriser øker med forhandlingsmakten man sitter med som bokhandel. Vi tror dette er en viktig forklaring på utviklingen i retning av større og sterkere kjeder, og at det også er en av hovedgrunnene til forlagenes interesse for bokhandler. Med større og sterkere forhandlingsmotparter i bokhandlerleddet, risikerer forlagene å måtte dele en større del av fortjenesten i bransjen. Når de forhandler med seg selv er denne risikoen betydelig redusert.

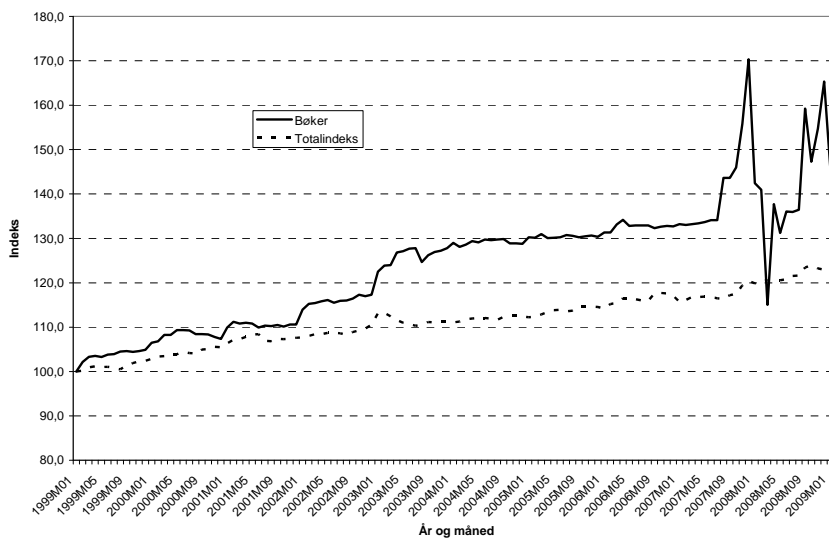
5.3 Prisutvikling

5.3.1 Innledning

Det er flere kilder som kan benyttes for å beskrive prisutviklingen i bokbransjen. Data fra Forleggerforeningen kan benyttes både til å studere utviklingen i netto- og bruttopriser, delindeksen for bøker, som benyttes i SSB ved beregning av Konsumprisindeksen kan benyttes, samt innkjøpsdata fra distribusjonssentralene.

Vi skal innledningsvis presentere prisutviklingen basert på data fra Konsumprisindeksen, og basert på tall fra Forleggerforeningens statis-

tikk. I begge tilfeller er det snakk om utsalgspriser (bruttopriser). Figur 5-8 viser utviklingen basert på tall fra Konsumprisindeksen (KPI). Vi ser at bokprisene basert på denne kilden, jevnt over øker mer enn prisene på øvrige varer og tjenester, her representert med total KPI. Vi ser ellers at det er umulig å spore virkninger av Bokavtalen på delindeksen for bøker. Det kan i hvert fall skyldes to forhold. For det første kan det skyldes at representantvarene i bokindeksen er altfor grovmasket til å fange opp prisendringer som rabattmulighetene i Bokavtalen åpner for. For eksempel omfatter bokindeksen flere bokgrupper enn bokgruppe 3 og 4, som jo 12,5 % -rabatten er begrenset til. For det andre kan det selvsagt skyldes at bokhandlerne i liten grad har benyttet seg av rabattmulighetene, og at vi av den grunn ikke observerer tydelige endringer i bokindeksen.

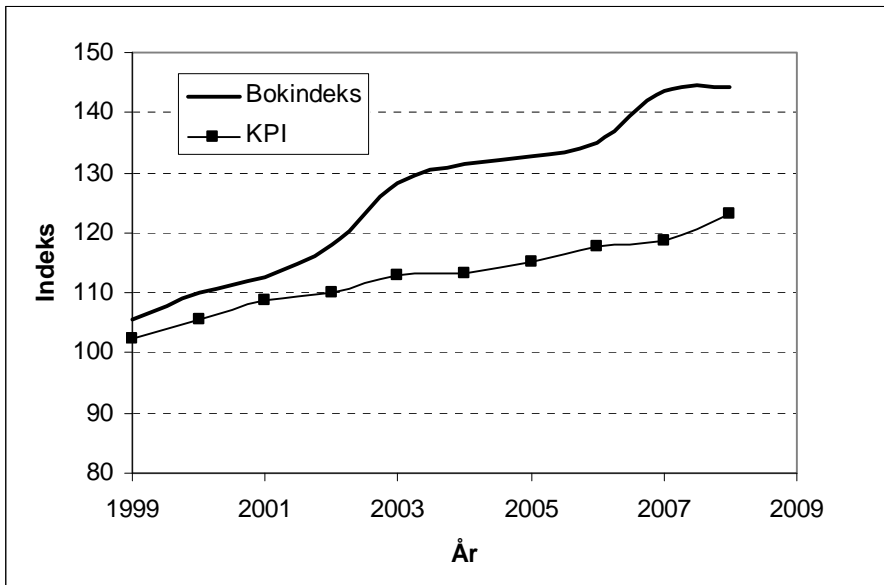

Figur 5-8. Utviklingen i delindeksen for bøker og totalindeksen (KPI) for perioden 1999(1) til 2009(1). Kilde: SSB.

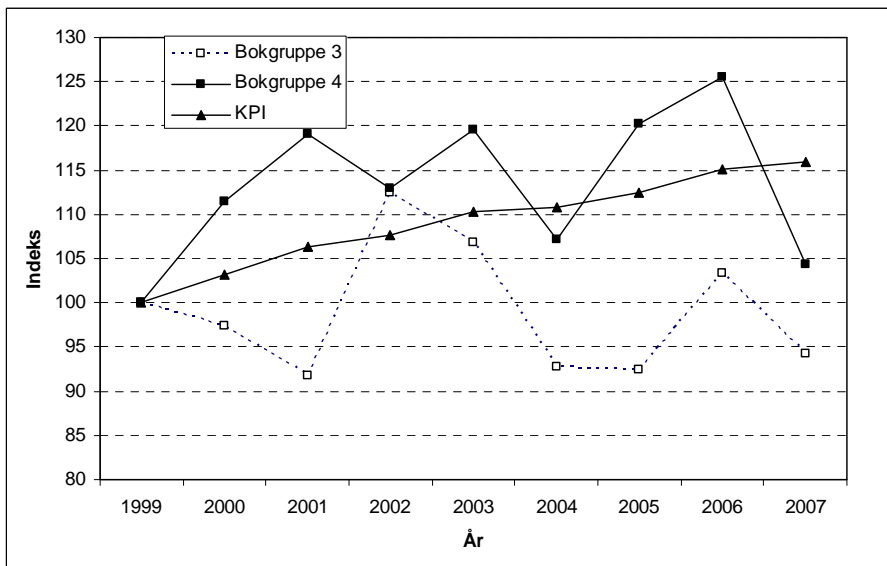
Vi ser ellers av Figur 5-8 at bokindeksen begynner å fluktuere langt mer fra høsten 2007. Dette skyldes overgangen til ny bokindeks. I Johansen (2008) finner vi følgende forklaring:

Den nye indeksen for bøker er preget av store sesongmessige svingninger gjennom året, i motsetning til den gamle indeksen som var svært stabil...[]... Den nye indeksen for bøker viste en prisoppgang gjennom høsten 2007, noe som blant annet kan forklares med nye boklanseringer. Nye bøker har ofte en noe høyere pris enn bøker som har vært på markedet en periode, og kan bidra til å trekke opp gjennomsnittsprisen. I desember ser man også typisk en prisoppgang, som muligens kan forklares med at konsumentene kjøper en litt annen type bøker, dvs. ikke-rabatterte bøker. Det innebærer at vi i tillegg til prisendringer også fanger opp endringer i konsummønsteret. I desember 2007 så vi mest sannsynlig en slik effekt, der indeksen for bøker steg med i overkant av 9 % fra november til desember 2007. Etter prisoppgang siden august 2007 falt bokindeksen med om lag 16 % fra desember 2007 til januar 2008. I forbindelse med mammutsalget i mars falt prisene på bøker med i overkant av 18 %, for deretter å sprette opp igjen i april.

I Figur 5-9 viser vi utviklingen i gjennomsnitt per år for perioden 1999 til 2008. Her inngår altså de to årene med ny og forbedret bokindeks, og vi ser at prisutviklingen er glattet, siden sesongvariasjonene av naturlige årsaker ikke fanges opp. Vi ser likevel at det er en nokså kraftig økning i bokprisene i 2007, mens utviklingen flater ut i 2008. Det er derfor ikke noe grunn hevde på bakgrunn av data fra KPI, at bøker har blitt billigere etter Bokavtalen fikk virkning. Det er imidlertid viktig å minne om at bokindeksen omfatter flere bokgrupper enn bokgruppe 3 og 4, som er de to der det kan gis inntil 12,5 % rabatt.

Figur 5-9. Utviklingen i delindeksen for bøker og totalindeksen (KPI) i gjennomsnitt per år, 1999-2008. Kilde: SSB.

Figur 5-10. Utviklingen i brutto bokpriser basert Forleggerforeningens statistikk, 1999-2007.

I Figur 5-10 har vi laget prisindekser for bøker i hhv. bokgruppe 3 og 4, dvs. sakprosa og skjønnlitteratur. Her har vi benyttet brutto omsetningstall og volumer i hver av de to gruppene for perioden 1999 til 2007 som grunnlag for å beregne prisindekser. Som sammenlikningsgrunnlag presenterer vi i tillegg KPIs totalindeks for samme periode. Den nye 12,5 % -rabatten på fastprisbøker omfatter jo nettopp disse to bokgruppene, og disse indeksene skulle således være mer treffsikre enn indeksene basert på Konsumprisindeksen.

Av Figur 5-10 er det imidlertid også vanskelig å finne et tydelig mønster i prisutviklingen etter 2005. Et tydelig trekk er at prisene faller fram til 2004. Etter 2004 stiger imidlertid skjønnlitteraturen i pris helt fram til 2007, da den faller nokså kraftig. Prisen på sakprosaen flater ut i 2005, stiger i 2006, for så å falle igjen i 2007. Det er med andre ord heller ikke på bakgrunn av disse tallene, grunnlag for å peke i en bestemt retning når det gjelder prisutvikling etter Bokavtalen.

Konkurransetilsynet (2008) har gjennomført nokså omfattende undersøkelser og analyser med tanke på å teste virkningen på bokprisene av Bokavtalen. Vi vil i neste avsnitt gjennomføre en grundig gjennomgang av resultatene herfra. Videre vil vi i dette kapitlet fokusere på analyser av nettopriser, og dessuten rapportere fra en surveyundersøkelse, og fra samtaler med aktører i bransjen. Drøfting av informasjon fra de to sistnevnte kildene omhandler prissettingspolitikken i bransjen etter at Bokavtalen trådte i kraft.

5.3.2 Konkurransetilsynets undersøkelse av bruttopriser, rabatter og salgsutvikling

Vårt datagrunnlag hentet fra Sentraldistribusjonen, gir kun informasjon om bokhandlenes innkjøp av bøker til nettopriser. Konkurransetilsynet (2008) har imidlertid innhentet data for bruttopriser for årene fra og med 2004 til og med 2007, fra bokhandelkjeder og bokklubber. Innenfor den tidsrammen som vår evaluering har hatt, har det ikke vært hensiktsmessig for oss å skulle innhente lignende data som det Konkurransetilsynet har basert seg på. Det ville uansett i hovedsak blitt en duplisering av Konkurransetilsynets tallmateriale. I stedet for å bruke mye tid og ressurser for øvrig på dette, foretar vi heller en omtale av de viktigste resultatene omkring bruttopriser og rabattprosenten fra Konkurransetilsynets undersøkelse.

Nærmere om Konkurransetilsynets datagrunnlag

Konkurransetilsynets undersøkelse omfatter salg av titler som er koblet til Bokdatabasen, og dekker bøker tilhørende bokgruppene 1 til 5 for årene 2004-2007. Dataene er basert på strekkodedata fra alle forhandlere som har lagret salgsinformasjon elektronisk i følgende bokhandlerkjeder: Ark, Norli, Tanum, Libris og Notabene. I tillegg er De Norske Bokklubbene omfattet. Antallet forhandlere som har registrert sin salgsinformasjon elektronisk har økt i løpet av dataperioden, og utvalgsandelen er noe varierende gjennom perioden, med en stigende tendens. Nærmere bestemt er utvalgsandelen 37, 46, 50 og 44 % i hhv. 2004, 2005, 2006 og 2007. Dette gjelder samlet salg av bøker (uavhengig av bokgruppe). Utvalgsandelen er også nedbrutt på bokgruppe

1 til 5. Utvalgsandelen er noe varierende mellom bokgruppene over årene, men skolebøker (gruppe 1) har klart høyere utvalgsandel enn de øvrige bokgruppene i årene 2004 – 2006, hhv. 62, 66 og 81 %. I 2007 er imidlertid utvalgsandelen for skolebøker en del lavere; 49 %. Vi antar at dette skyldes at datagrunnlaget er innhentet fra salg gjennom ordinære bokhandler. Andelen av skolebøker solgt gjennom ordinære bokhandler har gått markert ned i løpet av 2007 og 2008 (jf. kapittel 7), og dette kan dermed være en forklaring på lavere utvalgsandel for skolebøker i 2007. Lavest utvalgsandel gjennom hele perioden er det for gruppe 5 (billigbøker), og dette skyldes trolig at billigbøkene i sterkere grad enn øvrige bokgrupper selges utenom de store bokkjedene som dataene er hentet fra.

Beregning av prisindekser, fastprisrabatt og tittelbredde

For hver bokgruppe blir det beregnet en fastprisrabatt basert på et veid gjennomsnitt av alle titler i utvalget, med hver tittels salg som andel av totalt salg i den aktuelle bokgruppen som vektor.

Det beregnes også en samlet fastprisrabatt per år på tvers av alle bokgrupper, som en veid sum av fastprisrabatten per bokgruppe. Tilsvarende beregnes det også en gjennomsnittlig bruttopris på tvers av bokgruppene per år. Disse indeksene for bruttopriser og fastprisrabatter blir korrigert for variasjoner i utvalgsandeler mellom bokgruppene.

Beregningene inkluderer også antall titler per år, som et mål på bredde i salget. Konkurransetilsynet har ikke faktiske data som viser totalt antall titler per år, men kjenner det totale kvantumet av bøker fra Forleggerforeningens bransjestatistikk. Det estimeres så en sammenheng mel-

lom antall titler og utvalgsstørrelse, basert på trekninger med varierende utvalgsstørrelse fra utvalgsmaterialet. Denne metoden gir forventningsrette estimater på antall titler, som funksjon av antall solgte bøker. Denne sammenhengen blir så ekstrapolert til totalt salg per bokgruppe.

Det bør understrekes at alle data for gjennomsnittlige bruttopriser og fastprisrabatter, samt tittelbredde, er *estimer* basert på utvalgsdata. Standardavvikene tyder imidlertid gjennomgående på at utvalgsdataene gir relativt solide estimater på de underliggende populasjonstallene.

Siden strekkodedataene er hentet fra de største kjedene – Ark, Norli, Tanum, Libris og Notabene – samt fra De Norske Bokklubbene, er det imidlertid en fare for utvalgsskjevhet i datamaterialet. Systemet med forhandlede nettopriser kan tenkes å føre til at de største kjedene oppnår lavere innkjøpspriser. De store kjedene vil dermed kunne oppnå normale fortjenestemarginer selv om de har lavere nivå på utsalgsprisene (eller høyere fastprisrabatter) enn det som er mulig for mindre bokhandlene og øvrige utsalgssteder for bøker. Siden de sistnevnte omsetningsledd ikke er representert i Konkurransetilsynets datamateriale, kan således estimerte bruttopriser og fastprisrabatter være påvirket av en slik utvalgsskjevhet.¹²

Gjennomsnittlig prisutvikling totalt og per bokgruppe

Alle priser omtalt i dette avsnittet er brutto (utsalgs-)priser. Gjennomsnittlig nominell bokpris (veid sum av alle bokgrupper), falt fra 185,4 i

¹² Vi skal i 5.3.3 se nærmere på en analyse av forskjeller i nettopriser mellom ulike bokhandlergrupperinger.

2004 til 166,87 i 2006, dvs. et fall på 7,7 %. Fra 2006 til 2007 økte imidlertid den gjennomsnittlige bokprisen med 3,7 %.

Prisutviklingen på bokgruppenivå viser at de nominelle prisene falt fra 2004 til 2007 for bokgruppe 2 til 5, mens prisen på gruppe 1 (skolebøker) økte.

Tabell 5-2 viser prosentvis endring i nominell gjennomsnittspris per bokgruppe fra 2004 til 2007.

Tabell 5-2. Prosentvis endring i nominell gjennomsnittspris per bokgruppe fra 2004 til 2007. Kilde: Konkurransetilsynet (2008).

	Gruppe 1	Gruppe 2	Gruppe 3	Gruppe 4	Gruppe 5
Snittpris 2004	205,97	327,39	217,06	192,43	101,08
Snittpris 2007	216,28	314,31	197,14	179,63	96,83
%-vis endring, 04-07	5,0	-4,0	-9,2	-6,7	-4,2

I perioden 2004 til 2007 har konsumprisindeksen steget med ca. 4,7 %. Dette innebærer at det har vært en betydelig reduksjon i realprisen på bøker i gruppe 3 (-13,3 %) og 4 (-10,8 %), og en noe lavere realprisreduksjon for gruppe 2 (-8,3 %) og 5 (-8,5 %).¹³ Realprisen for skolebøker har imidlertid vært tilnærmet uforandret gjennom perioden.

¹³ Prosentvis realprisendring (P_R) finnes ved hjelp av formelen $P_R = (P_N - j)/(1 + j)$, der P_N er nominell prisendring og j er inflasjonsraten.

Fastprisrabatt over tid per bokgruppe

Den største endringen i rabattprosent i første utgivelsesår finnes for skolebøker (gruppe 1). I 2004 og 2005 var fastprisrabatten for skolebøker svakt negativ, dvs. at estimert gjennomsnittspris lå litt høyere enn fastprisen. Ordningen med fastpris for grunnskolebøker ble opphevet fra 1. juli 2006, og fra 1. januar 2007 for bøker til videregående skole. Dette gir tydelige utslag i dataene, med en gjennomsnittlig rabattprosent for bøker utgitt første år på 4 % i 2006 og på 11 % i 2007. Rabattprosenten i 2006 og 2007 for skolebøker utgitt ett år før, ligger omtrent på samme nivå som for bøker utgitt samme år, mens det er en noe lavere rabatt på bøker utgitt 2 år før og tidligere.

Fagbøker (gruppe 2) var omfattet av den gamle bransjeavtalen fram til 30. juli 2008, og det har således ikke vært noen regelendringer vedrørende fagbøker i perioden som dekkes av Konkurransetilsynets data. Dataene viser likevel en betydelig økning i rabattprosent i 2007 for bøker som utgis samme år, og ett og 2 år før. Det er noe uklart for oss hva som kan forklare denne effekten, siden den gamle bransjeavtalen fortsatt gjaldt for disse bøkene i 2007.

Et nytt element i Bokavtalen er at bøker i gruppe 3 og 4 kan gis inntil 12,5 % rabatt innenfor fastprisperioden. For sakprosa (gruppe 3) er det små utslag i rabattprosent på bøker utgitt samme år. Den største effekten kommer på fjorårets utgivelser, som etter 1. mai 2005 kunne selges fritt under den nye avtalen mens de fortsatt var fastprisbundet i ytterligere ett år under den gamle. Det er en jevnt økende rabattprosent for fjorårets utgivelser fra 2005 (4 %) og videre til 2006 (7 %) og 2007 (11 %). Rabattprosenten for bøker utgitt 2 år før og tidligere øker også, men ikke i samme grad som for fjorårsbøker.

Skjønnlitteratur (gruppe 4) viser en noe mer aktiv bruk av rabatt for bøker utgitt samme år enn sakprosa, etter at det ble anledning til å gi inntil 12,5 % rabatt innenfor fastprisperioden; rabattprosenten er på ca. null i 2004 og 2005, men øker til 4 og 6 % i hhv. 2006 og 2007. For fjorårsbøker (som etter ny avtale kun er fastprisbundet fram til 30. april), skjer det en betydelig økning i rabattprosenten: 15 % i 2005, 13 % i 2006 og hele 25 % i 2007. For bøker utgitt 2 år før og tidligere, var det en betydelig rabatt også under den gamle avtalen i 2004 (23 %), og denne øker til hele 35 % i 2007.

For billigbøker (gruppe 5) er det ingen rabattordning innenfor fastprisperioden. Til tross for dette finner Konkurransetilsynet et lignende rabattmønster for billigbøker som for skjønnlitteratur, men i noe mindre skala. Dataene tyder altså på en viss bruk av rabatt i 2006 (1 %) og 2007 (2 %) i utgivelsesåret, selv om billigbøker da skal være fastprisbundne uten rabattmulighet. For bøker utgitt året før ser den kortere fastprisperioden ut til å gi utslag ved at rabattprosenten øker til ca. 5 % i 2006 og 2007, mens den lå nær null i 2004 og 2005.

Det er interessant å merke seg at det har vært en klar økning i gjennomsnittlig rabattprosent for bøker som hadde fulle rabattmuligheter også under den gamle avtalen; gjennomsnittlig rabattprosent (alle bokgrupper) for bøker utgitt 2 år før og tidligere øker fra 12 i 2004 til 22 % i 2007. En mulig fortolkning av dette kan være at mulighetene for å gi inntil 12,5 % rabatt for bøker utgitt samme år (gruppe 3 og 4), samt tidligere avvikling av fastprisordningen for bøker utgitt året før for alle fastprisbundne bøker, har påvirket bokhandlenes ønskede valg av rabattprosent også for bøker de tidligere hadde fulle rabattmuligheter for.

Avsluttende merknader

Konkurransetilsynets undersøkelse dekker også utviklingen av boksalg totalt og per bokgruppe, samt estimert antall titler totalt og per gruppe. Volumtall for bøker og titler dekkes imidlertid også av våre egne data, og det er derfor lite hensiktsmessig å kommentere Konkurransetilsynets funn angående boksalg og boktitler. Vi henviser derfor heller til kapittel 6 for en nærmere analyse omkring utviklingen av volumtall for bøker og titler.

Som en generell kommentar til Konkurransetilsynets rapport, presiseres det at den kun rapporterer figurer og tabeller med gjennomsnittstall per bokgruppe. Dette tilsvarer det vi i våre egne analyser omtaler som bruttoeffekter. Som det framgår av avsnitt 3.2, er det et sentralt poeng å kontrollere for andre variabler som kan ha påvirket utviklingen i bokpriser og rabattprosjenter m.v. Når vi kontrollerer for andre relevante forklaringsvariabler, snakker vi i våre analyser om nettoeffekter av Bokavtalen. Det er først når vi finner signifikante nettoeffekter av Bokavtalen, at vi konkluderer med at det er Bokavtalen som sådan som har hatt effekt på de målte størrelsene. Ettersom Konkurransetilsynet kun rapporterer bruttoeffekter, og det ikke foreligger noen formelle tester som også kontrollerer for andre relevante forklaringsvariabler, vil vi på generelt grunnlag være forsiktige med å trekke klare konklusjoner angående Bokavtalens eventuelle effekter basert på Konkurransetilsynets rapport.

5.3.3 Analyser av nettopriser

Vi skal i dette avsnittet sette søkelyset på nettoprisene. Det vi er spesielt opptatt av å analysere, er om muligheten for å forhandle nettopriser i bokgruppene 2-7, slik det ble åpnet for i Bransjeavtalen av 1998, systematisk påvirker den prisen ulike bokhandlergrupperinger må betale. Hvis det er slik, kan det tenkes å undergrave intensjonen med fastprissystemet, spesielt hvis det er slik at det er de mindre og marginale bokhandlerne som oppnår dårligst rabatter. Det er jo nettopp slike utslag et fastprissystem skal beskytte. Høyere nettoppris gir lavere bruttofortjeneste (ved faste priser) og i verste fall kan dette bidra til at utslag, som ville overleve under et ”ekte” fastprisregime, blir nedlagt i et regime med fleksible nettopriser og faste utsalgspriser.

Data som benyttes i disse analysene er innkjøpsdata til norske bokhandlere via Sentraldistribusjonen (SD). Vi har her data for innkjøp på sjangernivå, jf. tresifrede bokgrupper i vedlegg 1, og data er per utslag. Avhengig av hvor mange sjangere et utslag tilbyr under de ulike bokgruppene, kan det derfor være snakk om mange observasjoner per butikk i hvert av årene 2003 til 2008.

Vi gjennomfører i det følgende såkalte hedoniske prisanalyser for nærmere undersøkelse av innkjøpsprisene. Dette er regresjonsmodeller, der prisen på et heterogent produkt er avhengig variabel. Hensikten med slike analyser er å dekomponere og verdsette flest mulige elementer tilknyttet det heterogene produktet, som for eksempel bøker, jf. bl.a. Dalén og Ingelsson (2005).

Det vi er spesielt opptatt av i denne sammenheng er hvorvidt innkjøpsprisen varierer systematisk etter kjedetilknytning. Vi deler utslagene i

tre grupper: i) Kjedeeide utsalg (KU), ii) Utsalg i sammenslutninger (US) og iii) uavhengige utsalg (UU), jf. avsnitt 5.2.3.

De hedoniske analysene er også lagt opp slik at vi antar at det er systematiske prisforskjeller mellom sjangere i hver av bokgruppene 3-5. Det kan være interessant i seg selv å studere gjennomsnittlige prisforskjeller mellom ulike sjangere i ulike bokgrupper, men det er altså ikke hovedfokus her. Vi vil derfor bare vise til hvorvidt vi har kontrollert for prisforskjeller mellom sjangere eller ikke. Videre har vi med en binærvariabel som fanger opp eventuelle systematiske forskjeller i innkjøpspris før og etter Bokavtalen trådte i kraft, og vi har dessuten med en trend. I tillegg kontrollerer vi for antall kjøpte bøker i en sjanger for å ta hensyn til eventuelle stordriftsfordeler i innkjøp, og vi tar med en variabel som måler andelen retur i en sjanger. Det siste for at vi vet nettoprisene normalt vil være høyere ved høyere retur.

Resultatene fra disse analysene er presentert i Tabell 5-3. Det er i alt seks hedoniske prisrelasjoner som estimeres og presenteres: Tre for hhv. skjønnlitteratur, sakprosa og billigbøker, og tre bestående av de skjønnlitterære sjangrene romaner, krim/spenning, lyrikk, noveller og essays. De tre skjønnlitterære sjangrene er definert som i) Romaner, som består av norsk og oversatte romaner, ii) Krim, som består av norsk og oversatt krim-/spenningslitteratur og til slutt iii) Smal litteratur, som er satt sammen av lyrikk, noveller og essays.

Relasjonene for de tre bokgruppene er vektet med den andel av totalomsetning sjangeren utgjør. Som nevnt er sjanger observasjonsenhet i datamaterialet. De tall som til sammen utgjør en observasjon, er da gjennomsnittstall for hver av sjangrene. Årsaken til at vi vektet observasjonen, er nettopp at gjennomsnittstall for små sjangere er beregnet

på et mer statistisk usikkert grunnlag enn gjennomsnittstall for store sjangere. Vektingen innebærer at observasjoner basert på små sjangere får mindre vekt i analysene, enn observasjoner basert på store sjangere.

Resultatene i Tabell 5-3 tyder på at nettoprisene er lavere etter at Bokavtalen trådte i kraft. Her er imidlertid krimlitteraturen unntaket, som ikke kan vise til en signifikant lavere pris i Bokavtaleperioden. Det samme gjelder i noen grad den smale litteraturen, men den har som vi ser av tabellen et negativt fortegn slik som for bokgruppene 3-5, samt romansjangeren.

Videre tyder resultatene på at innkjøpsprisene faller i hele den perioden vi studerer, dvs. 2003-2008. Dette ser vi ved at koeffisienten til trendvariabelen er signifikant negativ for fem av de seks relasjonene. Lavere innkjøpspriser er altså ikke noe som er spesielt for Bokavtaleperioden. Det har vært en tendens i hele den perioden vi studerer. Unntaket er billigbøkene, som ser ut til å ha en positiv nettoprisutvikling i perioden vi studerer.

Som nevnt innledningsvis er vi spesielt interessert i å finne ut om ulike bokhandlergrupperinger oppnår ulike nettopriser fra forlagene. Vi antar at mulighetene for å forhandle innkjøpspriser, slik det ble åpnet for i bransjeavtalen av 1998, bidro til strukturelle endringer bransjen bl.a. i retning av færre og større grupperinger med større forhandlermakt. Vi har dokumentert denne tendensen i avsnitt 5.2.3. Hvorvidt dette har bidratt til ulikheter i innkjøpsprisene, kan Tabell 5-3 gi en viss pekepinn på. Vi ser at de kjedeide utsalgene har noe lavere gjennomsnittlig

innkjøpspris enn utsalg i sammenslutninger (mellom 2,5-4,0 %).¹⁴ Det gjelder imidlertid ikke for billigbøkene, og det gjelder heller ikke for den smale litteraturen. Men altså for de to sentrale bokgruppene 3 og 4, og for roman og krimsjangrene, kan det se ut som de kjedeeide bokhandlerne klarer å utnytte økt forhandlermakt for å oppnå lavere innkjøpspriser.

Ser vi så på de uavhengige bokhandlerne finner vi det motsatte resultat – i hvert fall for sakprosaen og skjønnlitteraturen. Disse må gjennomgående betale mer for sakprosa og skjønnlitteratur når de kjøper inn fra forlagene. For billigbøker og sjangrene romaner, krim/spenning og smal litteratur, under bokgruppe 4 (skjønnlitteratur), så tyder også resultatene for disse at de uavhengige bokhandlerne må betale mer. Men dette er ikke statistisk signifikante resultater og vi bør derfor ikke legge for stor vekt på dem.

Resultatene for bokgruppene sakprosa og skjønnlitteratur er basert på det mest omfattende datagrunnlaget og vi har kontrollert for systematiske prisforskjeller mellom sjangerne under de to bokgruppene. Det skulle tilsi at vi med en viss tyngde kan hevde de uavhengige bokhandlerne, som følge av svakere forhandlingsmakt, oppnår dårligere rabatter ved innkjøp av bøker enn de kjedeeide utsalgene og utsalgene i sammenslutninger oppnår. Innkjøpsprisene ser ut til å ligge 8-10 % høyere for de uavhengige bokhandlerne. Mulighetene for å gi inntil 12,5 % rabatt for bøker i bokgruppe 3 og 4 er dermed mindre fordi bruttofortjenesten er dårligere. Dette har forverret den økonomiske

¹⁴ Utsalg i sammenlutning er såkalt referanse- eller basiskategori i beregningene, dvs. den typen utsalg vi sammenlikner prisene i kjedeeide og uavhengige utsalg med. Utsalg i sammenslutning utgjøres av Unipa, Libris og Fri bokhandel.

situasjonen for de uavhengige bokhandlene, og sjansen for at denne gruppen av bokhandlere vil overleve på lang sikt er derfor redusert.¹⁵

Det er imidlertid et viktig punkt som må nevnes i tilknytning til disse resultatene. Det gjelder innkjøpene av bøker som ikke nødvendigvis kun er bøker som er omfattet av Bransjeavtalen av 1998 eller Bokavtalen. Det kan også være bøker som er gitt ut så tidlig at de ikke lenger er omfattet av fastprisen. Sammensetningen av innkjøpene i fastprisomfattet litteratur og litteratur som ikke er omfattet, kan derfor være en potensiell kilde til de forskjeller i innkjøpspris vi observerer. For eksempel kan vi tenke oss at større bokhandler kjøper inn en større andel litteratur som ikke er omfattet av fastprisen enn det mindre gjør. I tillegg kan det tenkes at store bokhandler oppnår rabatter i seg selv. Vi har derfor kontrollert beregningene for størrelsen på innkjøpene i hver sjanger. Vi vil forvente at denne effekten er negativ, dvs. at man oppnår en lavere innkjøpspris innen en sjanger desto større innkjøp en har innen sjangeren. Vi ser av Tabell 5-3 at den forventede effekten er gjennomgående i alle de seks estimerte prisrelasjonene.

Det kan også tenkes at prisforskjellene vi observerer, skyldes ulikheter i returandelen fra ulike type utvalg. Nettoprisen blir som regel høyere jo returandelen er. Vi har derfor tatt med en variabel som fanger opp returandelen, og vi ser tydelig at den forventede effekten slår igjennom i fire av seks relasjoner. Men av en eller annen grunn viser resultatene at innkjøpsprisen er lavere ved høyere returandel for billigbøker og krim-/spenningslitteratur. Noen god forklaring på dette har vi imidlertid ikke.

¹⁵ I tillegg kommer eventuelle negative virkninger av at skoleboksallet blir borte. Dette skal vi imidlertid komme tilbake til i kapittel 7.

Tabell 5-3. Hedoniske prisrelasjoner for bokgruppene 3-5 og for sjangerne romaner, krim og smal (lyrikk, noveller, essays) under bokgruppe 4. Standardavvik i parentes.¹⁶

	<i>Skjønn</i> (4)	<i>Sak</i> (3)	<i>Billig</i> (5)	<i>Roma-</i> <i>ner</i>	<i>Krim</i>	<i>Smal</i>
BA	-0,0086 (0,0038)	-0,0212 (0,0036)	-0,1193 (0,0052)	-0,0589 (0,0122)	+	-
Trend	-0,0372 (0,0011)	-0,0297 (0,0010)	0,0166 (0,0014)	-0,0557 (0,0034)	-0,0482 (0,0041)	-0,0098 (0,0043)
Kjedeeide (KU)	-0,0367 (0,0022)	-0,0254 (0,0020)	0,0177 (0,0031)	-0,0375 (0,0070)	-0,0369 (0,0084)	0,0222 (0,0086)
Uavhengig (UU)	0,1046 (0,0054)	0,0801 (0,0050)	+	+	+	+
Antall bøker kjøpt i sjanger	-0,0362 (0,0008)	-0,0514 (0,0007)	-0,0415 (0,0010)	-0,0079 (0,0024)	-	-0,0262 (0,0029)
Andel retur	0,0752 (0,0067)	0,0251 (0,0053)	-0,0314 (0,0127)	0,1031 (0,0119)	-0,0528 (0,0136)	0,0758 (0,0104)
Sjangerkontroll	JA	JA	JA	Ikke aktuell	Ikke aktuell	Ikke aktuell
R ²	0,597	0,475	0,207	0,195	0,068	0,014
N	90 266	91 447	23 117	6 759	6 388	13 340
Veid	JA	JA	JA	Nei	Nei	Nei

5.3.4 Kva seier aktørane – drøfting av intervju med personar i bransjen

For å skaffa oss eit inntrykk av prispolitikken i kjedene, har me gjennomført samtalar med representantar for dei store aktørane. Desse er Ark, Fri bokhandel, Libris, Norli, Notabene, Unipa og Tanum. Fri bokhandel (FB) og Unipa står i ei særstilling mellom desse, ettersom dei

¹⁶ Estimerer ikke signifikant forskjellig fra 0 på 5 % nivå er bare presentert med fortegn i tabellen.

ikkje er filialkjeder. For nokre føremål har dei likevel mykje til felles med kjeder. Me vil i hovudsak omtala desse samanslutningane som kjeder.

Dei reine kjedene styrer det meste av rabattbruk sentralt. Dei legg vekt på at dette er noko av det som ligg i det å vera ei kjede. Dei skal driva marknadsføring som ei eining, og må difor ha same prisane. Når det gjeld lokale/regionale titlar, gjeld det andre reglar. Her står bokhandlane i litt varierende grad fritt både til å kjøpa inn og å setja prisar. Tilpassing til lokal konkurransesituasjon er stort sett berre mogleg på lokale titlar. Berre ei kjede (utanom FB og Unipa) oppgjev at utsala kan rabattera titlar avhengig av lokal konkurranse.

Rabatt i fastprisperioden

Sentralt i Bokavtalen er opninga for at alle salskanalar kan rabattera bøker med opptil 12,5 % i fastprisperioden. Samstundes vart rabatten bokklubbane kunne gje, redusert frå 25 til 12,5 %. Alle kjedene meiner det er bra at dei no har same vilkår som bokklubbane. Nokre kjeder ville helst vore utan opninga for rabatt, men her er meiningane delte.

To informantar seier tvert om at opninga for rabattar er ei lukke. Som ein av dei seier det, ein har fått ei ”utvida verktykasse”. Dei to gjev mellom seg elles uttrykk for resten av avsnittet. Rabattane vert brukte til å lokka folk inn i butikken. Når dei fyrst er inne i butikken, ender dei gjerne opp med å kjøpa noko heilt anna enn det som er rabattert. Bokhandlane har vorte meir spanande, og rabatten gjer at butikkane får inn kundar som elles kanskje hadde brukt tida i ein klesbutikk. Det

totale salet har soleis auka. Det gjev dessutan ei god kjensle å sjå ein før-/etterpris.

Fleire informantar seier at 12,5 % rabatt er altfor lite til å selja bøker som sel dårleg. Rabatt vert brukt for å konkurrera om sal av bestseljarar på spesielt aktuelle titlar, og på bøker ”ein har lyst til å rabattera”, som ein informant seier.

Det ser ut til at rabattane i fastprisperioden i hovudsak vert utnytta fullt ut når dei vert nytta. Det er ikkje vanleg å gje delvis rabatt. Tre kjeder hevdar dei kan gje mindre enn 12,5 %, men dette verkar som unnatak frå hovudregelen også der.

Sjølv om bokhandlarkjedene vurderer rabatten ulikt, ser det ut til at ingen ynskjer fripris på bøker. Konsekvensane av dette er det likevel litt ulike meiningar om. Ein av dei som er positive til rabatten meiner at fripris på bøker ville vore ei krise for bransjen. Den andre vil ikkje ha større rabatt, men meiner dei er godt rusta for fripris om det skulle koma.

Det ser ut til å vera semje om at 12,5 % er alt for lite til å påverka salet i nokon serleg grad. So prisfølsam er ikkje etterspørselen. Ei kjede seier at dei brukar lite rabatt på fastpris. Skal dei ha lokketilbod, brukar dei heller bøker frå backlist som kan rabatterast kraftigare. Dei ventar ofte med kampanjar på bøker til etter fastprisperioden. Ein informant hevdar 12,5 prosenten helst har ein verknad når det får ein pris til å bikka ei magisk grense, (t.d. ned frå firehundretalet til trehundretalet). Ein annan informant hevdar at rabatten ikkje påverkar salet av ein einskildtittel so mykje, men at det kan påverka inntrykket forbrukarane har av om bøker er dyre meir generelt. Dette kan påverka salet på sikt.

Det er interessant å sjå på omfanget av rabattbruken. Ettersom det vert understreka at bokhandlane no har same vilkåra som bokklubbane, og bokklubbane rabatterer alt, skulle ein tru at bokhandlane rabatterer mykje. Det gjer dei ikkje om ein måler i talet på titlar. Frå samtalan har me nokre tal for kor mange titlar kjedene rabatterte i 2008. Dei fleste fordelte seg mellom ti og 40 titlar. Ei kjede ligg langt over dei andre med kring 200 titlar. To kjeder melder at talet er synkande, medan to melder at det er stabilt.

Dei som rabatterer om lag like mange titlar, rabatterer i stor grad dei same bestseljarane. Det kan, slik me ser det, vera fleire grunnar til dette. Etterspørselen etter ein bestseljar (retta mot ein gjeven butikk) har truleg ein høgare (i absoluttverdi) priselastisitet, enn bøker som sel mindre. Eit anna moment er at det reint praktisk er enklare å marknadsføra ei rabattert bestseljande bok enn ti rabatterte bøker som sel mindre. Den einaste forklaringa som har kome fram i samtalan, heng saman med nettoprisane. Bokhandlane får høgare rabatt på dei bøkene som sel mykje. Det er difor desse titlane det løner seg mest å få opp salet på. Me meiner forklaringa er plausibel. Dersom priselastisiteten er minst like høg for bestseljaren, vil butikkane rasjonelt rabattera bestseljarane mest, noko som sjølvstøtt gjer at bestseljarane sel meir relativt til andre titlar. Merk at denne logikken står litt i motstrid til påstanden om at rabatten påverkar salet lite.

Det er ikkje gjeve at ei bok som er rabattert i fastprisperioden er rabattert i *heile* fastprisperioden. Nokre kjeder nemner at dei serleg rabatterer *nye* bøker.

Frå spørjeundersøkinga mellom frie og uavhengige bokhandlar, har me noko informasjon om rabattbruken der. (Sjå vedlegg 5.) På spørsmål

om talet på rabatterte fastpristitlar i 2008 samsvarar resultatata godt med informasjonen frå samtalanene. Svara er fordelte som vist i Tabell 5-4.

Tabell 5-4. Talet på rabatterte fastpristitlar i 2008.

Svaralternativ	Prosent av respondentar	Tal på respondentar
0-10	28 %	14
11-20	38 %	19
21-40	12 %	6
41-100	10 %	5
101+	0 %	0
Inga formeining	12 %	6

På spørsmål om kor vanleg det var at bøker som vart selde med rabatt tidleg i fastprisperioden vart sette opp i pris seinare i perioden, fordelte svara seg med eit tyngdepunkt rundt ”det hende”. (Vedlegg 5, spørsmål 30) Dette stemmer òg godt med samtalanene.

For å samanlikna med bokklubbane (Tanum bokklubber og De norske Bokklubbene), vert alle fastpristitlar her rabatterte med 12,5 % og sende portofritt. Me har ikkje kartlagt kor mange titlar dette dreier seg om, men dersom ein brukar nettsidene, er det mange. I Tanum sitt tilfelle kan ein som medlem kjøpa *alle* nye titlar med 12,5 % rabatt gjennom tanum.no. Med ein slik bruk av bokklubbane må dei på den andre sida tåla samanlikning med nettbokhandlar som òg nyttar rabattane mykje. I tillegg vil bøker gjennom bokklubb vera rabatterte i heile fastprisperioden.

Det er verd å spørja seg om informasjonen frå samtalanene passar saman med rabattbruken implisert av tala frå Konkurransetilsynet (2008), som er refererte i 5.3.2. Her oppgjev dei at gjennomsnittleg rabatt på bøker i bokgruppe 4 i utgjevingsåret var på 6 % i 2007, og dette mei-

ner dei er eit konservativt estimat. Om dette skal passa saman med opplysningane frå samtalane, tyder det at ein sær stor del av eksemplara er innanfor dei førti bestseljande titlane. Det er mogleg at dette er tilfelle, men det har me ikkje data til å kontrollera. Merk at tala frå Konkurransetilsynet inkluderer bokklubbane som har 12,5 % rabatt på alle titlar.

Når det gjeld bruk av rabattar etter fastprisperioden, legg informantane mest vekt på at mykje går på sal. 1. mai-salet er innført nettopp for å rabattera bøker som går ut av fastprisperioden. Kjedene nemner dessutan mammutsal, januarsal, sumarkampanje og julekatalog.

Spørjeundersøkinga inneheld nokre spørsmål som er relevante her. Spørsmål 31 lyder ”Hvor vanlig var det i 2008 at bøker blei lagt ut med betydelig redusert pris (minst 20 % avslag) etter fastprisperiodens utløp?” Svare er gjevne att i Tabell 5-5.

Tabell 5-5. Andel bøker lagt ut med betydelig redusert pris (minst 20 % avslag) etter fastprisperiodens utløp.

Svaralternativ	Prosent av respondentar	Tal på respondentar
0-20 % av titlane	48 %	24
20-40 %	26 %	13
40-60 %	4 %	2
60-80 %	10 %	5
80-100 %	6 %	3
Inga formeining	6 %	3

Ein informant meiner dei sjølve er for lite flinke til å prisa etter fastprisperioden. Ein kunne sett opp prisen, men det gjer ein ikkje. Me finn det er interessant at informantane fokuserer so mykje på 1. mai-sal og mammutsal, både i samtalane og i prisinga. Kjedene fører jo titlar eldre enn gjeldande fastprisperiode (sokalla *backlist*), og me vil tru ein stor del av inntektene kjem frå slike titlar, men det verkar som prisstrategien på backlist er enkel eller heilt fråverande. Ingen seier i samtalane noko om kva pris dei set på bøkene som står att i hyllene. Me går ut frå at hovudregelen er at bøkene vert ståande til full fastpris, sjølv om Konkurransetilsynet (2008) viser at gjennomsnittsprisen har falle òg etter fastprisperioden er over.

5.3.5 Oppsummering – prisutvikling og prissetting

En kan på grunnlag av data fra KPI ikke hevde at bøker har blitt billigere etter at Bokavtalen trådte i kraft. Bokindeksen fra KPI omfatter riktig nok flere bokgrupper enn 3 og 4, som er de to der det kan gis inntil 12,5 % rabatt. Men heller ikke fra spesifikke prisindekser for bokgruppe 3 og 4, beregnet på grunnlag av brutto omsetningstall og volumer fra Forleggerforeningens datamateriale, kan man stadfeste en effekt av Bokavtalen.

Konkurransetilsynets tall viser ulik utvikling for ulike bokkgrupper. For skolebøker (bokgruppe 1) har det vært vekst i gjennomsnittsprisen, men også vekst i rabatten ut fra bokhandel. Det er grunn til å tro at utviklingen i rabatten er et direkte utslag av at skolebøker ikke lenger er omfattet av Bokavtalen, og at forlag har satt opp prisene for å kompensere for dette.

Av særlig interesse er bokgruppene 3 og 4. Sakprosa (bokgruppe 3) har opplevd det sterkeste fallet i pris (9,2 % fra 2004 til 2007), mens skjønnlitteratur (gruppe 4) har hatt et prisfall på 6,7 % i den samme perioden. Bruken av rabatter har blitt endret i 2006 og 2007. For sakprosa gis det svært lite rabatt for bøker utgitt samme år, kun 1 % i 2007. Det har imidlertid vært en betydelig økning i rabattprosenten for bøker utgitt året før. Bruken av rabatt for skjønnlitteratur utgitt samme år viser en klarere økning, fra ca. null i 2004 og 2005 til 4 % i 2005 og 6 % i 2007. I 2007 blir det også en langt større rabatt for bøker utgitt året før, hele 25 %.

Noe av det samme mønsteret viser seg – men i mindre grad – for billigbøker (bokgruppe 5) og fagbøker (bokgruppe 2), til tross for at det ikke er åpning for rabatt i fastprisperioden på bøker i disse bokgruppene. Bokgruppe 2 har dessuten ikke på noen måte vært omfattet av Bokavtalen før i juli 2008. Også for bøker som hele tiden har hatt frie rabattmuligheter, har rabattbruken økt klart. Disse elementene i analysene fra Konkurransetilsynet sår tvil om sammenhengen mellom Bokavtale og pris er så enkel og klar som man kan få inntrykk av fra Konkurransetilsynets beskrivende statistikk. Vi framhever dessuten at Konkurransetilsynet ikke har gjennomført noen formelle tester av om Bokavtalen har hatt en signifikant effekt eller ikke, og at deres materiale således ikke er egnet for å gi noen klare konklusjoner angående dette forhold.

Vi analyserer også nettopriser i dette kapittelet. Analysene tyder på at disse prisene er lavere etter at Bokavtalen trådte i kraft. Vi finner både en negativ trend gjennom hele perioden, og dessuten en ekstra nedgang etter Bokavtalen. Begge resultatene er signifikante. Vi ser i analysene

også på ulikheter i nettopriser mellom de ulike sammenslutningstypene. Det er en klar tendens at de kjedeeide bokhandlene får bedre vilkår fra forlagene enn det som er tilfelle for de løse organiserte.

Fra samtaler med bokhandlerkjedene har vi fått innsyn i noen tanker rundt prissetting. Det er uenighet om hvorvidt åpning for rabatt på fastpristitler er bra eller dårlig for bransjen, men det ser ut til å være større enighet om at dette ikke har vært veldig viktig. Bare et mindre antall titler blir rabattert i fastprisperioden. Ettersom dette i hovedsak er snakk om bestselgere, utgjør dette trolig likevel en stor del av de omsette eksemplarene i bokgruppene 3 og 4.

Fra samtalen går det klart fram at å legge bøker ut på salg etter fastprisperioden er et tiltakende fenomen. Vi har ingen holdepunkter for å mene at dette har med Bokavtalen å gjøre, utover det faktum at bøker nå kan legges ut på salg tidligere enn før.

5.4 Bredden i tilbudet – produktvariasjon og diversitet

5.4.1 Innledning

I ulike undersøkelser som tidligere er gjennomført om virkningene av Bokavtalen, konkluderes det med at boksalget har økt, jf. bl.a. Konkurransetilsynet (2008). Det har imidlertid ikke vært mangel på skeptikere til disse resultatene. En av hovedinnvendningene mot resultatene har vært at salgssøkningen kun har vært i bestselgersegmentet, og at den

såkalt ”smale” litteraturen lider under økt kommersielt press i bokbransjen som følge av Bokavtalen.

Hva som er smal litteratur er imidlertid ikke helt klart. Vi har i avsnitt 5.3.3 definert smal litteratur som lyrikk, noveller og essays. Dette er imidlertid et lite noe snevert mål på bredden i tilbudet av litteratur. Vi synes derfor det er mer relevant å studere utviklingen i bredden i bokutgivelsene, målt ved et objektive mål på produktvariasjon eller enda bedre: produktdiversitet. Det kan gjøres bl.a. ved å analysere såkalte langhalede salgsfordelinger, jf. bl.a. Anderson (2006) eller ved å konstruere indekser for diversitet som for eksempel Benhamou og Peltier (2007). Vi skal i neste avsnitt benytte deler av det opplegget som er beskrevet i sistnevnte referanse. Det kan lett etterprøves og reproduseres for seinere årganger, og vi har således etablert et objektive mål på diversitet.

Tilbudet av nynorsk litteratur er eksplisitt nevnt i de litteraturpolitiske målsetningene. Det er derfor naturlig at vi forsøker å si noe om utviklingen i denne delen av litteraturtilbudet i lys av Bokavtalen. Nynorsk litteratur har med bredden i tilbudet å gjøre, og hører således hjemme i dette avsnittet. Vi har imidlertid ikke datagrunnlag som kan innarbeide dette i en generell diversitetsindeks for litteraturtilbudet, eller som en egen indeks for bredden i nynorsk litteratur. Vi har derfor kun noen tentative betraktninger om dette temaet, basert på intervjuer med enkeltpersoner, svar fra respondentene i vår egen survey og dessuten noen få spørsmål i bokundersøkelsene til Forleggerforeningen og Bokhandlerforeningen.

5.4.2 Analyser av diversitet

Som nevnt benytter vi et mål foreslått i Benhamou og Peltier (2007) for å måle diversiteten i litteraturtilbudet. De argumenterer for at diversiteten i et kulturprodukt består av tre dimensjoner:

- Mangfold
- Balanse
- Ulikhet

De kategoriserer videre bøker etter hhv. tittel, sjanger og originalspråk. Ved kategorisering etter tittel, dvs. at hver bok betraktes som unik, vil diversiteten i bokbransjen øke proporsjonalt med antall titler som utgis (mangfold). Videre vil diversiteten maksimeres når alle titler har lik markedsandel (balanse), og når innholdet i hver tittel er mest mulig ulikt (ulikhet).

Ved kategorisering etter sjanger vil diversiteten øke når antall tilgjengelige sjangere øker (mangfold), jo mer likt alle sjangerne er representert blant utgitte bøker (balanse), og når avstanden mellom alle sjangerne er klart forskjellig fra hverandre (ulikhet).

Den siste kategoriseringen tar utgangspunkt i originalspråk, og her tenker man seg at diversiteten øker med antall oversatte titler (mangfold), jo mer likt representert disse fremmedspråkene er (balanse), og jo mer forskjellige originalspråkene er fra hverandre (ulikhet).

Vi skal ikke gå så grundig til verks som Benhamou og Peltier (2007), men benytte oss av en kombinasjon av de to første. Vi tar utgangspunkt i hvordan antall bøker kjøpt inn til bokhandlerne er fordelt på sjanger, jf. vedlegg 1. Siden nivå 3 i bokgruppekodesystemet kan tolkes

som sjanger, vil en jevn fordeling av salget på de ulike sjangrene representere en form for diversitet som er beslektet med balansedimensjonen ved kategorisering etter sjanger. Denne balansen beregner vi med Herfindahls indeks. Den er definert som følger:

$$(5-1) \quad Herf = \sum_i \left(\frac{x_i}{\sum_i x_i} \right)^2$$

der x_i er antall eksemplarer i sjanger i . Denne indeksen er definert $0 < Herf \leq 1$. Når den går mot 0 når det er lite konsentrasjon rundt få sjangere, mens den er lik 1 når det tilbys bøker kun i en sjanger.

Problemet med denne er imidlertid at den ikke tar hensyn til at antall bøker kan være fordelt på en rekke titler. Vi har etter vår oppatning *ikke* et tilfredsstillende mål på diversitet, før vi også har tatt hensyn til antall titler i hver sjanger. Vi har derfor behov for en indeks som både tar hensyn til antall titler og spredningen mellom sjangrene. Ved å korrigere (5-1) for titler kommer vi fram til en korrigert Herfindahls indeks for diversitet i litteraturtilbudet:

$$(5-2) \quad Herf_{KORR} = \sum_i \left[\left(\frac{\frac{x_i}{T_i}}{\sum_i \frac{x_i}{T_i}} \right)^2 T_i \right]$$

der T_i er antall titler i sjanger i . Denne er også skalert mellom 0 og 1, men de to indeksene er ikke direkte sammenliknbare.¹⁷

¹⁷ Den korrigerede indeksen tar hensyn til at det tilbys et ulikt og varierende antall titler innen hver sjanger. Korrigeringen skjer ved at antall solgte bøker i hver

Vi understreker at det ikke nødvendigvis er slik at når den korrigerede indeksen går mot 0, så er det et resultat av redusert konsentrasjon rundt få sjangere. Konsentrasjonen kan være økende i antall tilbudte eksemplarer innen en sjanger, men tittelantallet innen samme sjanger øker så mye at det mer enn kompenserer for den økte konsentrasjonen. Dette betyr for eksempel at økt konsentrasjon om krim-/spenningslitteraturen kan gå sammen med økt diversitet etter det korrigerede målet, under forutsetning av at den relative økningen antall bøker er fordelt på et tilstrekkelig antall flere titler.

Data vi bruker som grunnlag for å beregne de to indeksene, er innkjøpstall hentet fra Sentraldistribusjonen (SD). Vi kan således tolke indeksene som et uttrykk for diversiteten som tilbys i bokhandlene for 45-50 % av bokmarkedet. Det er den andel SD utgjør av bokmarkedet i den perioden vi har data for, mer presist 2003-2008. For en fullstendig oversikt over utviklingen, hadde det selvsagt vært en fordel å også ha tilgang til data fra Forlagssentralen for samme periode, som utgjør de resterende ca 50 % av markedet. Det har vi dessverre ikke, men vi har data for solgte eksemplarer etter sjanger fra Forleggerforeningens statistikk for perioden 1999 til 2007. Det gir oss mulighet til å beregne en ukorrigert Herfindahls indeks for hele det norske bokmarkedet. Dette gir en pekepinn på representativiteten til den delen av markedet som SD representerer.

sjangerandel, før kvadrering, deles på antallet tilgjengelige titler, målt ved gjennomsnittet av titler kjøpt inn av butikkene i hver sjanger. Dette medfører imidlertid at indeksen ikke er konsistent overfor endringer i salget mellom sjangre. Vi løser dette ved å gange med antall titler etter kvadrering. Denne løsningen er utviklet for tilsvarende problem innen måling av inntektsulikhet mellom husholdninger av ulik størrelse, se Ebert (1996).

I Tabell 5-6 presenterer vi tall for de to indeksene for bokgruppe 3.1 og 3.2, hhv. norsk og oversatt sakprosa for voksne, samt en tilsvarende ukorrigert indeks basert på Foreleggerforeningens statistikk.

De to bokgruppene er delt inn i 10 sjangere, jf, vedlegg 1.¹⁸ Disse 10 er

- kultur, religion og kunst,
- samfunn og historie,
- kropp og sinn,
- natur, friluftsliv og sport,
- reise og geografi,
- mat og drikke,
- hobby,
- teknikk og populærvitenskap,
- memoarer og biografier og
- diverse.

Vi skiller ikke mellom norsk og oversatt sakprosa ved beregning av diversitet, slik at norske hobbybøker har lik vekt som oversatte osv.¹⁹

¹⁸ Det kan være ulik praksis med hensyn til plassering av titler i sjangre som skaper problemer ved bruk av slike inndelinger. Dette kan være spesielt utslagsgivende dersom man feilplasserer en bestselger og denne potensielle feilkilden er like relevant for skjønnlitteraturen som for sakprosa. Vi har imidlertid ingen mulighet for å overprøve sjangerplasseringene i den tilgjengelige statistikken.

¹⁹ Indeksen vår tar dermed ikke hensyn til den kulturelle ulikhetsdimensjonen.

Tabell 5-6. Diversitetsindekser for sakprosaen i det norske bokmarkedet, 2003-2008. Kilder: Den norske forleggerforening og Sentraldistribusjonen.

	<i>Herfindahl - diversitets-indeks (DnF)</i>	<i>Herfindahl - diversitetsindeks (SD)</i>	<i>Herfindahl korrigerede diversitetsindeks (SD)</i>
1999	0,128		
2000	0,139		
2001	0,145		
2002	0,126		
2003	0,124	0,14	0,0037
2004	0,124	0,17	0,0038
2005	0,122	0,16	0,0030
2006	0,118	0,12	0,0037
2007	0,117	0,13	0,0037
2008		0,13	0,0035

Resultatene i Tabell 5-6 tyder nokså klart på at det ikke er en tydelig trend i retning av mer konsentrasjon om færre sjangere innen sakprosaen. I den grad det er en tendens her, trekker den i retning av mer diversitet siden den ukorrigerede Herfindahlindeksen faller til 0,13 i 2008, samtidig som den korrigerede indeksen er nokså stabil. Vi ser også at SD representerer markedet for sakprosa nokså godt, selv om det er noe sterkere konsentrasjon rundt færre sjangere i SD enn det er markedet for øvrig.

I Tabell 5-7 presenterer vi tall for de to indeksene for bokgruppe 4.1 og 4.2, hhv. norsk og oversatt skjønnlitteratur for voksne. Beregningsopplegg og data er samme som benyttet for sakprosaen.

De to bokgruppene er delt inn i 10 sjangere, jf, vedlegg 1. Disse 10 er

- romaner,

- noveller,
- lyrikk,
- skuespill,
- essays,
- antologier,
- krim/spenning,
- klassisk litteratur,
- sang- og visebøker og
- diverse.

Vi skiller heller ikke her mellom norsk og oversatt litteratur ved beregning av diversitet.

Tabell 5-7. Diversitetsindekser for skjønnlitteraturen i det norske bokmarkedet, 2003-2008.

	<i>Herfindahl - diversitetsindeks (DnF)</i>	<i>Herfindahl - diversitetsindeks (SD)</i>	<i>Herfindahl korrigerede diversitetsindeks (SD)</i>
1999	0,444		
2000	0,358		
2001	0,423		
2002	0,364		
2003	0,335	0,22	0,0094
2004	0,286	0,26	0,0115
2005	0,307	0,31	0,0108
2006	0,371	0,32	0,0100
2007	0,374	0,38	0,0089
2008		0,49	0,0078

Indeksene i Tabell 5-7 viser en interessant utvikling. Ser vi på utviklingen for de to ukorrigerede indeksene, finner vi, slik enkelte har hevdet, en nokså sterk konsentrasjon rundt færre sjangere etter at Bokavtalen trådte i kraft. Den ukorrigerede indeksen basert på Forleggerforeningens statistikk ser vi trekker i retning av mer diversitet fra 1999 til 2004. I 2005 snur det, og diversiteten svekkes betraktelig fram til 2007. Indeksen basert på SDs data, har ikke en like lang tidsperiode med data. Tendensen er imidlertid noe av den samme, men konsentrasjonen tiltar allerede i 2004. For perioden 2003 til 2009 stiger den fra 0,22 til 0,49 i 2008. I SDs materiale er det spesielt romansjangeren som øker sin relative posisjon.

Med et Herfindahls ukorrigeret mål på diversiteten, vil den altså være nokså sterkt svekket de siste årene – svekkelsen synes å være nokså sterk etter at Bokavtalen trådte i kraft. Tar vi imidlertid hensyn til antall titler innen hver sjanger, finner vi en svak tendens til motsatt utvikling: Økt diversitet, som skyldes økning i antall titler. Nå kan man sikkert diskutere i hvilken grad en ekstra tittel i en typisk bestselgersjanger bidrar til økt litterær diversitet. Det bør imidlertid være slik at antall titler teller med – uansett sjanger. Og vi mener at en vekting av en tittel, for eksempel etter sjanger, fort kan by på store utfordringer. Et system for måling av diversitet, som den korrigerede Herfindahl-indeksen er derfor en nyttig begynnelse, og den peker altså i retning av status quo. Men det er helt klart at den utviklingen som observeres ved den ukorrigerede indeksen vil prege det skjønnlitterære bildet, fordi den gir uttrykk for en nokså sterk relativ forskyvning mellom sjangere.

Utviklingen i Tabell 5-7 kan tyde på at Bokavtalen har hatt en viss betydning for økt konsentrasjon innen skjønnlitteraturen. Hovedinntrykk-

ket er likevel at diversiteten er nokså uendret i hele perioden, når vi ser på den korrigerede diversitetsmål for skjønnlitteratur, og for sakprosaen uavhengig av diversitetsmål.

5.4.3 Litteraturabonnementa

Den korrigerede Herfindahl-indeksen i førre avsnittet tek omsyn til mangfald og balanse på sjangernivå, men berre mangfald på tittelnivå. Me har ikkje data som let oss ta omsyn til balanse på tittelnivå. Det er difor interessant å sjå på andre mål som kan gje teikn til utvikling på dette området. Litteraturabonnementa kan gje oss ein peikepinn i forhold til kor mange butikkar som tek inn breidda i litteraturen. Fordel- inga av boksalet vil i sin tur vera ein funksjon av mellom anna dette.

Abonnementssystemet vart innført med Bransjeavtalen av 1998. Med innføringa av Bokavtalen frå 2005, vart det oppretta to nye litteratur- abonnement. I tillegg til det fullassorterte B-abonnementet (ca 4000 titlar), det mellomstore A-abonnementet (ca. 550 titlar) og C- abonnementet for bokgruppe 2, kom det eit distriktsabonnement (D) og eit lokalabonnement (L). Distriktsabonnementet var eit B- abonnement utan gjenkjøpsplikt eksklusivt for bokhandlar som hadde skulebøker i førre periode. Lokalabonnementet var for bokhandlar med innkjøp under 1,5 millionar, og går ut på at ein kan velja ut 300 titlar frå gruppene 3, 4, 5 og 6.

Frå 1. mai 2009 er det ny abonnementsordning. A- og B-abonnementa er vidareførte som *Kulturabonnement* og *Breddeabonnement*, men no utan gjenkjøpsplikt. A-abonnementet har dessutan returrett på titlar som er oppmelde til innkjøpsordningane men ikkje vert kjøpte inn. Det

nye *Distriktsabonnementet* liknar korkje på det gamle distriktsabonnementet eller lokalabonnementet, men omfattar ca 360 titlar innanfor bokgruppene 4.1 (norsk skjønnlitteratur for vaksne) og 4.3 (norsk skjønnlitteratur for born). Bokhandlar utan abonnement får ikkje leng-er førsteeksempplarrabatt.

Ved å samanlikna abonnementslister frå 2004 med lister frå 2009 får me eit inntrykk av kor mange som tek inn ulike titlar. Samanlikninga mellom 2004, februar 2009 og 8. mai 2009 kan ein sjå i heilskap i Tabell 5-8.

Tabell 5-8: Tal på abonnement fordelt etter kjede og type, 2004 og 2009. Målt i prosent av alle bokhandlar i det aktuelle året (603 i 04, 647 i feb 09, 655 i mai 09, ”hyllemeter” ikkje medrekna). Talet på bokhandlar i parentes.

2004	Ark	Libr. ¹	Norli	Ta.	Fri b.	Uni.	Nb	Kjedefri ²	Sum
A	3,3 (20)	13,6 (82)	0,2 (1)		2,0 (12)	0,2 (1)		0,3 (2)	19,6 (118)
B	5,0 (30)	7,8 (47)	6,0 (36)	1,2 (7)	2,7 (16)	0,8 (5)		1,3 (8)	24,7 (149)
C	0,8 (5)	0,8 (5)	1,7 (10)		0,2 (1)	0,7 (4)		0,8 (5)	5,0 (30)
Sum	9,1 (55)	22,2 (134)	7,8 (47)	1,2 (7)	4,8 (29)	1,7 (10)	0,0 (0)	2,5 (15)	49,3 (297)

Feb. 2009	Ark	Libr.	Norli	Ta.	FB	Uni.	Nb	Kjedefri ²	Sum	
A		6,2 (40)	0,3 (2)	1,4 (9)	0,3 (2)	0,5 (3)		0,3 (2)	9,0 (58)	
B		1,1 (7)	2,3 (15)	5,6 (36)	1,4 (9)	0,8 (5)	0,6 (4)	0,9 (6)	0,5 (3)	13,1 (85)
C		0,2 (1)	0,2 (1)	0,5 (3)		0,2 (1)	0,8 (5)	0,2 (1)	0,6 (4)	2,5 (16)
D			1,9 (12)		0,5 (3)					2,3 (15)
L		1,5 (10)	13,3 (86)	0,2 (1)		8,0 (52)	0,8 (5)	19,8 (128)	0,6 (4)	44,2 (286)
Sum		9,0 (58)	17,9 (116)	7,6 (49)	1,7 (11)	9,9 (64)	2,2 (14)	20,9 (135)	2,0 (13)	71,1 (460)

Mai 2009 ³	Ark	Libr.	Norli	Ta.	FB	Uni.	Nb	Kjedefri ²	Sum
A	9,2 (60)	10,7 (70)	8,9 (58)	0,6 (4)	3,5 (23)	0,8 (5)	8,4 (55)		42,0 (275)
B	0,8 (5)	3,7 (24)	0,6 (4)	1,4 (9)	0,5 (3)	0,2 (1)	0,8 (5)	0,2 (1)	7,9 (52)
C			0,5 (3)		0,2 (1)	0,3 (2)	0,2 (1)		1,1 (7)
Ny D		4,0 (26)			5,6 (37)	0,2 (1)	11,1 (73)	0,2 (1)	21,1 (138)
Sum	9,9 (65)	18,3 (120)	9,9 (65)	2,0 (13)	9,8 (64)	1,4 (9)	20,5 (134)	0,3 (2)	72,1 (472)

1 Inneheld Interbok

2 Inneheld Norlialliansen utanom Norli Gruppen, Biblioteksentralen, Norwegian Library House og nokre nettbokhandlar

3 Ikkje alle bokhandlane har meld inn val av abonnement per 8. mai.

Lokalabonnement (L)

Libris har i februar 2009 86 L-abonnement. Mange av disse butikkene hadde før A- eller B-abonnement, og har såleis redusert breidda. (Her er det ikkje teke høgd for at butikkar kan ha vorte lagde ned og andre starta opp.) Frå mai 2009 er dei i stor grad tilbake der dei var i 2004, sjølv om ein del har det nye D-abonnementet. Notabene hadde i 2004 ingen abonnement, men har i februar 2009 135 abonnement, 128 av desse av type L. Fleirtalet har frå mai gått over til nytt D-abonnement, men nesten like mange har valt A- eller B. Ingen har hoppa av abonnementsordninga. I tillegg har bokhandlarane under Fri bokhandel 52 L-abonnement i februar 2009. Desse har fordelt seg mellom A-og nytt D. Dei andre kjedene har i liten grad nytta L.

Fullassorterte (B)

Det har i perioden vore ein sterk reduksjon av fullassorterte bokhandlar. I 2004 var 24,7 % fullassorterte, i februar 2009 13,1 % medan dette i mai 2009 er redusert til 7,9 %. Me ser at det er A-abonnementet som har overteke for dette. Det er særleg Ark og Norli som bidreg til dette. Etersom dei nye abonnementa ikkje har gjenkjøpsplikt, skulle ein tru det var lågare terskel for å teikna fullassortert abonnement enn før. Når dette likevel er so uvanleg, har det ikkje med omleggingane av abonnementa å gjera, men med strukturelle tilhøve i bransjen. Mange bokhandlar har i samtalar klagt over at det kjem fleire titlar enn dei har plass til i butikken, men veksten i titlar i denne femårsperioden er ikkje so stor at han kan forklara ei so stor omlegging.

Fagbokabonnement (C)

Me ser at C-abonnementet vert mindre brukt. Det går frå 5,0 %, via 2,5 i februar til 1,1 % av bokhandlane i mai 2009. Dette tyder isolert sett på eit dramatisk fall i breidda av nye titlar i femårsperioden, sjølv om talet på bokhandlar har stige frå 603 til 655. Me har ikkje undersøkt i detalj om vilkåra i abonnementet har endra seg. Det ser ved overflatisk inspeksjon ikkje ut til å vera endringar frå februar til mai 2009.

5.4.4 Kva har skjedd med nynorsklitteraturen?

Ein litteraturpolitisk målsetnad er å halda oppe ei litterær breidd *på bae målformer*. Ettersom størstedelen av litteraturen er på bokmål, er det av størst interesse å sjå på nynorsken særskilt.

Nynorskbøker har ikkje eigne bokgruppekodar, og det er difor ikkje so lett å vurdera talet på titlar, eller salstala til desse. Me vil nytta ulike tilnærmingar for å sjå om me ser spor av endring.

Tove Lie i Samlaget seier deira største frykt knytt til Bokavtalen, var innføringa av det reduserte lokalabonnementet. Frykta var at mange bokhandlar skulle velja vekk nynorskbøkene når dei plukka titlar. Som me såg i avsnitt 5.4.3, gjekk mange bokhandlar over til dette abonnementet, so frykta var ikkje ugrunna. Me har likevel ikkje vore i stand til å finna ut om dette faktisk *har* ført til mindre innkjøp av nynorsklitteratur. Denne endringa er i alle fall reversert frå mai 2009.

Det Norske Samlaget hadde eit rekordår i 2008. Dette skuldast i stor grad godt sal av skulebøker, og den eineståande salssuksessen til *Saman*

*er ein mindre aleine*²⁰. Me har ikkje utførleg informasjon om korleis det har gått med breiddesalet i forlaget, og heller ikkje om det har vore utvikling i Samlaget sin marknadsdel innanfor nynorsksegmentet.

Samtalane med bokhandlarkjedene tyder ikkje på at det er endring å snakka om. Ein informant meiner nynorskforfattarar bør ha eit ganske kjent namn for å få plass i katalogar og kampanjar. Ein annan informant meiner dei tvert om heller favoriserer nynorskforfattarar. Ein meiner utgjevingane frå Samlaget har vorte ”sprekare” dei siste åra. Ingen har noka klår formeining om utvikling i sal.

Frå spørjeundersøkinga me gjennomførte mellom frie og uavhengige bokhandlarar, og omtala i avsnitt 4.6, ser me at tilbodet av nynorsk litteratur vert opplevd som uendra. Bokhandlane hevdar dessutan at dei har uendra praksis i høve til innkjøp, sjølv om nokre få svarar at dei kjøper inn mindre no enn før. Dette *kan* vera bokhandlar som har gått frå stort abonnement til L-abonnement.

Hovudtyngda av respondentane oppgjev at bøker på nynorsk utgjorde ”0-5 %” av bokslet i 2008. Ingen meir enn ”10-20 %”. Når det gjeld skulebøker, er fordelinga, ikkje overraskande, meir ekstrem. Endå fleire oppgjev ”0-5 %”, medan tre svarar ”meir enn 40 %”. Svara kan ein finna i heilskap under spørsmål 20-23 i vedlegg 5.

Som me kan sjå av avsnitt 5.5.2 om *Bokundersøkelsen*, kan me heller ikkje frå denne kjelda seia noko kvalifisert om utviklinga i stillinga til nynorsklitteraturen.

²⁰ I fylgje Tove Lie: <http://www.bokogsamfunn.no/Nettutgaven/171432>

Me har alt i alt ikkje informasjon som tilseier at situasjonen for litteratur på nynorsk skulle vera endra på nokon viktig måte som resultat av Bokavtalen.

5.4.5 Oppsummering – bredde i litteraturtilbudet

Herfindahl-indeksen viser at for sakprosa er det ingen tydelig trend i retning av større konsentrasjon om visse sjangere etter Bokavtalen. Muligens tvert om. Heller ikke når vi studerer antall titler i de ulike undergruppene, ser det ut til å være noen særlig systematisk utvikling i den ene eller andre retningen.

For skjønnlitteratur finner vi økende diversitet mellom sjangere fra 1999 til 2004, og økt konsentrasjon om enkelte sjangere etter at Bokavtalen trådte i kraft. Når vi tar hensyn til antall titler innen hver sjanger, finner vi derimot en svak tendens til motsatt utvikling.

Analysen av bokhandlenes bruk av litteraturabonnementene viser at bredden i nye titler ser ut til å være avtakende i bokhandlene. Uansett sammenligningsgrunnlag er tallet på fullassorterte utsalg mindre nå enn før Bokavtalen. Fagbokabonnementet taper også oppslutning. Usikkerheten her er knyttet til at flere har litteraturabonnement nå enn før Bokavtalen. Vi vet ingenting om bredden i bokhandler uten abonnement, for eksempel relativt til det nye distriktsabonnementet.

Vi presiserer igjen at dette handler om bredden i nye titler, og ikke om den totale tittelbredden i butikkene. Det er ikke gitt at resultatene her kan overføres til det totale mangfoldet i en butikk, ettersom det er fullt mulig at butikker ønsker færre nye bøker for å ha plass til et mangfold av eldre. Til sjuende og sist er det til en viss grad den fysiske plassen

som avgjør mangfoldet i hver butikk, og dermed hvor balansert utbredelsen av titlene er. Dette avsnittet sier derfor kanskje vel så mye om vilkåra for bredden i ny litteratur, som om den reelt tilgjengelige bredden for bakkundene.

Når det gjelder nynorskklitteraturen ser vi ingen tydelige tegn til utvikling i det informasjonsmaterialet vi har hatt. Vi har således ingen grunn til å tro at Bokavtalen har hatt noe å si for nynorsk litteratur.

5.5 Priser og handelskanaler – Hva mener publikum?

5.5.1 Innledning

Vi skal i dette avsnittet samle resultatene av analyser av tilgjengelighet som bygger på data fra hhv. Forleggerforeningens og Bokhandlerforeningens bokundersøkelser, og Bokhandlerforeningens bokkjøps- og handelskanalundersøkelser. Vi samler dette i ett avsnitt, i stedet for å presentere resultatene under temaavsnittene ovenfor. Dette er mer hensiktsmessig, siden det er flere forhold rundt analysene som er felles, uavhengig av om vi analyserer problemstillinger knyttet til priser eller andre tilgjengelighetsfaktorer.

5.5.2 Analyser basert på data fra Bokundersøkelsen

Dette materialet består som nevnt i avsnitt 4.2.2 av surveydata, innsamlet i fire forskjellige år: 2000, 2003, 2006 og 2008. Spørsmålene

gjelder imidlertid for året før, dvs. 1999, 2002, 2005 og 2007. Antall respondenter hvert år er ca. 1 000, slik at brutto antall observasjoner er ca. 4 000. En del av informasjonen er ufullstendig, slik at nettotallet av observasjoner er lavere, til dels betydelig lavere, avhengig av hvilke deler av informasjonsgrunnlaget som benyttes i beregningene.

Bare en liten del av informasjonsgrunnlaget er benyttet. Dette har sammenheng med at det meste ikke er særlig sentralt i den sammenhengen vi skal bruke det her.²¹ Bokundersøkelsene gir grunnlag for å analysere følgende delproblemstillinger knyttet til det vi har kalt tilgjengelighet.

1. Har Bokavtalen virket positivt eller negativt på omsetningen i de ulike omsetningskanalene; bokhandel, bokklubb og nettbokhandel?
2. Har Bokavtalen påvirket den vurdering publikum gjør av (nærmere spesifiserte) kvalitative aspekter ved omsetningskanalene?
3. Har Bokavtalen påvirket publikums vurdering av om bøker er dyre?
4. Har Bokavtalen påvirket publikums vurdering av nynorsk litteratur?

Betydningen av de tre første problemstillinger har primært sammenheng med at disse aspektene kan ha betydning (og også forskjellig betydning) for boklesing og bokomsetning, slik vi var inne på i avsnitt 3.3.2. Det er altså snakk om eventuelle indirekte virkninger av Bokav-

²¹ Vi skal imidlertid benytte mer av informasjonsgrunnlaget i neste kapittel.

talen. Den siste går derimot direkte på en sentral litteraturpolitisk målsetting, men kan også knyttes til delmålet om bredde i det norske litteraturtilbudet.

Vi har altså fire årganger med data, to som ble utført før den nye Bokavtalen og to etter. Ettersom Bokavtalen trådte i kraft 1. mai 2005, dekker 2006-undersøkelsen riktig nok også de siste månedene med den tidligere avtalen. Men det meste av bøkene omsettes i siste del av året, og spørsmålene ble besvart i 2006, og da er svarene rimeligvis atskillig sterkere preget av siste del av 2005 enn de fire første månedene.

På grunnlag av flere sett med regresjonsberegninger skal vi i dette avsnittet ta for oss det som er hovedproblemstillingen i evalueringsprosjektet.²² Presentasjonen er da organisert etter de fire problemstillinger som er spesifisert. Vi vil også i noen grad rapportere sekundære problemstillinger (andre faktorer) i den grad de har relevans og vi har oppnådd resultater som det er verdt å rapportere om.

Evalueringen er som nevnt i avsnitt 3.2 basert på en før- og etteranalyse, og det er essensielt å kontrollere for andre faktorer, slik at virkningene av disse ikke blandes sammen med overgangen til Bokavtalen.

For å presentere resultatene på en mest mulig oversiktlig måte, jf. resultattabeller i vedlegg 2, gjengir vi estimatene på koeffisientene til de ulike variablene bare dersom beregningsresultatene innebærer at koeffisientene er signifikant forskjellig fra null på 10 % nivå.²³ Ellers gjengir vi

²² Variabeldefinisjoner og tabeller med fullstendige resultatsett for beregningene som bygger på bokundersøkelsene finnes i vedlegg 2.

²³ Dvs. at det er 10 % sjanse for å påstå at koeffisienten er forskjellig fra null i tilfelle den faktisk er lik null.

bare fortegnet på estimatet. Dermed får vi også bedre fokus på de faktorer som synes å ha betydning i ulike sammenhenger. Vi skal i det følgende kommentere resultatene for analyser av de fire problemstillingene ovenfor.

1. Har Bokavtalen virket positivt eller negativt på omsetningen i de tre hovedkanalene, bokhandel, bokklubb og nettbokhandel?

Problemstilling 1 kan belyses ved hjelp av beregningsresultatene i Tabellene V2-3 til V2-5. For bokhandel og bokklubb er det snakk om antall kjøpte bøker, mens det for nettbokhandel er snakk om hvorvidt respondentene har kjøpt bøker gjennom denne kanalen eller ikke.

Tabell V2-3 gir et ganske entydig inntrykk av at Bokavtalen har virket positivt for boksalg i bokhandel. Det er til og med slik at det synes å være en negativ trend i boksalg i bokhandel over tid, som Bokavtalen bidrar til å nøytralisere. Respondentenes inntekt har en klart positiv virkning på boksalg gjennom bokhandel, men inntektens betydning er langt lavere i slutten av perioden vi analyserer. Noe liknende finner vi for respondentenes bruk av nettbokhandel. I starten er det slik at de som kjøper bøker på Internett, også kjøper mange bøker i bokhandel. Slik er det ikke seinere, i følge våre resultater. Kanskje er det slik at det blant disse bokkjøperne har skjedd en overgang til kjøp av bøker på Internett, som er så omfattende at de ikke lenger kjøper flere bøker i bokhandel enn andre kunder.

Bokavtalens innvirkning på salget gjennom bokklubb er langt mindre klar enn for bokhandel, jf. tabell V2-4. En skulle kanskje tro at Bokavtalen har virket negativt ettersom bokhandel og bokklubb ble likestilt

når det gjelder å gi rabatter. Våre resultater gir imidlertid ingen klare indikasjoner på at så er tilfelle, jf. også utviklingen vist i Figur 5-3 som viser at bokklubbene opplevde en negativ utvikling lenge før Bokavtalen ble iverksatt. Også for boksalg gjennom bokklubber, synes inntekt å ha fått redusert betydning over tid, og denne tendensen er klarere enn for salg gjennom bokhandel.

For nettbokhandelen synes derimot Bokavtalen å ha positiv betydning, men den er ikke så klar som for vanlige bokhandler, jf. tabell V2-5. Utsagnskraften her er svak, på grunn av de betydelige, strukturelle endringene over tid i bokkjøpernes bruk av salgskanaler. Vi merker oss også at prisutviklingen på bøker har vesentlig betydning for bruk av Internettet, kanskje fordi det er lettere der å spore opp gode tilbud, dvs. at bøker på Internett blir relativt sett billigere når det generelle prisnivået på bøker går opp. Vi ser av tabell V2-5 at denne prisvariabelen mer enn oppveier den positive virkningen av Bokavtalen som vi ellers får. Virkningen av variablene som skal fange opp endringer av Bokavtalen (DB), skyldes derfor trolig helt andre ting enn Bokavtalen.

Hovedkonklusjonen fra analyse av problemstilling 1 er at Bokavtalen ganske entydig synes å ha virket positivt for vanlige bokhandler, mens virkningene er uklare for bokklubber og nettbokhandler.

2. Har Bokavtalen påvirket publikums vurdering av kvalitative aspekter ved omsetningskanalene?

Analyse av problemstilling 2 er av interesse i seg selv, men har spesiell interesse i den grad disse kvalitative aspektene har betydning for mer overordnede størrelser, som boklesing og boksalg. Hvis for eksempel

befolkningens oppfatning av hvorvidt det er ”God litteraturkompetanse i bokhandlene” (variabelen TB1 i tabell V2-6) er positivt påvirket av Bokavtalen, og TB1 i sin tur har positiv virkning på boksalg og boklesing, så er det en indirekte virkning av Bokavtalen på boksalg og boklesing, som kommer i tillegg til en eventuell direkte positiv effekt av Bokavtalen. Nå ser vi av tabell V2-6 at det ikke er noen slik virkning av TB1, og Bokavtalen har faktisk en negativ virkning på TB2 (”Bokhandelen skaffer de bøkene jeg er interessert i”), jf. tabell V2-7. Derimot synes Bokavtalen å ha en positiv virkning på TB3 (”Prisene er akseptable i bokhandlene”), jf. tabell V2-8. Bokavtalen synes også å ha hatt en positiv betydning for TB4 (”Det er godt utvalg av bøker”), jf. tabell V2-9, men det er ikke klare utslag statistisk sett.

Av kvalitative aspekter ved bokhandelen, er det klare utslag av Bokavtalen på TB5 (”Bokhandlene har interessante pristilbud”), jf. tabell V2-10. Her er det snakk om klart positive, entydige og statistisk signifikante utslag.

Når det gjelder de tre kvalitative aspektene ved bokklubbene, ser vi av tabell V2-11 til V2-13 at det er lite entydige resultater av Bokavtalen for TK1 (”Bokklubbene har de mest interessante bøkene”) og TK3 (”Bokklubbens informasjon og omtale av bøkene gjør meg interessert i å lese bøker”). Virkningen av Bokavtalen på TK2 (”Bokklubbene har de billigste bøkene”) er derimot entydig negativ, jf. tabell V2-12. Dette er utvilsomt et utslag av at bokklubber, bokhandler, osv., etter at Bokavtalen trådte i kraft, er likestilt om å kunne tilby 12,5 % rabatt på bøker omfattet av fastprisordningen.

For å oppsummere finner vi i dette avsnittet at Bokavtalen har klare betydning for publikums vurdering av at ”bokhandelen har interessan-

te pristilbud”. For bokklubber er det ikke overraskende at Bokavtalen virker negativt på publikums vurdering av at ”bokklubbene har de billigste bøkene”. Vi skal i neste kapittel se nærmere på analyser av hvordan publikums ulike vurderinger virker på boksalget og boklesing.

3. Har Bokavtalen påvirket publikums vurdering av om bøker er dyre?

I tabell V2-18 er det gjengitt noen beregninger som kan belyse problemstilling 3. Det som er rimelig entydig er at publikum i avtakende grad over tid oppfatter bøker som dyre. Bokavtalens betydning i den forbindelse er imidlertid mindre entydig. Innholdet i tabell V2-18 taler mest for at Bokavtalen har hatt betydning, ettersom den har signifikant negativ virkning på folks oppfatninger, både når den opptrer alene og når den opptrer sammen med de spesifiserte sosiodemografiske faktorene.

4. Har Bokavtalen påvirket publikums vurdering av nynorsk litteratur?

Heller ikke for problemstilling 4 finner vi særlig entydige resultater, jf tabell V2-19. Det synes å være en negativ trend i utviklingen i folks oppfatninger av nynorsk litteratur som blir motvirket av Bokavtalen. Tar en med de sosiodemografiske faktorene, virker det heller som virkningene av Bokavtalen er negativ. Lite entydige resultater forsterkes av at spørsmålsstillingen for siste årgang er en litt annen enn den er for de tre første.

5.5.3 Analyser basert på data fra Bokkjøp- og handelskanalundersøkelsene

Som nevnt i avsnitt 4.2.3, er første survey som foreligger på elektronisk form fra siste kvartal 2002, og den siste er fra siste halvår 2008. Data er samlet inn to ganger (juni og desember) hvert år, bortsett fra i 2003 der også mars og september er med. I hver runde er ca. 1000 personer intervjuet, noe som innebærer et brutto antall observasjoner på ca 15000. Materialet er som bokundersøkelsene noe ufullstendig, hovedsaklig på grunn av ubesvarte spørsmål.

Vi har altså et ganske stort materiale som gjør det mulig å komme på sporet av hva som bestemmer kjøpsvaner og bruk av handelskanaler. Det som er det sentrale her er å finne ut om det er noe påviselig brudd i atferden da Bokavtalen ble innført, og hvilken vei endringene går. I den forbindelse bruker vi også her en binærvariabel som framtrer som primære forklaringsvariabler (DB = 1 etter ny Bokavtale, DB = 0 før), jf. vedlegg 3. Denne brukes i to varianter, DBA og DBB. Grensen for den første går mellom siste intervjurunde i 2005 og første i 2006, mens grensen for den andre går mellom siste runde i 2004 og første i 2005. Den første brukes når vi analyserer i hvilken handelskanal siste bokkjøp ble gjort. "Før ny Bokavtale" dekker her altså de første måneder med den nye avtalen, men kan begrunnes med at det tar noe tid før den tar til å virke. DBB brukes i forbindelse med analyser av hvor publikum sier de vil gjøre sine framtidige bokkjøp. Da er det naturlig å flytte skillet ett år tilbake. Første intervjurunde etter ny bokavtale vil da være i juni 2005, og det passer jo rimelig bra, ettersom Bokavtalen hadde virkning fra 1. mai samme år.

Hovedproblemstillingen i denne delen av evalueringsprosjektet er åpenbart følgende:

- Kan en spore noen systematiske endringer i preferanser for bokkjøpkanal siste tiden og i nærmeste framtid før og etter den nye Bokavtalen?

Dette skal i prinsippet koeffisienten til DB fortelle oss noe om. Det gjelder både størrelse, fortegn og signifikansnivå. DB er altså den primære forklaringsvariabelen i våre beregninger.

Det er imidlertid her, som i forbindelse med analysene basert på bokundersøkelsene, mange ting som kan føre til at det blir systematiske atferdsendringer over tid, jf. også avsnitt 3.2. Som nevnt kan det vi kaller andre faktorer slå ut på mange måter. De kan stjele av ”bruttovirkningene” av Bokavtalen (dvs. den effekt en får av DB når ikke andre faktorer er med) slik at ”nettovirkningene” (dvs. virkningene av DB når andre faktorer er med) blir mindre. Men de kan også virke motsatt, dvs. at virkningene av DB er uklare når en ignorerer andre faktorer, men klarere når de tas med.

Beregningene faller i to grupper: Et sett som analyserer omsetningskanal for ”siste bokkjøp”, og en som analyserer preferanser for framtidig omsetningskanal. Som nevnt har vi brutto ca. 15 000 observasjoner, men med et til dels betydelig frafall, spesielt på grunn av manglende opplysninger om inntekt. For ”siste bokkjøp” varierer antall observasjoner netto fra 8690 til 9943, alt etter hvilken variant av regresjonsmodellen som estimeres. For ”framtidige bokkjøp” er tilsvarende variasjon fra 5290 til 6022 observasjoner. I Tabell 5-9 er det gitt en oversikt over siste bokkjøp og framtidige bokkjøp fordelt på omsetningskanaler.

For hver av de avhengige variablene er det utført et sett av beregninger der et hovedpoeng er å vise virkningene av DB når den opptrer sammen med ulike kombinasjoner av andre forklaringsvariabler. På den måten kan en analysere hvor følsomme resultatene for DB er. Samtidig får vi analysert hvilke virkninger andre forklaringsvariabler har. For å gjøre presentasjonen mest mulig oversiktelig, har vi her, som i forbindelse med analysene av basert på data fra bokundersøkelsene, bare tatt med fortegn på parameterestimaterne når parameteren ikke er signifikant forskjellig fra null ved 10 % nivå. Ellers angis parameterestimaterne med estimert standardavvik i parentes på vanlig måte. Resultattabellene finnes i vedlegg 3.

Tabell 5-9. Fordeling av respondentene på omsetningskanaler for siste bokkjøp og framtidige bokkjøp.

	<i>Siste bokkjøp</i>		<i>Framtidige bokkjøp</i>	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Bokhandel	5379	54,1	3324	55,2
Bokklubb	2456	24,7	1066	17,7
Internettbokhandel	597	6,0	1024	17,0
Kiosk/supermarked/ dagligvare	1511	15,2	608	10,1
Totalt	9943	100	6022	100

Virkningene av Bokavtalen på bokhandler som omsetningskanal er positive selv om signifikansnivået er gjennomgående nokså lavt, jf. tabell

V3-2. Resultatene er således ikke tilstrekkelig klare til at vi kan trekke noen entydige konklusjoner.

For bokklubbene synes utviklingen å være mer negativ enn den er positiv for bokhandlene, jf. tabell V3-3. Dette har sammenheng med at det i tillegg til et negativt utslag av DB, også er en til dels klar negativ trend. Utviklingen har altså i dobbelt forstand gått bokklubbene imot. Men den positive samspillsvirkningen mellom trend og DB kan tolkes som at den negative trenden er i ferd med å snu etter at Bokavtalen ble iverksatt. Grunnlaget for en slik tolkning er imidlertid noe svak.

En utvikling som er rimelig godt dokumentert på annet hold, er at nettbokhandlene har en økning i sin omsetning i den perioden analysen dekker. Dette skyldes dels utviklingen av andre spesifiserte faktorer, spesielt inntekt, men som vi ser av tabell V3-4 er det en trend som her har størst effekt. Dette har sammenheng med at trenden fanger opp utviklingen over tid i andre faktorer som vi ikke har informasjon om, så som spredningen av datautstyr og kunnskapen om bruk av Internett. Når vi ikke tar med denne trenden, får vi som forventet et klart positivt utslag av DB. Tas trenden med, sammen med resten av andre faktorer, er virkningen heller negativ, dvs. at Bokavtalen synes å bremse veksten i bruken av nettbokhandel. Heller ikke resultatene for andre kanaler (dvs. kiosk, supermarked, dagligvare) gir grunnlag for tilnærmet entydige konklusjoner om virkningene av Bokavtalen, jf. tabell V3-5.

Når det gjelder analyser av framtidige bokkjøp i bokhandel er bruttovirkningene av DB negative, mens nettovirkningene er positive, jf. tabell V3-6. Trenden er også positiv. Bokavtalen har altså forsterket en underliggende positiv trend. I et framtidsperspektiv blir imidlertid dette

mer eller mindre oppveid av at både inntekt og bokpris synes å ha negativ innvirkning.

For bokklubbene er virkningene av DB entydig negative, jf. tabell V3-7. Men det er verdt å merke seg at nettovirkningene både av inntekt, bokpris og trend er positive. Selv om utsagnskraften er nokså dårlig, kan dette tyde på at bokklubbene kan forsvare sin posisjon i bokmarkedet i årene framover.

Bokavtalen synes å ha hatt en positiv virkning på bruken av nettbokhandel som framtidig omsetningskanal, jf. tabell V3-8. Sammen med en klart positiv inntektsvirkning gir dette signaler om ytterligere vekst i bruken av nettbokhandel selv om nettovirkningene av trenden er negativ.

Resultatene tyder på at Bokavtalen har hatt en negativ innflytelse på planer om å bruke andre kanaler for bøker, jf. tabell V3-9. Framtidsutsiktene for andre kanaler synes ikke å være særlig lyse på andre måter heller. Nettovirkningene av trenden er negativ, og kanskje enda viktigere: Bøker fra andre kanaler er et mindreverdige gode, ved at inntekt har en signifikant negativ virkning på planer om bruk av denne kanalen. Dette kan i noen grad oppveies av at virkningen av økte bokpriser er positiv (men lite utsagnskraftige). En sterk økning i realprisen på bøker, bidrar altså til å styre ”andre kanaler”. Dette rimer bra fordi det i ”andre kanaler” gjennomgående selges billigbøker. Ved en sterk stigning i prisen på bøker, vris altså etterspørselen over på den slags bøker. Når en skal oppsummere hva vår analyse forteller oss om hovedproblemstillingen, er det på sin plass å påpeke at mange av funnene er lite utsagnskraftige i statistisk forstand. Men det er samtidig også på sin plass å legge til at en i tidligere analyser av disse forhold normalt ikke

har noen kontroll på utsagnskraften i det hele tatt. Det vi mener å ha funnet om hovedproblemstillingen er følgende:

Virkningene av Bokavtalen på valg av omsetningskanaler, tyder på at bokhandler synes å komme godt ut, spesielt for planene om framtidig bokkjøp. Bokavtalen ser ut til å ha forsterket en underliggende positiv trend, men den kan bli oppveid av at både inntekt og bokpris har negativ virkning på valg av bokhandel som framtidig omsetningskanal. For bokklubbene synes virkningene å ha vært motsatt, og er noe klarere enn for bokhandlene. Negativ virkning av Bokavtalen på valg av framtidig kanal for bokkjøp synes å bli oppveid av positive virkninger både av inntekt, bokpris og trend. Selv om utsagnskraften er svak, gir dette indikasjoner på at bokklubbene kan forsvare sin posisjon i framtiden.

Veksten i bruk av nettbokhandel er en tung trend i tiden. I den forbindelse synes Bokavtalen å ha blandet virkning: Når vi korrigerer for andre faktorer synes den å bremse denne utviklingen målt ved siste bok kjøpt, mens Bokavtalen synes å ha en positiv virkning på bruk av nettbokhandelen som framtidig omsetningskanal.

Bokavtalen synes å ha en negativ virkning på valg av ”andre kanaler” for framtidige bokkjøp, og forsterker virkningene av så vel en negativ trend som at bøker fra andre kanaler er et mindreverdige gode, dvs. at inntektsvirkningen er negativ.

5.5.4 Oppsummering – resultater av analyser basert på surveyundersøkelser

Hovedkonklusjonen fra analyser av Bokavtalens virkning på omsetning i de tre kanalene bokhandel, bokklubb og nettbokhandel er at Bokavta-

len ganske entydig synes å ha virket positivt for vanlige bokhandler, mens virkningene er uklare for bokklubber og nettbokhandler.

Bokavtalen har klare betydning for publikums vurdering av at ”bokhandelen har interessante pristilbud”. For bokklubber er det ikke overraskende at Bokavtalen virker negativt på publikums vurdering av at ”bokklubbene har de billigste bøkene”.

Det som er nokså entydig, er at publikum i avtakende grad over tid oppfatter bøker som dyre. Bokavtalens betydning i den forbindelse er mindre entydig. Våre analyser gir imidlertid en viss støtte til at Bokavtalen har bidratt til denne endringen i folks oppfatning.

Virkningene av Bokavtalen på valg av omsetningskanaler, tyder på at bokhandler synes å komme godt ut, spesielt for planene om framtidig bokkjøp. Bokavtalen ser ut til å ha forsterket en underliggende positiv trend, men den kan bli oppveid av at både inntekt og bokpris har negativ virkning på valg av bokhandel som framtidig omsetningskanal. For bokklubbene synes virkningene å ha vært motsatt, og er noe klarere enn for bokhandlene. Negativ virkning av Bokavtalen på valg av framtidig kanal for bokkjøp, synes å bli oppveid av positive virkninger både av inntekt, bokpris og trend. Selv om utsagnskraften er svak, gir dette indikasjoner på at bokklubbene kan forsvare sin posisjon i framtiden.

Veksten i bruk av nettbokhandel er en tung trend i tiden. I den forbindelse synes Bokavtalen å ha blandet virkning: Når vi korrigerer for andre faktorer synes den å bremse denne utviklingen målt ved siste bok kjøpt, mens Bokavtalen synes å ha en positiv virkning på bruk av nettbokhandelen som framtidig omsetningskanal.

Bokavtalen synes å ha en negativ virkning på valg av ”andre kanaler” for framtidig bokkjøp og forsterker virkningene av så vel en negativ trend og at bøker fra andre kanaler er et mindreverdige gode, dvs. at inntektsvirkningen er negativ.

5.6 Konklusjoner om Bokavtalens betydning for tilgjengelighet av litteratur

Dette kapitlet er bygget opp med separate oppsummeringer og konklusjoner for hvert av de fire forutgående delkapitlene. Det fører derfor for langt å gjenta samtlige konklusjoner fra disse her. Vi tar her med det vi vurderer som de viktigste konklusjonene, og henviser for øvrig til de øvrige konklusjonsavsnittene.

Analysene av strukturendringer i bokhandelsleddet har vært svært omfattende gjennom den siste tiårsperioden, med bl.a. betydelig vekst i markedsandelen til de fire store kjedene, økning i antall utsalgssteder, flere filialer og færre hovedbutikker, og en ny eierstruktur med forlagseide bokhandelskjeder. Det er liten eller ingen grunn til å tro at Bokavtalen som sådan er årsaken til disse endringene. I stedet mener vi at endringene i Bransjeavtalen av 1998 er en vesentlig utløsende faktor for de endringene som har funnet sted i bransjen.

Utviklingen av bokprisene og prissettingsstrategier, spriker noe i forhold til ulike datakilder og ulik bruk av dataene. Konkurransetilsynets rapport om prisutviklingen kan tolkes i retning av at Bokavtalen har hatt effekter på priser og rabattstrukturer. Det bør imidlertid framheves at Konkurransetilsynet kun presenterer statistikk i form av tabeller og figurer, og ikke gjennomfører noen formelle analyser der en forsø-

ker å stadfeste en spesifikk effekt av Bokavtalen som sådan. En bør derfor være forsiktig i å konkludere ut fra dette datamaterialet alene. Andre datakilder vi selv har studert, er for det første delindeksen for bøker fra SSBs konsumprisindeks. Der finner vi ingen signifikant effekt av Bokavtalen. For det andre ser vi på spesifikke prisindekser for bokgruppe 3 og 4 som blir beregnet på grunnlag av brutto omsetningstall og volumer. Heller ikke der kan det påvises en effekt av Bokavtalen. For det tredje studerer vi nettoprisutviklingen, dvs. innkjøpsprisene til bokhandlene. Her finner vi signifikante effekter på både et negativt trendledd og et ytterligere negativt skift av Bokavtalen. Videre kan det påvises at de kjedeeide bokhandlene kan utnytte sitt volum og forhandlingsmakt til å oppnå lavere innkjøpspriser fra forlagene enn bokhandlere som er løser organisert. Vi har også innhentet mer kvalitativ informasjon omkring prissetting og prisstrategier fra samtaler med representanter for bokhandelskjedene. Fra disse framgår det at bruken av rabatter innenfor fastprisperioden i stor grad er konsentrert om bestselgertitler.

Vi har også analysert utviklingen av bredde i litteraturtilbudet. Dette gjøres dels ved å se på andelen av totalt boksalg til ulike sjangerkategorier, og dels ved å se på antall titler innenfor hver sjanger. For sakprosa finner vi ingen klare effekter verken når det gjelder fordelingen mellom sjangere eller antall titler innenfor hver enkelt sjanger. For skjønnlitteraturen finner vi imidlertid en økende diversitet mellom sjangere fram til 2004, mens bildet snur etter at Bokavtalen trådte i kraft. Korrigerer vi diversitetsmålet med antall titler innenfor hver sjanger, finner vi derimot en svak bedring i diversiteten etter innføringen av Bokavtalen. Målt i antall titler kan vi dermed si at bredden i litteraturtilbudet er blitt bedre, men denne bredden finnes hovedsaklig innenfor et mer be-

grenset antall sjangere – i praksis innen roman- og krim/spenningssjangeren.

Vår siste informasjonskilde er surveyundersøkelser omkring publikums oppfatninger av bokpriser, valg av omsetningskanaler og ønsker om framtidig omsetningskanal m.v. Disse oppfatningene analyseres så på bakgrunn av objektive data om inntektsnivåer, bokpriser og andre relevante forhold. Analysene av surveydataene gir generelt svak statistisk utsagnskraft og gir således lite grunnlag for klare konklusjoner. Det er en relativt klar tendens til at publikums inntrykk av at bøker er dyre har vært avtagende over tid, men det er her mer snakk om en generell trend enn en spesifikk effekt av Bokavtalen. De klareste utslagene av Bokavtalen er at publikum vurderer prissettingen i bokhandlene som mer konkurransedyktig, og bokklubbenes prissetting som mindre konkurransedyktig enn i perioden før Bokavtalen. Når det gjelder valg av framtidig omsetningskanal, synes Bokavtalen å ha bidratt positivt for valg av bokhandel og nettbokhandel og negativt for bokklubber. Andre forhold – inntekt, priser og generell trend – modererer imidlertid disse effektene slik at totaleffekten blir mindre klar enn den isolerte effekten av Bokavtalen som sådan.

6. Analyser av boksalg og boklesing

6.1 Innledning

Vi skal i dette kapitlet studere Bokavtalens virkning på litteraturpolitikens hovedmålsetting, nemlig at politikken skal bidra til at norske innbyggere kjøper og leser litteratur. Som vi har diskutert i avsnitt 3.1, er det jo dette Bokavtalen indirekte skal bidra til, gjennom en bedre tilgjengelighet til litteratur. Vi anser derfor resultatene fra disse analysene som svært sentrale i forhold til Kultur- og kirkedepartementets mandat.

Tidligere undersøkelser kan tyde på at det har vært et økt salg av bøker etter at Bokavtalen trådt i kraft i 2005, jf. f.eks. Konkurransetilsynet (2008). Det er imidlertid ingen av disse undersøkelser som gjennomfører en empirisk strategi i tråd med de prinsipper vi har gjort rede for i avsnitt 3.2. I tråd med terminologien i dette avsnittet kan vi si at tidligere undersøkelser bare har studert bruttoeffekten av Bokavtalen. Vi vet dermed ikke hvorvidt disse positive effektene overlever når vi kontrollerer for det vi har kalt andre faktorer. Det skal vi se nærmere på i de følgende avsnitt.

I avsnitt 6.2 analyserer vi etterspørselen etter litteratur i Norge, basert på regionale data fra Sentraldistribusjonen. I avsnitt 6.3 gjennomfører analyser av boklesing og bokkjøp basert på surveydata. Her er det igjen bokundersøkelsen og bokkjøps- og handelskanalundersøkelsene som

danner grunnlag for analysene. Dette er undersøkelser som bransjeorganisasjonene står bak.

6.2 Salgsutviklingen i de lokale bokmarkedene

6.2.1 Innledning

Materialet som denne analysen bygger på, omfatter i hovedsak økonomiske og sosiodemografiske data for 89 økonomiske regioner for årene 2003-2007 (i de to siste årene er det bare 88). Økonomisk region i denne sammenheng bygger på Statistisk sentralbyrå (2000). Det er en regional inndeling på nivået mellom fylke og kommune, og inndelingen bygger på kriterier som handel og arbeidsmarked. Den skal også representere et hensiktsmessig publiseringsnivå for statistikk, samtidig som den skal tilsvare det regionale nivået som EU har definert som sin NUTS4-inndeling. En konsekvens av dette, er at de økonomiske regionene ikke kan krysse fylkesgrensene.

Informasjon om bokomsetningen i disse regionene, til nettopriser og antall bøker, er skaffet til veie gjennom det administrative systemet til Sentraldistribusjonen. Hovedhensikten med beregningene, er å finne ut om det skjedde noen systematiske endringer i bokomsetningen da Bokavtalen ble innført 1. mai 2005.

Siden vi har årsdata, og den nye Bokavtalen ble innført 1.5. 2005, er det ikke uten videre klart om 2005 bør regnes som før eller etter at avtalen trådte i kraft. At det kan ta noe tid før virkningene av avtalen viser seg, tilsier at 2005 regnes som før. At 2/3 av 2005 er etter at den

nye Bokavtalen ble innført, og at det meste av boksalget normalt er i annet halvår, tilsier at 2005 regnes som etter at Bokavtalen trådte i kraft. Det samme gjelder det faktum at den nye avtalen ble gjort gjeldende umiddelbart for bøker utgitt tidligere, slik at det helt fra starten var mulig å gi rabatt på bøker utgitt i 2004. Vi har derfor valgt det siste alternativet. De andre variablene som inngår i beregningene er tatt med for at en skal kunne skille mellom virkningene av Bokavtalen, og virkningene av andre forhold som også kan påvirke omsetningen av bøker over tid. Det gjelder naturligvis rene tidsavhengige variabler, men også andre variabler som kan ha betydning for bokomsetningen, og som kan ha endret seg over tid. Jf. ellers Vedlegg 4 for nærmere beskrivelse og definisjon av variablene.

Vi har avgrenset beregningene til fire bokgrupper: 1) sakprosa, 2) skjønnlitteratur og til to av de ti undergruppene av sistnevnte: 3) krim, spenning og 4) dikt, noveller.

6.2.2 Har Bokavtalen påvirket etterspørselen etter bøker?

Dette er en litt misvisende problemstilling, siden vi jo antar at Bokavtalen eventuelt påvirker etterspørselen etter bøker indirekte via ulike tilgjengelighetsfaktorer, spesielt bokprisene, jf. avsnitt 3.1. Vi skal imidlertid ta hensyn til dette i det empiriske opplegget.

Resultatene av beregningene for de fire bokgruppene er presentert i Tabell 6-1 til 6-4. Eksplisitte resultater er presentert for hovedvariabe-

len og de primære kontrollvariablene.²⁴ Et unntak her er ASD, som er med som kontrollvariabel i alle beregningene, for å korrigere for at Sentraldistribusjon bare har en viss andel av det salget som går gjennom de to distribusjonskanalene. Denne andelen kan variere over tid, av årsaker som ikke avspeiler endringer i etterspørselen etter bøker. Det kan bl.a. skyldes at forlag skifter over fra den ene til den andre av kanalene fra et år til et annet.

For de sekundære forklaringsvariablene er det ikke presentert eksplisitte resultater.²⁵ En del av dem er imidlertid så vidt interessante – selv om de ikke har noe med hovedproblemstillingen å gjøre – at vi vil gå litt inn på dem til slutt i dette avsnittet.

Vårt hovedspørsmål her er altså hvorvidt Bokavtalen har hatt betydning for omsetningen av bøker. Her kan selvsagt betydningen ha vært forskjellig fra bokgruppe til bokgruppe, noe vi bare delvis får belyst ved våre beregninger ved at langt fra alle bokgrupper er med. Dessuten må en huske på at bare en del av bokmarkedet dekkes, dvs. den delen som omsettes gjennom Sentraldistribusjon. I tillegg må det påpekes at måten problemstillingen belyses på, krever at virkningene må ha vært påtakelige, ellers vil de ha lett for å bli overskygget og drukne i de utallige andre faktorer som påvirker bokmarkedet, og som kan ha hatt betydning for boksalget både før og etter Bokavtalen ble innført, jf. avsnitt 3.2.

²⁴ Hovedvariabelen er som tidligere en binærvariabel som skiller mellom før og etter Bokavtalen, mens primære kontrollvariabler i all hovedsak er sentrale økonomiske variabler av betydning for boketterspørselen, som for eksempel konjunktursituasjonen, priser, inntekt, utvalgsbredde, størrelse på markedet, bibliotekutlån og lignende.

²⁵ Med sekundære kontrollvariabler menes alder, kjønn og lignende, jf. ellers variabeldefinisjoner i vedlegg 4.

Med disse forhold in mente kan vi så gå til Tabell 6-1 til Tabell 6-4 og derfra trekke fram flere interessante funn.

Tabell 6-1: Skjønnlitteratur (lnABsk)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
BA	0.29 (0.07)	+	+	+	0.10 (0.04)	+	+	+	+	0.11 (0.04)	0.27 (0.05)
T		0.12 (0.05)	+			+	+	0.09 (0.03)			
CSI			-						-	-	-0.05 (0.02)
lnPi				-1.47 (0.27)		-0.50 (0.16)	-0.50 (0.15)		-0.48 (0.17)	-0.48 (0.16)	
lnI				1.75 (0.45)		+	+	+	+	+	+
lnW				0.91 (0.48)		+	-	-	+	-	-
lnAT					0.90 (0.04)	0.87 (0.04)	0.75 (0.04)		0.87 (0.04)	0.75 (0.04)	
lnBU					0.81 (0.04)	0.81 (0.04)	0.79 (0.04)	0.57 (0.05)	0.81 (0.04)	0.79 (0.04)	0.58 (0.05)
lnBL					-0.15 (0.06)	-0.16 (0.06)	-0.22 (0.06)	-0.33 (0.08)	-0.16 (0.06)	-0.22 (0.06)	-0.34 (0.08)
lnIB					0.22 (0.01)	0.20 (0.02)	0.17 (0.02)	0.18 (0.03)	0.20 (0.02)	0.17 (0.02)	0.17 (0.03)
asd	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Z							X	X		X	X
R ² _{justert}	0.046	0.057	0.056	0.230	0.740	0.748	0.768	0.591	0.748	0.768	0.591

Tabell 6-2: Krim/spenning (lnABks)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
BA	0.44 (0.09)	0.50 (0.14)	0.91 (0.26)	-	+	+	0.31 (0.07)	0.54 (0.09)	-0.36 (0.07)	-0.21 (0.07)	0.46 (0.07)
T		-	-0.23 (0.12)			-0.30 (0.03)	-0.25 (0.03)	-			
CSI			-0.12 (0.06)						0.16 (0.02)	0.14 (0.02)	+
lnPi				-1.34 (0.16)		-0.88 (0.12)	-0.89 (0.11)		-1.08 (0.13)	-1.07 (0.12)	
lnI				2.12 (0.50)		0.98 (0.35)	0.55 (0.36)	-	0.65 (0.35)	+	-
lnW				+		+	+	+	+	+	-
lnAT					0.89 (0.06)	0.86 (0.05)	0.71 (0.06)		0.82 (0.06)	0.68 (0.06)	
lnBU					0.73 (0.06)	0.73 (0.05)	0.71 (0.05)	0.57 (0.07)	0.71 (0.05)	0.69 (0.05)	0.57 (0.07)
lnBL					-0.17 (0.09)	-0.26 (0.08)	-0.33 (0.08)	-0.35 (0.10)	-0.25 (0.08)	-0.31 (0.08)	-0.34 (0.10)
lnIB					0.27 (0.02)	0.19 (0.03)	0.14 (0.03)	0.20 (0.04)	0.21 (0.03)	0.15 (0.03)	0.21 (0.04)
asd	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Z							X	X		X	X
R ² _{justert}	0.456	0.455	0.458	0.585	0.790	0.828	0.847	0.746	0.824	0.846	0.745

Tabell 6-3: Lyrikk/noveller (lnAKdn)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
BA	0.18 (0.08)	-0.30 (0.13)	-	+	0.16 (0.05)	-0.53 (0.09)	-0.58 (0.08)	-0.37 (0.09)	+	+	+
T		0.26 (0.05)	0.25 (0.11)			0.32 (0.03)	0.34 (0.04)	0.25 (0.04)			
CSI			-						-0.16 (0.02)	-0.17 (0.02)	-0.12 (0.02)
lnPi				-0.25 (0.13)		-0.41 (0.09)	-0.45 (0.08)		-0.45 (0.09)	-0.50 (0.09)	
lnI				1.33 (0.52)		0.90 (0.34)	0.91 (0.36)	0.61 (0.48)	1.40 (0.35)	1.55 (0.36)	1.07 (0.48)
lnW				+		-0.87 (0.36)	-0.78 (0.39)	-	-0.95 (0.36)	-0.78 (0.40)	-
lnAT					0.71 (0.04)	0.70 (0.04)	0.66 (0.04)		0.71 (0.04)	0.66 (0.04)	
lnBU					0.83 (0.06)	0.80 (0.05)	0.83 (0.05)	0.78 (0.07)	0.81 (0.05)	0.84 (0.05)	0.80 (0.07)
lnBL					-0.18 (0.09)	-0.16 (0.08)	-0.27 (0.08)	-0.39 (0.10)	-0.19 (0.08)	-0.30 (0.08)	-0.42 (0.10)
lnIB					0.13 (0.02)	0.14 (0.03)	0.14 (0.03)	0.19 (0.04)	0.11 (0.03)	0.12 (0.03)	0.17 (0.04)
asd	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Z							X	X		X	X
R ² _{justert}	0.007	0.060	0.057	0.095	0.595	0.664	0.698	0.452	0.660	0.693	0.446

Tabell 6-4: Sakprosa (lnABsa)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
BA	+	0.27 (0.12)	+	-0.31 (0.07)	-	-0.13 (0.06)	-0.10 (0.06)	0.31 (0.07)	-0.13 (0.04)	-0.13 (0.04)	-
T		-0.11 (0.05)	-			+	-	-0.17 (0.03)			
CSI			+						-	-	0.09 (0.02)
lnPi				-3.15 (0.22)		-0.88 (0.16)	-0.91 (0.15)		-0.90 (0.16)	-0.92 (0.15)	
lnI				1.56 (0.40)		0.43 (0.26)	0.54 (0.27)	0.60 (0.37)	0.45 (0.26)	0.53 (0.27)	+
lnW				-		-	-	-	-	-	-
lnAT					0.94 (0.04)	0.82 (0.04)	0.70 (0.05)		0.82 (0.04)	0.71 (0.05)	
lnBU					0.82 (0.04)	0.78 (0.04)	0.77 (0.04)	0.63 (0.05)	0.78 (0.04)	0.77 (0.04)	0.63 (0.05)
lnBL					-	-0.11 (0.06)	-0.19 (0.06)	-0.31 (0.08)	-0.11 (0.06)	-0.19 (0.06)	-0.30 (0.08)
lnIB					0.20 (0.02)	0.16 (0.02)	0.14 (0.02)	0.16 (0.03)	0.16 (0.02)	0.14 (0.02)	0.17 (0.03)
asd	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Z							X	X		X	X
R ² _{justert}	0.001	0.011	0.012	0.360	0.723	0.741	0.766	0.543	0.741	0.765	0.548

For samtlige fire bokgrupper (hvorav to, dvs. krim/spenning og lyrikk/noveller altså er deler av en tredje, nemlig skjønnlitteratur), er bruttovirkningene av Bokavtalen positive (dvs. når BA inngår alene som forklaringsvariabel). For sakprosa er riktig nok dette funnet lite forklaringskraftig statistisk sett. Hvis en kunne være rimelig sikker på at dette var den eneste (eller viktigste) faktoren som styrte endringene i bokomsetningen ved overgangen til Bokavtalen, ville en altså her ha en ganske overbevisende indikator på at Bokavtalen har virket positivt.

Resultatene viser imidlertid at Bokavtalen som hovedforklaring på utviklingen i bokmarkedet ikke holder mål. Det er sterke krefter som har påvirket etterspørselen etter bøker i den aktuelle perioden, i tillegg til den betydning Bokavtalen måtte ha hatt. Tar en hensyn til virkningene av disse kreftene, er resultatene for den variabelen som skal fange opp virkningene av Bokavtalen langt mindre entydige. Her er det dessuten store forskjeller mellom bokgruppene, både når det gjelder hvilke variabler som påvirker resultatene for BA, og hvor store utslagene er.

I tillegg til direkte virkninger på boksalg av Bokavtalen, kan det også være flere indirekte virkninger. De presumptivt viktigste av de vi kan fange opp i vår analyse er de som kan gjøre seg gjeldende via prisen på bøker og antall titler pr utvalg. Ved å ta disse variablene med i beregningene, vil de i så fall "stjele" virkninger av Bokavtalen, og vi vil undervurdere de positive virkningene av avtalen.

Betydningen av dette kan vi få fram ved å foreta alternative beregninger med og uten $\ln P_i$ og $\ln A_T$. Dette har vi gjort ved relasjon 7 og 8, der vi har med alle andre forklaringsvariablene bortsett fra CSI, og 10 og 11, der vi har med alle forklaringsvariablene bortsett fra T. De ulike anslag som vi da får for koeffisienten til BA i tabellene Tabell 6-1:

Skjønnlitteratur (lnABsk) til Tabell 6-4: Sakprosa (lnABsa) er gjengitt i Tabell 6-5. Vi ser da at vi i samtlige situasjoner får større positiv, eventuelt mindre negativ, virkning av BA ved å kutte ut de to forklaringsvariablene som er nevnt. I to tilfeller, for sakprosa når CSI ekskluderes og for krim/spenning når T, trenden, ekskluderes, skifter til og med koeffisienten fra å være signifikant negativ til å bli signifikant positiv. Dette er altså en klar indikasjon på at Bokavtalen har hatt positive indirekte virkninger på boksalget via prisen på bøker og bredden i utvalget. Vi vil derfor i det følgende legge størst vekt på resultatene fra relasjon 8 og 11.

Tabell 6-5. Virkningene av Bokavtalen med og uten bokpris og antall titler.

Tidsvariabler som er ekskludert	Koeffisient til BA			
	Consumer sentiment index (CSI)		Trend (T)	
Relasjon	Med pris (lnPi) og utvalgsbredde (lnAT) (Rel. 7)	Uten pris og utvalgsbredde (Rel. 8)	Med pris og utvalgsbredde (Rel. 10)	Uten pris og utvalgsbredde (Rel. 11)
Skjønnlitteratur	0,03 (0,06)	0,09 (0,07)	0,11 (0,04)	0,27 (0,05)
Krim, spenning	0,31 (0,07)	0,54 (0,09)	-0,21 (0,07)	0,46 (0,07)
Lyrikk, noveller	-0,58 (0,37)	-0,37 (0,09)	0,05 (0,06)	0,10 (0,07)
Sakprosa	-0,10 (0,06)	0,31 (0,07)	-0,13 (0,04)	-0,01 (0,05)

Bokavtalen synes å ha en rimelig klart positiv virkning på etterspørselen etter skjønnlitteratur. Som vi ser av Tabell 6-5, er koeffisienten til BA positiv både i relasjon 8 og 11, og for den siste signifikant positiv.

Virkningene av Bokavtalen for de to undergruppene av skjønnlitteratur som er analysert, er imidlertid nokså ulike. Resultatene for relasjon 8 og 11 i Tabell 6-5 gir en klar indikasjon på at Bokavtalen har hatt en entydig positiv virkning på krim/spenning, mens tilsvarende resultater for lyrikk/noveller spriker. Det er også interessant at det synes å være en negativ underliggende trend i etterspørselen etter krim/spenning mens det motsatte – og atskillig klarere statistisk sett – er tilfelle for lyrikk/noveller. Bokavtalen synes derfor å ha nøytralisert helt eller delvis den negative utviklingen for førstnevnte gruppe, mens det er noe mer uklart om den har bidratt til å dempe den positive utviklingen for sistnevnte gruppe.

Resultatene for sakprosa er også nokså sprikende. Det ser ut til at det har vært en underliggende negativ trend i etterspørselen som Bokavtalen helt eller delvis har nøytralisert, jf. Tabell 6-4. Dette synes i vesentlig grad å skyldes indirekte virkninger, dvs. Bokavtalens virkninger på bokpris og antall titler, jf. Tabell 6-5.

6.2.3 Resultater for kontrollvariablene

Selv om det ikke har direkte med hovedproblemstillingen å gjøre, kan det likevel være på sin plass å knytte noen merknader til resultatene for kontrollvariablene.

Som nevnt er det en rimelig klar positiv trend i etterspørselen etter skjønnlitteratur totalt og for lyrikk/noveller. For krim/spenning og for sakprosa er tendensen heller motsatt. Konjunkturvariabelen CSI har en rimelig klar negativ effekt for skjønnlitteratur totalt og for lyrikk/noveller, mens effekten heller er motsatt for

krim/spenningslitteratur. For sakprosa er resultatene for denne variabelen sprikende.

De relasjoner som estimeres kan tolkes som etterspørselsrelasjoner og kjernen i slike relasjoner er priser og inntekt. Når det gjelder priser, har vi med bare egenprisen, prisen på bøker. Våre beregninger viser entydig at den har negativ virkning på etterspørselen slik den har for vanlige goder. Tallverdien er imidlertid lavere enn en skulle forvente. Resultatene i Ringstad og Løyland (2006) tyder på at bøker er priselastiske, med en priselastisitet langt lavere enn -1 . Dessuten er det en negativ skjevhet i estimatene på priselastisiteten på grunn av at antall bøker inngår i telleren i den avhengige variabelen og i nevneren i prisvariabelen. På den annen side er det snakk om nettoppris, dvs. pris som bokhandlene betaler. Selv om det nok er en sammenheng mellom denne og utsalgspris i bokhandlene, kan det tenkes å være så vidt dårlig korrespondanse at resultatene er vesentlig påvirket. I så fall vil en kunne ha en vesentlig positiv skjevhet i estimatene av priselastisiteten (dvs. en negativ skjevhet i tallverdien). Men som de står, tyder resultatene av vår beregninger på at etterspørselen etter bøker i de bokgruppene det her er snakk om er prisuelastisk.

Resultatene tyder også på at etterspørselen er inntektsuelastisk, eventuelt med unntak av lyrikk/noveller. Også dette er i strid med resultatene i Ringstad og Løyland (2006). For skjønnlitteratur er nettovirkningene av inntektsvariabelen faktisk ikke signifikant positiv, noe som kunne gi grunnlag for å stille spørsmål om skjønnlitteratur er et normalt (dvs. ikke mindreverdige) gode.

De gjennomgående negative virkningene av lønn per årsverk for bokkjøperne, tyder på at det er et snev av Linders sykdom (Linder, 1970)

når det gjelder etterspørselen etter bøker, dvs. at boklesing, som konsum av andre kulturgoder, er tidkrevende, og at tid er dyrere for de med høy lønn enn de med lav lønn. Dette har en negativ virkning på etterspørselen, i tillegg til den positive via inntekten. Virkningene er imidlertid nokså uklare, og for krim/spenning går virkningene av denne variabelen heller andre veien. Dette kan skyldes at skyggeprisen på fritid er ulik for den gjennomsnittlige kjøperen av de ulike bokgruppene, og at lønn mer generelt er et dårlig mål på denne skyggeprisen.

Vi har fire variabler som fanger opp sentrale sider ved bokmarkedet: Gjennomsnittlig antall titler i bokutsalgene, antall bokutsalg per innbygger, utlån fra bibliotekene per innbygger, og størrelse på det lokale bokmarkedet, målt med antall innbyggere. Som en kunne forvente har de to første en klar, positiv virkning på boketterspørselen i alle bokgrupper som er analysert. Ikke uventet har bokutlånene klar negativ virkning, noe som understreker sterke substitusjonsvirkninger mellom bokkjøp og boklån. En kunne tenke seg at det på grunn av geografiske preferanseforskjeller var slik at der boksalg er stort, er også boklånet stort. Slike eventuelle forskjeller blir altså mer enn oppveid av substitusjonsvirkningene.

Det er en entydig positiv skalaeffekt på etterspørselen, målt ved antall innbyggere i det lokale markedet. Det er altså slik at alt annet likt etterspørres det mer bøker pr innbygger i store lokale markeder enn i små. Det er ikke opplagt at det skulle være slik, ettersom vi har tatt hensyn til andre faktorer som kan tenkes å fange opp forskjeller mellom store og små markeder så som inntekt, lønn, bredden i bokutvalget, målt med gjennomsnittlig antall titler per utsalg og antall bokutsalg per innbygger. Det kan imidlertid være andre forhold som vi ikke har fått tatt

hensyn til. Det kan for eksempel være at små lokale markeder, har gjennomsnittlig lengre reisetid til bokhandel enn større. Reisetid påvirker i hvert fall utlån fra norske folkebibliotek negativt, slik det er dokumentert i Løyland og Ringstad (2008).

Resultatene på dette punktet er ikke bare robuste overfor hvilke andre variabler som inngår i beregningene, de er også svært like for de forskjellige bokgruppene.

Fra tidligere analyser vet en at kvinner leser mer bøker enn menn. Resultatene for sekundære kontrollvariabler (som ikke er rapportert her) bekrefter dette: I lokale markeder med høy kvinneandel etterspørres det mer bøker per innbygger, av alle fire kategorier som vi analyserer. Det er her snakk om klare, entydige, robuste og i statistisk forstand høyst signifikante resultater.

Videre framgår det av disse resultatene at i lokale markeder med høy andel barn i laveste aldersklasse, er det klart høyere etterspørsel både etter skjønnlitteratur mer generelt, og krim-/spenningslitteratur spesielt. Også dette er høyst utsagnskraftige resultater. For lyrikk/noveller og sakprosa trekker resultatene i samme retning, men er langt fra så utsagnskraftige. I Ringstad og Løyland (2006) er tilsvarende resultater for etterspørsel etter bøker totalt (bortsett fra skole- og lærebøker), tolket som et utslag av at foreldre er opptatt av å utvikle interesse for bøker blant sine barn. Resultatene her tyder på at dette er en for ”snill” tolkning. De er trolig et utslag av at småbarnsforeldre på grunn av sitt omsorgsansvar, i større grad enn andre må finne fritidssysler hjemme. Om krim/spenningslitteratur står i en særstilling her blant underkategoriene av skjønnlitteratur er ikke analysert, men en har i hvert fall

ikke samme klare utslag for lyrikk/noveller. Heller ikke for sakprosa er utslagene så klare.

Av resultatene for aldersgrupper for øvrig framgår det at i regioner med stor andel ungdommer (16-24 år), er det stor etterspørsel etter sakprosa og lyrikk/noveller. Det siste gjelder også for regioner med stor andel i øverste aldersgruppe.

I lokale markeder med høy andel personer med høyere utdanning, er det høy etterspørsel etter sakprosa og skjønnlitteratur totalt. Men for krim/spenning er tendensen heller motsatt.

6.2.4 Oppsummering

I følge analysene som er gjennomført her synes Bokavtalen å ha en rimelig klart positiv virkning på etterspørselen etter skjønnlitteratur. Virkningene av Bokavtalen for de to undergruppene av skjønnlitteratur lyrikk/noveller og krim/spenning er imidlertid nokså ulike. Resultatene gir en klar indikasjon på at Bokavtalen har hatt en entydig positiv virkning på krim/spenning, mens tilsvarende resultater for lyrikk/noveller spriker. Det er også interessant at det synes å være en negativ underliggende trend i etterspørselen etter krim/spenning, mens det motsatte – og atskillig klarere statistisk sett – er tilfelle for lyrikk/noveller. Bokavtalen synes derfor å ha nøytralisert helt eller delvis den negative utviklingen for førstnevnte gruppe, mens det er noe mer uklart om den har bidratt til å dempe den positive utviklingen for sistnevnte gruppe.

Resultatene for sakprosa er også nokså sprikende. Det ser ut til at det har vært en underliggende negativ trend i etterspørselen som Bokavta-

len helt eller delvis har nøytralisert. Dette synes i vesentlig grad å skyldes indirekte virkninger, dvs. Bokavtalens virkninger på bokpris og antall titler.

6.3 Hva har skjedd med boksalget og boklesingen? – Analyser av surveydata

6.3.1 Innledning

I dette avsnittet skal vi rapportere resultatene av analyser av salgsutvikling og boklesing, som er gjennomført på basis av data fra bokundersøkelsene for årene 2000, 2003, 2006 og 2008. I tillegg skal vi rapportere resultatene analyser av salgsutvikling, basert på data fra Bokkjøp- og handelskanalundersøkelsene. Opplegget for de analysene vi presenterer her er identisk med det opplegget som er beskrevet i avsnitt 5.5.2 og 5.5.3 i forbindelse med analyser av handelskanaler, prisforhold o.a. Det gjelder for eksempel bruken av en binærvariabel for å skille mellom perioden før Bokavtalen og bokavtaleperioden, når vi tester om Bokavtalen har effekt på sentrale problemstillinger. Det gjelder videre også ideen om at vi må tilstrebe og få kontroll med såkalte andre faktorer som har betydning for sentrale målvariabler, jf. avsnitt 3.2. Det reduserer risikoen for å gjøre feilslutninger vedrørende Bokavtalens effekt på viktige delmål og mål i litteraturpolitikken.

6.3.2 Analyser av salgsutvikling og boklesing basert data fra bokundersøkelsene

Hovedproblemstillingen i dette avsnittet er følgende:

- Har Bokavtalen påvirket omfanget av boklesing og omsetning av bøker?

Som nevnt flere ganger ovenfor er evalueringen basert på en før-etter-analyse og det er essensielt å kontrollere for ”andre faktorer”, slik at virkningene av disse ikke blandes sammen med overgangen til ny bokavtale.

Som i tabellene tilknyttet analysene i avsnitt 5.5.2 og 5.5.3, gjengir vi også her estimatene på koeffisientene til de ulike variablene bare dersom beregningsresultatene innebærer at koeffisientene er signifikant forskjellig fra null på 10 % nivå. Ellers gjengir vi bare fortegnet på estimatet. Dermed får vi også bedre fokus på de faktorer som synes å ha betydning i ulike sammenhenger. Variabeldefinisjoner og tabeller finnes i vedlegg 2.

Har Bokavtalen påvirket omfanget av boklesing og omsetning av bøker?

Resultatene for boklesing (LB) og bokkjøp (AB) er gjengitt i henholdsvis tabell V2-1 og V2-2. La oss også påpeke noen problematiske sider ved våre resultater, som i betydelig grad også går igjen i resultater presentert for analyser basert på Bokkjøp- og handelskanalundersøkelsene:

- Som påpekt er det bare fire årganger med i analysen. Dette betyr at vi bare i meget begrenset grad kan skille mellom ulike tidsspesifikke faktorer. Dette er tydeligst for trendfaktoren og

binærvariabelen som skal ivareta ”før-etter”-dimensjonen. Det skal med andre ord godt gjøres å få signifikante utslag av begge. Tolkningen av resultatene i denne forbindelse må derfor i betydelig grad bygges på skjønn.

- Virkningene av sosiodemografiske faktorer (SDF) og oppfatninger om de ulike kanalene (TIK) er ikke presentert eksplisitt, men bare om de er tatt med i beregningene eller ikke. Dette har sammenheng med at tabellene ellers ville bli mye mer omfattende og vanskelige å presentere.
- Hvilke variabler vi tar med, påvirker til dels i betydelig grad hvor mange observasjonssett (N) vi har til disposisjon. Som nevnt har dette sammenheng med ufullstendig informasjon om de aktuelle variablene, og vi ser dette spesielt gjelder respondentenes oppfatninger om de ulike salgskanalene (TIK).

Det er altså av flere grunner knyttet betydelig usikkerhet til fortolkningen av disse resultatene, men er per dags dato det beste grunnlaget vi har for å diskutere de spørsmål og problemstillinger vi har tatt opp.

Med disse forbehold gir tabell V2-1 et rimelig entydig inntrykk av at Bokavtalen har virket positivt på boklesingen. Resultatene viser også det vi påpekte ovenfor, at det er vanskelig å skille virkningene av en trend og ”før-etter”-variabelen DB. Men vi noterer at virkningene av DB er positiv, også når en trend inkluderes. Det samme er tilfelle når pris- og inntektsvariablene inkluderes sammen med arbeidsløshetsprosent (AL), oppfatninger om at bøker er dyrt (BD), og om det kjøpes bøker på internett (BI). Dette er uavhengig av om en tar med sosiodemografiske faktorer (SDF) eller ikke. Derimot forandres bildet dersom

TIK tas med, men disse resultatene kan ikke tillegges særlig vekt ettersom vi da bare sitter igjen med vel 13 % av alle respondenter.

Det er også verdt å merke seg at arbeidsløshet virker positivt på boklesingen, selv om det ikke er snakk om signifikante virkninger. Et romsligere tidsbudsjett ser altså ut til å ha større betydning enn et trangere økonomisk budsjett. Eksistensen av offentlige biblioteker er utvilsomt en viktig medvirkende faktor her.

Vi ser også at bokkjøp via Internettet har positiv betydning for boklesingen. Her kan det imidlertid være snakk om en omvendt kausalsammenheng, dvs. at respondenter som leser mye bøker er mer tilbøyelige til å utnytte Internettet i sine bokkjøp.

Også på bokkjøp synes Bokavtalen å ha hatt positiv betydning, jf. tabell V2-2. Her er det slik at DB ”vinner” over trenden når begge inkluderes samtidig, dvs. at DB er signifikant positiv når trenden er med i beregningene. Som vi kunne vente har inntekt klart positiv betydning for bokkjøp (i motsetning til boklesing). Det er imidlertid en merkelig utvikling i inntektens betydning over tid; mens etterspørselen er sterkt inntektselastisk i starten av perioden (1999), synker elastisiteten kraftig, og er negativ (men ikke signifikant negativ) i slutten.

Som vi kunne vente virker arbeidsløshet negativt på bokkjøp (i motsetning til boklesing), og oppfatning av bøker som dyre virker enda klarere i negativ retning. Internettet har særdeles stor positiv innvirkning på bokkjøpene, men vi ser at virkningene er klart større i begynnelsen av perioden.

Hvilke virkninger har så de utslagsgivende kvalitative kjennetegnene i analysen i 5.5.2 for boklesing og bokkjøp? Vi tenker da på TB4 (Det er

godt utvalg av bøker i bokhandlene), TB5 (Bokhandlene har interessante pristilbud) og TK2 (Bokklubbene har de billigste bøkene). Dette framgår av tabellene V2-14 Og V2-15. Vi ser der at TB4 faktisk har en negativ virkning både på boklesing og bokkjøp, selv om utsagnskraften statistisk sett er lav, spesielt for boklesing. Dette kan være vanskelig å tolke, men uansett innebærer våre resultater at virkningene er mindre negative etter at Bokavtalen kom til. TB5 har ganske entydig positiv virkning både på boklesing og bokkjøp. (Vi ser da bort fra resultatene for bokkjøp når vi også tar med kvalitative kjennetegn for nettbokhandel, ettersom vi da mister det meste av respondentene). Dette betyr at Bokavtalen har forsterket de positive virkningene av prisreduksjoner i bokhandel som salgs- og lesestimulerende virkemiddel.

Tabell V2-14 og V2-15 tyder på at de som mener bokklubbene har de billigste bøkene leser og kjøper bøker i noe mindre grad enn andre. Samme tendens har en for de som mener at bokklubbene har de mest interessante bøkene, og for bokkjøp er den meget klar. Sammen med resultatene for TB2 (Bokhandlene skaffer de bøkene jeg er interessert i) i tabell V2-12 indikerer dette at Bokavtalen har ført til en mindre negativ virkning av dette kjennetegnet ved bokklubbene.

Vi ser ellers av tabell V2-14 og V2-15 at TK3 (Bokklubbens informasjon og omtale av bøkene gjør meg interessert i å lese bøker), har en klar og entydig positiv virkning både på boklesing og bokkjøp. En av de mest positive virkningene av bokklubbene, er at de har skapt interesse for bøker, trolig også for nye lesergrupper.

De spesifiserte, kvalitative kjennetegn ved nettbokhandler, synes ikke å ha noen klar virkning på boklesingen. Derimot har det at en på Internettet får tak i bøker en ellers ikke finner, en klart positiv betydning for

boksalget. Her kan det imidlertid også være snakk om en omvendt kausalsammenheng, dvs. at en vesentlig del av dem som kjøper mange bøker, legger større vekt enn andre på tilgjengelighet til bøker som det ellers er vanskelig å få tak i.

I tilknytning til beregninger av det slaget vi her har gjennomført, er det nærliggende å gå noe inn på hvordan kvalitative kjennetegn til de ulike salgskanalene påvirker deres salg. Dette gjelder både virkningene av kvalitative kjennetegn på salg i samme kanal, men kanskje vel så interessant; hvordan kvalitative kjennetegn til en kanal påvirker salget i andre. Vi konsentrerer oss da om salg gjennom bokhandel og bokklubb, men tar også med kvalitative kjennetegn ved nettbokhandelen i den forbindelse.

I tabell V2-16 og V2-17 er det presentert resultater som kan belyse disse spørsmålene. Vi ser av tabell V2-16 at de som synes det er god litteraturkompetanse i bokhandlene, gjennomgående kjøper mindre enn andre. Det motsatte er tilfelle for de som mener bokhandlene skaffer de bøker en er interessert i. Det samme er tilfelle for de som mener at bokhandlene har interessante pristilbud.

Oppfatninger om at bokklubbene har de mest interessante bøkene og de billigste bøkene, virker klart negativt på salget i bokhandlene. Derimot later den informasjonen om bøker som bokklubbene formidler, til å øke salget også i bokhandlene.

At Internettet bidrar til at en lettere får tak i bøker som en ellers ikke finner, virker positivt på salget i bokhandel. Men her er det trolig en betydelig innslag av omvendt kausalitet som vi var inne på tidligere. Det er derimot neppe tilfelle for sammenhengen mellom salg i bokhandlene, og oppfatninger om at Internettet gir bedre oversikt over ut-

valget av bøker. Effekten er her klart negativ, og tyder på at det på grunn av den bedre oversikten som Internett gir, er det en vridning i salget fra tradisjonell bokhandel til nettbokhandel.

Både at bokklubbene vurderes å ha de beste bøkene, og at bokklubbenes informasjon og omtale av bøkene har klart positiv betydning for salget av bøker gjennom bokklubb, jf. tabell V2-17. I motsetning til kvalitative kjennetegn ved bokklubbens betydning for boksalget i bokhandel, er det ingen klare kryssvirkninger andre veien. Derimot er det tydelig at den oversikten Internettet gir over utvalget av bøker, har vridt etterspørselen over fra bokklubb til nettbokhandel. Det samme er tilfelle blant de som oppfatter nettbokhandel som billigere enn andre kilder. Utslagene er her klarere enn for bokhandel.

6.3.3 Analyser basert på data fra Bokkjøp- og handelskanalundersøkelsene

Bruttovirkningene av Bokavtalen er klart positive for etterspørselen etter bøker, jf. tabell V3-1. Virkningene forsvinner imidlertid om en også tar med en trendfaktor. Som en kunne vente, er resultatene for DB spesielt påvirket også av andre tidsspesifikke faktorer, da særlig bokpris og pris på andre kulturgoder. Resultatene for DB er også påvirket av om vi tar med konjunkturvariablene (arbeidsledighet og en ”consumer sentiment index”) og sosiodemografiske faktorer. De gir derfor ikke noe grunnlag for å trekke noen rimelig pålitelige konklusjoner om Bokavtalens virkninger på etterspørselen etter bøker.

6.3.4 Oppsummering – bokundersøkelsene og bokkjøps- og handelskanalundersøkelsene

Hovedkonklusjonen av analysene, basert på data fra bokundersøkelsene, trekker nokså entydig i retning av at Bokavtalen har virket positivt både på boklesing og bokkjøp.

Vi finner videre at respondenters kvalitative vurderinger av handelskanaler kan ha betydning for bokkjøp og boklesing, men resultatene er ikke entydige på at Bokavtalen har endret på folks vurderinger av disse.

Vi har i tillegg gjennomført noen beregninger av betydningen av Internettet, og finner effekt på bokkjøpene av vurderingen at ”Internettet gjør det lettere å få oversikt over utvalget av bøker”. Det kan imidlertid her i noen grad være snakk om en omvendt kausalsammenheng, dvs. at en vesentlig del av de som kjøper mange bøker legger stor vekt på god informasjon og tilgjengelighet.

I analysene av data fra bokundersøkelsene, har vi også studert i hvilken grad kvalitative kjennetegn påvirker salget i de ulike kanaler. Mest interessant her er eventuelle virkninger av kvalitative kjennetegn i én kanal, på salget i andre kanaler. Mest utslagsgivende i den forbindelse er den positive virkningen på salget i bokhandel av bokklubbenes informasjon og omtale av bøker, og at den oversikt over utvalget av bøker som Internettet gir, tydeligvis har bidratt til å vri etterspørselen både fra bokhandel og bokklubb til nettbokhandel.

I motsetning til for analysene basert på data fra bokundersøkelsene, viser resultatene for analyser av etterspørsel etter bøker basert på bokkjøps- og handelskanalundersøkelsene ingen effekt av Bokavtalen. Analysene viser riktignok at bokkjøpene har økt i perioden, men det er alt-

så ikke noe statistisk sikkert grunnlag for å hevde at Bokavtalen er årsaken.

6.4 Analyser av boksalg og boklesing - oppsummering

I analyser av regionale markedsdata ser det ut til at Bokavtalen har en rimelig klar positiv virkning på etterspørselen etter skjønnlitteratur. Virkningene av Bokavtalen for de to undergruppene av skjønnlitteratur, hhv lyrikk/noveller og krim/spenning, er imidlertid nokså ulike. Resultatene gir en klar indikasjon på at Bokavtalen har hatt en entydig positiv virkning på krim/spenning, mens tilsvarende resultater for lyrikk/noveller spriker.

Resultatene for sakprosa er også nokså sprikende. Det ser ut til at det har vært en underliggende negativ trend i etterspørselen som Bokavtalen helt eller delvis har nøytralisert. Dette synes i vesentlig grad å skyldes indirekte virkninger, dvs. bokavtalens virkninger på bokpris og antall titler.

Hovedkonklusjonen av analysene basert på surveydata er tvetydige avhengig av hvilke datagrunnlag som benyttes i analysene. Analyser basert på Forleggerforeningen og Bokhandlerforeningens bokundersøkelser trekker nokså entydig i retning av at Bokavtalen har virket positivt både på boklesing og bokkjøp. Analysene basert på bokkjøp- og handelskanalundersøkelsene til Bokhandlerforeningen tyder imidlertid ikke på at det er noen slik effekt. De viser riktignok at det er et økt kjøp av bøker i Bokavtaleperioden, men denne forsvinner når vi kontrollerer for andre faktorer som påvirker etterspørsel etter bøker.

Vi har gjennomført analyser av bokomsetning/boksalg med utgangspunkt i tre helt forskjellige datagrunnlag. To av dem peker i retning av økt salg, mens ett peker i retning av ingen effekt. Det er derfor indisier i retning av at Bokavtalen har hatt en positiv effekt på boksalget. Men vi vet samtidig at det har vært en sterk vekst i antall bokutsalg i perioden, som ikke har med Bokavtalen å gjøre, og dette kan bidra til å forstyrre resultatene. Analysene basert på innkjøpsdata er imidlertid nokså entydige på at Bokavtalen har hatt positiv effekt på salget av skjønnlitteratur.

7. Skolebøker

7.1 Innledning

Blant de ulike bokgruppene som dekkes av denne evalueringen, er det trolig markedet for skolebøker som har blitt sterkest endret. Dette skyldes imidlertid ikke kun den isolerte effekten av Bokavtalen i seg selv, men også innføringen av Kunnskapsløftet med bl.a. offentlig innkjøp av skolebøker for videregående skole. I en del sammenhenger er det derfor en utfordring å isolere effektene av hhv. Bokavtalen og Kunnskapsløftet når en analyserer endringer vedrørende skolebøker. De viktigste spesifikke formelle endringene vedrørende skolebøker, kan oppsummeres som følger:

Bokavtalen:

- Bokhandlernes enerett på salg av skolebøker til grunnskole og videregående skole ble avviklet hhv. 1. juli 2006 og 1. januar 2007.
- Fastprisordningen ble avviklet fra de samme datoer som nevnt i forrige punkt.

Kunnskapsløftet:

- Ordningen med at elevene i videregående skoler kjøper bøker privat, har i løpet av skoleårene f.o.m. 2007/08 t.o.m. 2009/10 blitt/blir erstattet av at fylkeskommunene kjøper inn klassesett og låner ut bøkene gratis til elevene.
 - 2. klasse ble først innført fra skoleåret 2007-2008.
 - Fra skoleåret 2008-2009 ble også 3. klasse omfattet.
 - Kommende skoleår, 2009-2010, blir også 1. klasse omfattet, slik at Kunnskapsløftet fra da av gjelder for samtlige elever i videregående skole.

- Det har også blitt relativt omfattende revisjoner av fag- og læreplaner som har medført en ekstraordinært stor utskifting av lærebøker de siste år.

Bokavtalen har utvilsomt gitt en betydelig effekt på bokhandlenes salg av bøker til grunnskolen. Disse ble under Bransjeavtalen kjøpt fra bokhandler, mens de etter at Bokavtalen trådte i kraft i stor grad kjøpes rett fra kjedene sentralt.

For bøker til videregående skole ville imidlertid den isolerte effekten av kun Bokavtalen (og ikke Kunnskapsløftet) trolig gitt mindre effekt. Vi vil anta at de fleste elever i videregående skole fortsatt ville ønske å kjøpe bøker av en lokal bokhandel selv om disse formelt mistet sitt monopol. Riktignok ville det trolig bli priskonkurranse og økt kjøp fra nettbokhandler m.v. som ville kunne tilby lavere priser enn lokale bokhandler. Likevel vil vi anta at betydelige deler av salget fortsatt ville skje i lokale bokhandler. Vi vil derfor hevde at de omfattende endringene vedrørende salgskanaler for bøker til videregående skole skyldes den kombinerte effekten av Bokavtalen og Kunnskapsløftet, og at det ville blitt langt mindre endringer hvis kun en av disse endringene hadde funnet sted.

7.2 Prisutviklingen på skolebøker

Våre prisdata dekker kun nettopriser (ut fra forlag), og gir dermed ikke muligheter for å beregne rabatter, fortjenestemarginer og utsalgspriser. Konkurransetilsynet (2008) har imidlertid hentet inn data fra et utvalg på 44 % av totalt boksalg per år. Disse dataene gir anslag på bruttopriser og fastprisrabatter for ulike bokgrupper for perioden 2004 til 2007.

Konkurransetilsynets data viser at gjennomsnittlig nominell bruttopris på alle bøker har falt med ca. 4 % fra 2004 til 2007. I den samme perioden har konsumprisindeksen steget med ca. 5 %. Med andre ord har det vært et betydelig fall i realprisen på bøker, ca. 9 %. Når prisene brytes ned på bokgrupper, viser det seg imidlertid at skolebøker avviker fra trenden med fallende nominelle og reelle bruttopriser. Skolebøker er den eneste bokgruppen som viser økende nominelle priser fra 2004 til 2007, og økningen er på ca. 5 %. Dette tilsvarer omtrent veksten i konsumprisindeksen, slik at realprisen på skolebøker holder seg konstant gjennom perioden, mens alle andre bokgrupper viser et betydelig fall i realpris. Konkurransetilsynets data er ikke delt mellom skolebøker til hhv. grunnskole og videregående skole.

Når det gjelder fastprisrabatter²⁶, viser Konkurransetilsynets data at skolebøker har blitt rabattert i forhold til veiledende priser etter at fastprissystemet ble avvirket fra 2006 og 2007, for hhv. grunnskolen og videregående skole.²⁷ Før 2006 var det naturlig nok ingen fastprisrabatt for bøker utgitt samme år. I 2006 var rabatten på 4 % og i 2007 på 11 %. Igjen er det intet skille mellom bøker til grunnskole og videregående skole i Konkurransetilsynets oversikter.

²⁶ Etter avviklingen av fastprissystemet blir det strengt tatt misvisende å bruke begrepet ”fastprisrabatt”. Imidlertid benytter Konkurransetilsynet fortsatt dette begrepet også for årene etter at fastprissystemet ble faset ut, og vi har her gjort det samme.

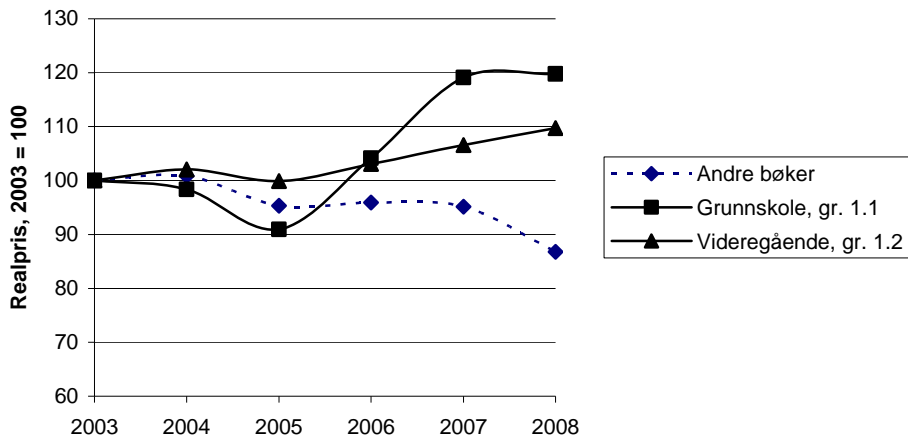
²⁷ Avviklingen av fastpris skjedde som nevnt i avsnitt 7.1 den 1. juli 2006 for grunnskolebøker og 1. januar 2007 for videregående skole. Siden størstedelen av skoleboksalget foregår på sensommeren, bør dermed effekter for grunnskolebøker framgå av dataene for både 2006 og 2007, mens bøker til videregående skole kun fanges opp av 2007-dataene. Når det gjelder Kunnskapsløftet (gratis skolebøker for elevene), er det kun bøker til 2. klasse videregående som er omfattet fra høsten 2007.

Når det gjelder våre egne data over nettopriser, har vi muligheter til å velge aggregeringsnivå og bokgruppeinndeling fritt. For å gi et klartest mulig bilde av nettopriser for skolebøker relativt til andre bøker, viser vi nedenfor utviklingen for nominell nettopris for hhv. grunnskolebøker, bøker til videregående skole og et aggregat av alle andre bøker fra 2003 til 2008.

Tabell 7-1. Nominelle gjennomsnittlige nettopriser for skolebøker og andre bøker, 2003-2008.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Grunnskole	105,9	104,7	98,3	115,2	132,7	138,6
Videregående	218,9	224,3	223,2	235,5	245,3	262,2
Andre bøker	92,2	93,4	89,7	92,2	92,2	87,3

For å beregne reell prisutvikling har vi benyttet konsumprisindeksen til å omskalere de nominelle prisene vist i Tabell 7-1 til reelle priser. Der- nest har vi for hver av de tre bokgruppene i Tabell 1 laget en indeks slik at 2003 = 100. Realprisutviklingen for nettoprisene fra 2003 til 2008 blir da som følger:

Figur 7-1. Reelle nettopriser på skolebøker og andre bøker, 2003-2008.

Som for Konkurransetilsynets oversikter over bruttopriser, er det også for våre nettopriser en betydelig forskjell mellom skolebøker og aggregatet av andre bøker. Størst forskjell er det for grunnskolebøker, der realprisen øker med 20 % gjennom perioden mens andre bøker reduseres med 13,2 %. Differansen mellom prisindeksene for andre bøker og grunnskolebøker er altså på hele 33,2 prosentpoeng. Bøker for videregående skole blir 10 % dyrere i realpris gjennom perioden, m.a.o. er differansen 20 prosentpoeng i forhold til prisindeksen for andre bøker.

Det er særlig 2007 og 2008 som skaper betydelige forskjeller mellom prisutviklingen for skolebøker og øvrige bøker. Vi ser at øvrige bøker får et markert fall i reelle nettopriser fra 2007 til 2008. Bøker til videregående skole har en jevn økning fra 2005 til hhv. 2006, 2007 og 2008, med ca. 3 % økning hvert av disse årene. Grunnskolebøker får en kraftig prisøkning fra 2005 til 2006 og fra 2006 til 2007 (ca 14,5 % hvert av disse årene), mens 2008 ligger omtrent uendret fra 2007 i realpris.

En økning i nettopriser for grunnskolebøker på hele 31 % i løpet av kun 2 år (2005-2007), må sies å være et spesielt resultat, og sterkt avvikende fra prisutviklingen for bøker for øvrig. Siden Bokavtalen fikk virkning for grunnskolebøker fra og med skoleboksaget for sommer/høst 2006, er det derfor nærliggende å tolke denne særskilte økningen i nettopriser som en effekt av Bokavtalen. På den annen side bør det også nevnes at det var en noe sterkere nedgang i nettoprisen for grunnskolebøker fra 2003 til 2005 enn det som var tilfellet for bøker for øvrig. Dette kan muligens forklare noe av den påfølgende særskilt sterke prisoppgangen.

Siden Konkurransetilsynets data over bruttopriser ikke skiller mellom bøker til grunnskole og videregående skole, og heller ikke dekker året 2008, er det noe vanskelig å sammenligne utviklingen for våre nettopriser med Konkurransetilsynets bruttopriser direkte. Det synes imidlertid klart at nettoprisene for skolebøker har økt mer enn bruttoprisene i løpet av de siste årene, dvs. at marginene på skolebøker har blitt lavere.

7.3 Omsetningsdata og distribusjonskanaler for skolebøker

Bokavtalen i kombinasjon med Kunnskapsløftet og gratis bøker i videregående skole, har ført til relativt store endringer for måten omsetning og prissetting av skolebøker foregår. En av de sentrale, litteraturpolitiske målsetningene har vært å opprettholde marginale bokutsalg for å gi stor geografisk tilgang til bøker. Skolebøkene omsettes nå i stor grad utenom ordinære bokhandlere ("over skranke"), og for de mest marginale bokhandlene kan det vise seg å bli problematisk å opprettholde

lønnsomhet når skoleboksalt mistes. Som en første inngang til dette, vises hvor stor andel skolebøkene har utgjort av total omsetning.

Tabell 7-2. Nominelle omsetningstall for skolebøker og andre bøker (nettopriser) og andel skoleboksalg av totalt salg.

Totale innkjøp til nettopriser			
	Skolebøker	Andre bøker	Andel skolebøker (prosent)
1999	658450802	769515865	46,1
2000	476086729	833227047	36,4
2001	428464022	898645045	32,3
2002	378462677	904739263	29,5
2003	398491946	1114958788	26,3
2004	394659934	1022180901	27,9
2005	363066697	1151105838	24,0
2006	580137975	1114523699	34,2
2007	805844958	1235069528	39,5
2008	767594295	1130484794	40,44 %

Vi ser at andelen har vært noe varierende fra år til år. Andelen av skolebøker har steget betydelig fra 2005 til 2008. Dette må vi anta i stor grad skyldes at reformene i skoleverket de siste årene har bidratt til en særlig sterk økning i skoleboksalget. Skolebøkernes gjennomsnittlige andel av totalt salg gjennom perioden 1999-2008 har ligget på 33,7 %, mens 2007 og 2008 ligger på ca 40 %. Vi kan uansett fastslå at skolebøkernes andel av totalt boksalg er betydelig. Dersom størstedelen av skoleboksalget – via Bokavtalen og Kunnskapsløftet – ikke lenger foregår i de lokale bokhandlene, vil dette derfor utgjøre en betydelig svikt i omsetningen.

Omsetningsdataene i Tabell 7-2 dekker alle omsetningskanaler for skolebøker og andre bøker. Siden det både før og (særlig) etter Bokavtalen

har eksistert egne spesialiserte skolebokutslag for skolebøker, gir ikke skolebøkernes totale andel av totalt boksalget det rette utgangspunkt for å vurdere hvor stort omsetningstap ordinære bokhandler har fått og vil få i framtiden. Vi har derfor forsøkt å trekke ut spesialiserte skolebokutslag fra øvrige ordinære bokhandler, og deretter beregnet hvilken andel av skoleboksalget som foregår i ordinære bokhandler. Følgende tabell viser hvilke utslag som har blitt trukket ut som ”spesialiserte skolebokutslag”:

Tabell 7-3. Bokhandler som vi har definert som ”spesialiserte skolebokutslag”

Medlemsnummer	Butikknavn
94	Edda Interbok Skolebokavd
660	Ark skolesenter, Oslo
2024	Norli Videregående
2917	BS Norli Skole AS
2917	Norli Utdanning Høvik
3490	Søraas bok, netthandel
3491	Søraas bok, netthandel
3801	Akademika Telemark, avd Bø skolebok
3875	Norli Utdanning Tønsberg
483901	SiNOT Bok Namsos, Skolebokutslag
483902	SiNOT Bok Steinkjer, Skolebokutslag
35	Biblioteksentralen
116	Bokkilden
221	Bokkilden
1661	Ark.no
5665	Haugen Bok

Det er godt mulig at det finnes flere bokhandler som kunne vært inkludert i denne listen over ”spesialiserte bokutslag”. De vi har trukket ut er bl.a. utslag som ut fra sitt navn og vår kjennskap for øvrig karest peker seg ut. Videre har vi fjernet utslag som har hatt en særlig høy omsetning av skolebøker. Etter fjerning av utslagene vist ovenfor, sitter

vi igjen med følgende data for hvor stor andel av totalt salg av skolebøker som foregår i de øvrige bokhandelene.

Tabell 7-4. Andel av total nominell omsetning (til nettopriser) av skolebøker i bokhandlere utenom spesialiserte skolebokutsalg.

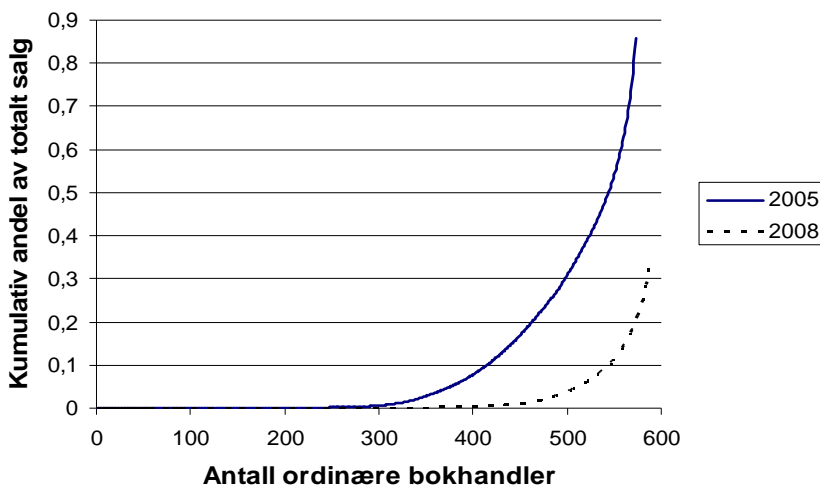
år	Grunnskole	Videregående skole
2003	87,9 %	98,7 %
2004	86,3 %	98,0 %
2005	86,1 %	97,0 %
2006	52,4 %	95,8 %
2007	34,2 %	58,4 %
2008	32,6 %	46,8 %

Effekten av Bokavtalen for grunnskolebøker vises tydelig fra og med 2006. Til og med 2005 lå andelen stabilt på ca. 86-87 %. Den faller til 52 % i 2006, videre til 34,2 % i 2007 og til 32,6 % i 2008. Andelen av salget i bokhandlere utenom spesialiserte skolebokutsalg, har derfor falt med hele 53,5 prosentpoeng fra 2005 til 2008.

Når det gjelder videregående skole, blir det som forventet ingen tydelig effekt før i 2007. Andelen i ordinære bokutsalg ligger på hele 99 til 96 % til og med 2006. I 2007 slår Kunnskapsløftet inn for bøker til 2. klasse, og i 2008 også for 3. klasse. Resultatet er et fall på 37,4 prosentpoeng i 2007 og ytterligere 11,6 prosentpoeng i 2008. Vi kan nærmest fastslå at fallet vil fortsette også i 2009, når alle elever i videregående skole blir omfattet av fylkeskommunale i stedet for private bokkjøp.

Våre data viser som forventet en betydelig reduksjon i andel skolebøker som omsettes i ordinære bokhandler, og reduksjonene skjer på de forventede tidspunktene. Dersom vi i tillegg til å se på slike aggregerte data, også ser på data for den enkelte bokhandel, får vi tydelig fram at en rekke bokhandler som tidligere hadde et betydelig salg av skolebøker nå har intet eller minimalt salg igjen. Følgende graf viser en kumulativ fordeling for salg til nettopriser for grunnskolebøker. Denne grafen viser salget til de bokhandlene som ikke har blitt trukket ut blant de 16 spesialiserte skolebokutsalgene i Tabell 7-3. I tillegg har vi fjernet bokhandler som har lavere totalt innkjøp av bøker (alle bokgrupper) enn 200 000 kroner per år, samt enkelte bokhandler som har hatt med enn 100 % eller mindre enn 0 % skoleboksalg i prosent av totalt boksalg.²⁸

²⁸ Bokhandler med mer enn 100 % skoleboksalg av totalt boksalg må ha hatt negativt salg av andre bøker, dvs. retur. Motsatt, bokhandler med mindre enn 0 % skoleboksalg av totalt boksalg må netto ha hatt større retur enn innkjøp av skolebøker. Vi vil tro at en del slike tilfeller skyldes bokhandler som legges ned i løpet av året eller avviker sitt skoleboksalg.

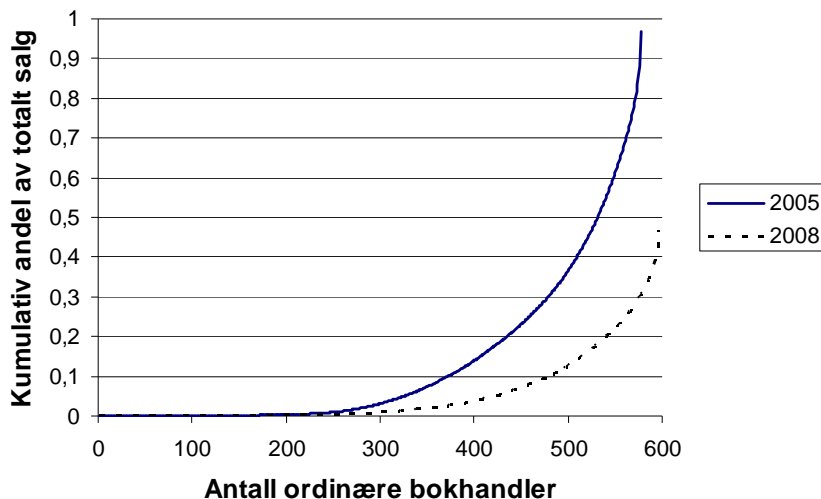

Figur 7-2. Kumulativ andel av totalt salg for grunnskolebøker til nettopriser, 2005 og 2008.

Dataene fra 2005 (heltrukken graf) dekker totalt 573 bokhandler, og omfatter altså samtlige bokhandler som ikke er definert som spesialiserte skolebokutsalg, eller som har total innkjøpsverdi av bøker som er mindre enn 200 000 kroner per år. De resterende bokhandlene rangeres i Figur 7-2 etter deres andel av totalt salg av grunnskolebøker. I 2005 hadde de første 300 bokhandlene i rangeringen kun en markedsandel på 0,6 %. Går vi opp til 400 bokhandler, finner vi en samlet markedsandel på 7,8 %. Går vi videre til de 500 første bokhandlene, sto disse for totalt ca 31 % av samlet salg. Dermed ble de siste 69 % av samlet salg solgt av de 73 bokhandlene vist i grafen som solgte mest grunnskolebøker, pluss de 16 utsalgene vist i Tabell 7-3. Salget av grunnskolebøker var altså allerede i 2005 nokså sterkt konsentrert.

Går vi over til 2008 (stiplet graf), har vi totalt 587 ”ordinære” bokhandlere med i oversikten. Vi ser at grafen for 2008 skifter betydelig nedover fra 2005-grafen. Det betyr at salget er i 2008 er blitt ytterligere konsentrert, dvs. at det er flere bokhandlere som selger lite eller ingenting, og at noen relativt få bokhandlere i toppen av den kumulative fordelingen står for en større andel av samlet salg. Den største effekten er imidlertid at svært mye av salget i 2008 foregår utenom de 587 ”ordinære” bokhandlene. Samlet sett står disse kun for 32,6 % av samlet salg, mens hele 67,4 % dermed skjer gjennom spesialiserte skoleboksalg. I 2008 må vi helt ut til bokhandel nr. 445 i rangeringen nedenfra for å nå en samlet markedsandel på 1 %. I praksis kan vi derfor si at antallet bokhandler som har bortimot null salg av grunnskolebøker har økt fra ca. 300 i 2005 til ca. 445 i 2008. Samlet omsetning i fra og med bokhandel nr. 1 til og med nr. 500 er kun på 3,8 %. De siste 87, dvs. fra og med nr. 501 til og med 587 har en markedsandel på 28,8 %, slik at total andel for samtlige 587 ordinære bokhandler kun blir 32,6 %. Totalt sett kan vi derfor for 2008 si at salg av grunnskolebøker gir meget lav omsetning for bokhandler flest, og at ca. 140 flere bokhandler enn i 2005 står med bortimot null salg av grunnskolebøker.

Vi går så over til videregående skole, og viser samme type grafer som er konstruert på samme måte som Figur 7-2, men for videregående skolebøker i stedet for grunnskolebøker.

Figur 7-3. Kumulativ andel av totalt salg for bøker til videregående skole til nettopriser, 2005 og 2008.

Totalt antall ordinære bokhandlere i 2005 og 2008 som er inkludert i figuren for videregående skolesalg, er hhv. 577 og 596. Årsaken til at totaltallet avviker noe fra Figur 7-2 med grunnskolesalg, er fjerningen av bokhandlere med mer enn 100 eller mindre enn 0 % skoleboksalg av totalt boksalg som omtalt i fotnote 28.

Figur 7-3 viser at salget av bøker til videregående skole i 2005 var mindre konsentrert enn for grunnskolebøker: 1 % av totalt salg av bøker til videregående skole finnes når vi kommer til bokhandel nr. 252 i fordelingen i Figur 7-3 (mot bokhandel nr. 317 for grunnskolebøker). Videre var de siste 50 % av salget av bøker til videregående skole fordelt mellom 251 ordinære bokutsalg og de 16 spesialiserte bokutsalgene, mens det for grunnskolen kun var fordelt blant 29 ordinære bokhandlere og 16 spesialiserte bokutsalg. Altså var salget av videregående

skolebøker i 2005, betydelig mer spredt ut over et større antall bokhandler enn det som var tilfellet for grunnskolebøker. Prinsippet med private innkjøp av den enkelte elev må være hovedforklaringen på denne jevnere fordelingen av salget av bøker til videregående skole.

Tendensen til økt konsentrasjon fra 2005 til 2008, vises klart også for bøker til videregående skole. Den er imidlertid betydelig svakere enn for grunnskolebøker, og de 596 ordinære bokhandlene vist i Figur 7-3 har i 2008 fortsatt en samlet markedsandel på 46,9 % (mot 32,6 % for grunnskolebøker). Det bør her igjen understrekes at Kunnskapsløftet og avviklingen av privat kjøp av bøker ikke er fullt implementert før skoleåret 2009/2010, og vi må derfor forvente at konsentrasjonsgraden for bøker til videregående skole etter hvert trolig blir om lag like sterk som for grunnskolebøker.

Motstykket til nedgangen i skoleboksalg gjennom ordinære bokutsalg er selvsagt at de spesialiserte skoleboksalgene fra Tabell 7-3 har hatt sterkt økende markedsandeler. Etter opphevelsen av eneretten til salg av skolebøker for bokhandler (og offentlig innkjøp av bøker til videregående skole), har det skjedd en betydelig konsentrasjon på selgersiden. Mye av omsetningen foregår nå på kjedenivå eller i egne spesialiserte foretak opprettet av kjedene som er spesifikt innrettet mot skolebokmarkedet. Markedsandelene for grunnskolebøker (gruppe 1.1) på kjedenivå har i perioden fra utviklet seg som vist i følgende tabell.²⁹

²⁹ Dataene i Tabell 7-5 og 7-6 omfatter alle bokutsalg på kjedenivå, dvs. at vi ikke gjør noe skille mellom "spesialiserte" og "ordinære" bokutsalg som i de forutgående figurer og tabeller.

Tabell 7-5. Markedsandeler (omsetningstall til nettopriser) for grunnskolebøker på kjedenivå. (prosent)

År	Ark	Fri Bokh.	Inter-bok*	Kjede-fri	Libris *	Nor-li**	No-tab.	Tan.	Uni	Andre
2003	12,8	21,0	29,4	2,7	13,0	19,2	1,1	0,02	0,5	0,3
2004	12,6	20,6	28,0	3,3	12,4	21,0	1,1	0,02	0,7	0,2
2005	14,0	21,4	..	2,8	35,1	24,6	1,2	0,03	0,7	0,3
2006	19,2	11,0	..	1,9	24,8	38,0	1,4	0,01	3,6	0,1
2007	16,7	7,2	..	1,2	22,3	48,4	0,6	0,01	3,4	0,1
2008	10,4	5,6	..	1,4	23,7	55,2	0,4	0,01	3,2	0,1

* Interbok ble innlemmet i Libris og salget rapporteres samlet for Libris og Interbok fra og med 2005.

** Norli inkluderer BS Norli Skole.

Notabene, Tanum og ”andre” har gjennom hele perioden hatt neglisjerbare markedsandeler for grunnskolebøker. Den klareste taperen er bokhandler tilsluttet Fri Bokhandel, som kun har igjen ¼ av sin andel fra 2003 i 2008. Libris har også hatt et betydelig fall i markedsandel, fra omtrent 35 % t.o.m. 2005 til rundt 23 % de siste to år. Også Ark har tapt andeler og ligger i 2008 på kun ca 10 %. Kjedeløse (”Kjedefri”) bokhandler har omtrent halvert sin markedsandel gjennom perioden.

Det er kun to kjeder som kan sies å være vinnere av markedsandeler; Unipa og Norli. Unipa var en helt ubetydelig aktør i markedet for grunnskolebøker fram til 2005, men har de siste tre årene fått en fire-dobling av sin markedsandel. Unipa er likevel fortsatt en liten aktør i det totale markedet, med sin nåværende markedsandel på omtrent 3,5 %. Den store vinneren av markedsandeler er derfor utvilsomt Norli, som fra en andel på ca 20 % i starten av perioden har økt til hele 55 % i 2008.

Når det gjelder videregående skole (gruppe 1.2), har kjedenes markedsandeler utviklet seg som følger:

Tabell 7-6. Markedsandeler (omsetningstall til nettopriser) for bøker til videregående skole. (prosent)

År	Ark	Fri Bokh.	Inter-bok*	Kjede-fri	Libris*	Nor-li**	No-tab.	Tan.	Uni	Andre
2003	16,3	13,3	20,7	2,8	15,4	25,7	1,3	0,5	3,8	0,1
2004	18,9	11,9	20,0	2,9	12,7	27,8	1,4	0,5	3,8	0,1
2005	20,1	12,0	..	2,6	29,9	29,4	1,4	0,3	4,2	0,2
2006	19,5	11,9	..	2,8	28,9	31,1	2,1	0,4	3,2	0,1
2007	23,0	7,1	..	2,5	17,9	43,1	2,9	0,2	3,2	0,1
2008	16,0	4,7	..	2,7	15,9	54,2	2,6	0,2	3,6	0,1

Det er flere fellestrekk mellom utviklingen av markedsandelene for grunnskole og bøker til videregående skole. Den klare vinneren er igjen Norli, som også for videregående skole har fått en sterk økning i markedsandelen, fra ca 25 til ca 54 %. Videre er den klareste taperen (i prosentvis tap) igjen bokhandler tilskuttet Fri Bokhandel, med et fall fra ca. 13 til ca. 5 % gjennom perioden. Dernext følger Libris, som bortimot har halvert sin markedsandel, fra om lag 30 til om lag 16 %. Ark har tapt markedsandeler også for videregående skole, men ikke i like sterk grad som for grunnskolen. Unipa og kjedefrie bokhandler har hatt relativt konstante markedsandeler gjennom perioden, mens Notabene har økt sin andel fra snaut 1,5 til snaut 3 %. Siden effekten av Kunnskapsløftet ikke slår inn for fullt før fra og med skoleåret 2009/2010, må det forventes å bli ytterligere endringer i markedsandelene. Spesielt må det forventes at Norli vil øke sin markedsandel ytterligere, siden Norli i særlig sterk grad har satset på og lagt inn aggressive pristilbud i anbudskonkurransene fra fylkeskommuner og kommuner, jf. ytterligere kommentarer omkring dette i kommende avsnitt.

Oppsummert viser dataene for markedsandeler en betydelig endring på kjedenivå. For den enkelte ordinære bokhandel er endringene ennå kraftigere, siden mange bokhandler har gått fra å ha en betydelig omsetning av skolebøker til å ha null eller ubetydelig salg. Siden så godt som alt salg av skolebøker fra og med skoleåret 2009/2010 kommer til å foregå i form av anbudskonkurranser fra kommuner og fylkeskommuner (og evt. grupper av disse), må det forventes at tendensen til sterk konsentrasjon av salget hos noen få, store aktører vil fortsette, og trolig bli ytterligere forsterket. I praksis kan vi dermed konkludere med at skoleboksalg gjennom ordinære og enkeltstående bokhandler i de fleste tilfeller vil bli utradert.

Den litteraturpolitiske effekten av de påviste endringene kan vise seg å bli relativt alvorlige i forhold til målsetningen om å opprettholde mindre bokhandler i mer marginale lokalk markeder. Dersom slike utsalgssteder har hatt en marginal driftsøkonomi allerede i utgangspunktet, må vi anta at tapet av skolebøker kan være nok til å gi negative resultater. Fra spørreundersøkelsen blant frie og uavhengige bokhandler har vi informasjon om hvordan situasjonen blir vurdert i bokhandlene. 35 av 49 respondenter solgte skolebøker i 2006 mot 21 av 50 i 2008. For langt de fleste er det nok i 2008 bare snakk om bøker for videregående skole. Av de som fremdeles har salg, har 14 av 20 opplevd at omsetningen er redusert. 11 av disse med mer enn 50 prosent. Seks oppgir oppgang i omsetningen. På spørsmål om utvikling i marginene er det tydelig at disse har gått ned. Av 20 respondenter (på spørsmål 39) svarer 12 at det har vært en kraftig reduksjon. Fem svarer svak reduksjon. De som har oppgitt helt eller delvis tap av omsetning og/eller lavere marginer ble spurt om dette truet videre drift. Av de 33 som har svart

på spørsmålet, svarer 20 ja. For komplette svar angående disse spørsmålene, se vedlegg 5, spørsmål 19 og 36-42.

Et modifierende moment i forhold til tapt omsetning av skolebøker, er at fortjenestemarginene for skolebøker historisk sett ligget på et lavere nivå enn øvrige bokgrupper. Dette framgår av følgende data over beregnede rabatter per bokgruppe fra Forleggerforeningen.³⁰

Tabell 7-7. Rabatt i prosent per bokgruppe.³¹

	gruppe 1	gruppe 2	gruppe 3	gruppe 4	gruppe 5	gruppe 6	gruppe 7
1999	25,9	35,5	45,9	45,9	45,9	50,0	35,5
2000	25,9	35,5	45,9	45,9	45,9	50,0	35,5
2001	25,9	35,5	45,9	45,9	45,9	50,0	35,5
2002	24,3	38,1	45,9	45,9	45,9	54,0	35,5
2003	24,3	38,1	45,9	45,9	45,9	54,0	35,5
2004	24,4	38,1	45,9	45,9	45,9	54,0	35,5
2005	24,4	38,2	45,9	45,9	45,9	54,0	35,5
2006	26,0	39,1	48,5	48,5	48,5	51,1	35,5
2007	26,0	39,1	48,5	37,7	48,5	51,1	35,5

Det framgår at rabattprosenten i hele perioden har vært betydelig lavere for skolebøker enn for de øvrige bokgruppene. Tabellen gir inntrykk av at rabatten for skolebøker øker noe fra 2005 til 2006/2007. Vi må da imidlertid huske at tabellen er basert på veiledende utslagspriser. Når bokkjedene har levert inn sine tilbud på skolebøker til fylkeskommuner og kommuner, kan de ha operert med faktiske pristilbud som ligger betydelig lavere enn de veiledende prisene som ligger til

³⁰ Dette er data som ikke er kvalitetskontrollert av oss, siden våre data kun viser nettopriser og dermed ikke gir muligheter for å beregne rabatter eller fortjenestemarginer.

³¹ Rabatten er her definert som det prosentvise fratrukket fra forlagenes veiledende utsalgspris til nettopris (bokhandlernes innkjøpspris).

grunn for denne tabellen. Den faktiske bruttofortjenesten kan derfor være betydelig lavere enn det denne tabellen viser, jf. også sitatene vist i kommende avsnitt.

Det at fortjenestemarginene for skolebøker ligger på et lavere nivå enn gjennomsnittet for andre bokgrupper, innebærer at effekten på den enkelte bokhandels overskudd av å miste skoleboksalg blir mindre (i prosent) enn den tapte omsetningen (igjen i prosent) som følge av bortfalt skoleboksalg. Dersom bokhandlene greier å erstatte tapt salg av skolebøker med økt salg av andre bøker (eller andre varer med høyere bruttofortjeneste), trengs det derfor en mindre økning i salget av andre bøker enn tapt salgsinntekt fra skolebøker for å oppnå uendret resultat. I utgangspunktet er det imidlertid ingen grunn til å tro at bortfall av skolebøker i seg selv skulle gi noen vesentlig økning i salg av andre bøker og/eller andre produkter. Den negative resultateffekten av tapt skoleboksalg i lokale bokhandler, gir derfor uansett grunn til bekymring for lønnsomhetsutviklingen i de mer marginale bokhandlene.

7.4 Bør vi være bekymret for sterk konsentrasjon på selgersiden?

Figurene og tabellene i forrige avsnitt har vist en klart mer konsentrert bransje for salg av skolebøker. Særlig Norli (inkl. BS Norli Skole) har hatt sterkt økende markedsandeler, og våre data for 2008 viser andeler på ca 55 og 54 % for hhv. grunnskole og videregående skole. Andre refererer til enda høyere markedsandeler, jf. Bok og Samfunn nr. 15/2008, der det snakkes om markedsandeler på opp mot 80 % i både grunnskolemarkedet og i markedet for videregående opplæring. I en

senere utgave av samme tidsskrift³² (oppslag datert 25.03.09), uttaler imidlertid representanter for Norli selv at BS Norli Skoles markedsandel for grunnskolebøker er på rundt 60 %, mens den i markedet for bøker til videregående skole er på rundt 70 %.³³ Dette er mer i nærheten av våre tall for 2008, men fanger samtidig trolig opp at Norlis markedsandel har fortsatt å øke mot slutten av 2008 og starten av 2009.

Den sterkt økende markedsandelen for Norli og BS Norli skole må selvsagt skyldes at de har fått tilslaget i et stort antall av de anbuds-konkurransene fra fylkeskommuner og kommuner som de har deltatt i. Norli-systemet har tydeligvis valgt en mer aggressiv prisstrategi enn konkurrentene, og dermed oppnådd svært høye markedsandeler. Spørsmålet er så om man fra et konkurransepolitisk ståsted bør være bekymret for den store økningen av en enkelt aktørs markedsandel.

Representanter for Norlis ledelse og eiere har i flere oppslag vært relativt tydelige på at den høye markedsandelen er oppnådd ved hjelp av lave marginer, og så lave marginer at de neppe kan opprettholdes på et slikt nivå i framtiden:

”Men det har kostet å flytte alt skoleboksalg fra butikkene, hvor marginene har vært stabile i generasjoner, til en direktesalgsløsning hvor det nesten ikke har vært marginer i det hele tatt. Marginene må utvilsomt opp også i dette markedet.”
(William Nygaard, Styreleder i Norli, Bok og Samfunn nr. 4/2009 s. 13.)

³² <http://www.bokogsamfunn.no/Nettutgaven/171437>

³³ Fram t.o.m. 2008 var det BS Norli Skole som betjente grunnskolemarkedet mens Norlis hovedkontor betjente videregående skole. Fra nyttår 2009 er imidlertid også salget til videregående skole overført til BS Norli Skole, slik at alt skoleboksalg nå foregår gjennom denne ene salgskanalen.

”Det er ingen tvil om at det har blitt et stort press på rabatter. Pris blir tillagt stor vekt i anbudsutlysningene, og skal man være med, er man nødt til å markere seg på pris. Dette har gått utover lønnsomheten... Anbudskonkurransene ved denne reformen var en ny situasjon for alle aktørene, og alle ønsket å ta en posisjon. Nå har vi mer erfaring og bygge på når vi skal i gang med nye reformer i framtiden. Men vi er helt klart nødt til å sette oss ned for egen del og gå gjennom hvilken rabattlinje vi skal legge oss på,...”

(Jorunn Wold, daglig leder i BS Norli Skole, Bok og Samfunn, nettutgaven, 25.3.2009, <http://www.bokogsamfunn.no/Nettutgaven/171437>.)

Stor markedsandel kan gi muligheter til å kontrollere prisene ved å opptre som prisleder. Når markedsandelen til en enkelt aktør blir stor nok, kan det altså bli for dårlig konkurranse og høyere priser. Norlis aggressive prising de første årene etter at systemet med anbudskonkurranser ble innført, kan slik sett tenkes å være en bevisst strategi for å få stor nok markedsandel til å kunne ta ut høyere priser senere.

Spørsmålet er imidlertid om en slik eventuell strategi virker som tilsiktet. Er det slik at stor markedsandel i dag gir særlig gode muligheter til å styre prisen og øke marginene i bransjen i framtiden? Dette spørsmålet belyses av Mathiesen (1990), der bl.a. Reksten og Elkem benyttes som eksempler på bedrifter som har forsøkt å få høye nok markedsandeler til å kunne styre prisene og oppnå bedre lønnsomhet. Begge bedriftene lyktes i å bli dominerende innenfor sine markedsområder, men mislyktes i å kontrollere prisene. Mathiesen hevder at bedriftenes strategier var dårlig fundert og må ha bygget på mangelfull forståelse at de markedene bedriftene opererte i. Hovedårsakene til at høy markedsandel ikke ga tilstrekkelig markedsrett til å kunne heve prisene, var i følge Mathiesen at bedriftene solgte et homogent produkt, at teknologien i bransjene var velkjent og at etableringshindringene var relativt små. Selv om en bedrift på et gitt tidspunkt har svært høy markedsan-

del og kan øke prisene, vil konkurrerende bedrifter utvide sin kapasitet (eller nye bedrifter vil bli etablert) slik at prisene faller igjen. Høye priser og god lønnsomhet vil dermed kun kunne oppnås som et midlertidig fenomen, dvs. kun så lang tid det tar å utvide kapasiteten for andre aktører.

Mathiesens analyse av markedssituasjonen innenfor norske eksportbransjer, kan også relateres til teorien om ”contestable markets”, eller konkurranseutsatte markeder, jf. Baumol, Panzar og Willig (1982). Yttertilfellet er her et såkalt perfekt konkurranseutsatt marked, der det er null etableringskostnader. I så fall vil markedsprisen bli presset helt ned til nivået ved fullkommen konkurranse, selv om det kun er en bedrift på markedet. Dvs. at en monopolist i realiteten har null markedsmakt i et slikt yttertilfelle.

Teorien om konkurranseutsatte markeder er omstridt, og andre analyser modifiserer disse perspektivene i betydelig grad, jf. bl.a. Dixits (1980) analyse av investeringer i overkapasitet som et strategisk signal for å avskrekke konkurrenter fra å etablere seg i markedet. En ”hit and run”-strategi, dvs. å raskt etablere seg på et nytt marked med høye priser for så evt. å trekke seg ut igjen når prisene faller, blir da mindre attraktiv fordi de bedriftene som er der fra før har ledig kapasitet og raskt kan presse prisen ned. Dersom en slik trussel oppfattes som troverdig, vil konkurrenter kunne finne det lite attraktivt å etablere seg på et marked selv om dagens observerte priser gir god fortjeneste.

Hvilken overføringsverdi har teoriene om konkurranseutsatte markeder, kapasitetsinvesteringer og Mathiesens analyse av norske eksportbransjer for markedet for skolebøker? Det er selvsagt svært store forskjeller mellom verdensmarkedet for aluminium eller ferrolegeringer,

og det norske skolebokmarkedet. Vi tror likevel at en del av Mathiesens poenger kan være relevante også for skolebøker. Bøker er til forskjell fra for eksempel aluminium slett ikke noe homogent produkt. Når bokkjedene skal legge inn anbud, skal de imidlertid legge inn et bredt tilbud som dekker alternative utgivelser fra ulike forlag. Slik sett blir dermed selve tilbudet eller anbudet fra den enkelte tilbyder relativt homogent; kjøperne kan få tilgang til sine foretrukne titler uavhengig av hvilken leverandør de velger. Det er dermed først og fremst prisen som avgjør kjøpernes valg, hvilket trolig nettopp forklarer hvorfor Norlis mer aggressive prising har gitt så høy markedsandel. Forutsetningen om et relativt homogent eller lite differensiert produkt synes derfor å være til stede. Den andre hovedforutsetningen er små etableringshindringer. Så vidt vi kan vurdere det, synes også denne forutsetningen å være til stede. Dersom det i framtiden igjen skulle bli romslige fortjenestemarginer og god lønnsomhet ved salg av skolebøker, har vi vondt for å innse at det vil være store og kostbare hindringer for andre aktører enn Norli å skulle legge inn tilbud som konkurrerer bort ekstra romslige fortjenestemarginer. Sagt på en annen måte: Vi tror at det vil være relativt vanskelig for en aktør med høy markedsandel å gjøre investeringer eller andre tiltak, som effektivt avskrekker andre bokkjeder fra å legge inn anbud i framtiden, dersom aktøren med høy markedsandel forsøker å hente ut høye priser og gode fortjenestemarginer. Dette skyldes at kjedenes tilbud eller anbud først og fremst krever relativt enkel administrativ og distribusjonsmessig kapasitet. Så lenge andre bokkjeder består og er operative, vil vi derfor ikke tro at det krever spesielt store investeringer og kapasitetsutvidelser for å levere inn konkurransedyktige anbud til kommuner eller fylkeskommuner. Vår oppfatning er derfor at den høye markedsandelen som Norli i dag har

oppnådd, ikke nødvendigvis vil resultere i særlig stor grad av markedsmakt og muligheter til å hente ut høye fortjenestemarginer i framtiden. Vi vil tro at et så høyt volum som Norli har oppnådd innenfor skolebøker vil kunne gi grunnlag for å forhandle fram bedre innkjøpspriser fra forlagene. Stort volum vil i så fall gi et visst konkurransefortrinn, slik at Norli kan tjene penger på en noe lavere bruttoprisnivå enn bokkjeder med lavere markedsandeler og svakere forhandlingsposisjon overfor forlagene. Vi antar likevel at eventuelle forskjeller i innkjøpsbetingelser mellom bokkjeden ikke vil være store nok til å gi et vesentlig konkurransefortrinn for Norli.

Et annen forhold er at Norlis priser de siste par årene trolig har blitt satt så lavt at de ikke lar seg opprettholde permanent. Det kan derfor godt tenkes at Norli – som indikert av sitatene ovenfor – vil måtte øke sine marginer og priser i framtidige anbud. Så lenge prisene kun økes til et nivå i nærheten av det de øvrige kjedene har valgt å legge seg på, vil dette trolig ikke innebære bevisst bruk av markedsmakt, men heller en tilpasning av prisnivået til et nivå som dekker inn alle kostnader.

Selv om vi her har anført enkelte momenter som kan trekke i retning av at høy markedsandel ikke nødvendigvis vil gi særlig grad av markedsmakt og muligheter til å hente ut høyere framtidige fortjenestemarginer, skal det understrekes at dette foreløpig er et uavklart spørsmål. Det vil derfor være en naturlig – og viktig – strategi for ansvarlige departementer og/eller Konkurransetilsynet å sørge for en systematisk innhenting av data om bruttopriser for bøker til grunnskole og videregående skole. Per i dag finnes det ikke slike data i tilgjengelig bransjestatistikk; kun volum og nettopriser. De svært omfattende endringene i omsetningsformer og markedsstruktur for øvrig innenfor skolebøker,

gjør at det vil være svært verdifullt å kunne følge prisutviklingen nøye i årene framover, og da trengs det statistikkproduksjon også for bruttopriser. Nøyaktig hvordan en slik statistikk bør genereres er det andre som har bedre innsikt i enn oss. Vi ser for oss at det bør være mulig å få gjennomført en registrering av bruttopriser og titler, basert på faktiske inngåtte kontrakter. Hvorvidt dette best kan gjøres ved å samle inn slike data fra selgerne (bokkjeder/skolebokutsalg) eller kjøperne (kommuner/fylkeskommuner) har vi lite grunnlag for å vurdere.

7.5 Konklusjon, skolebøker

Som nevnt i innledningsavsnittet, har det skjedd store omkalfattringer når det gjelder omsetningsformer og markedsstruktur for skolebøker. Kjøp gjennom ordinære bokhandler har i stor grad blitt erstattet av anbudskonkurranser og direktesalg fra kjedene sentralt. Selgersiden har dermed blitt sterkt konsentrert, og særlig Norli/BS Norli Skole har fått en svært dominerende rolle i markedet. Det er i hovedsak to problematiske forhold knyttet til denne utviklingen.

Det første forholdet er at salg av skolebøker tidligere kunne fungere som en ”bunnplanke” og sikre en relativt betydelig omsetning for en del mindre bokhandler som opererer i nærheten av lønnsomhetsgrensen. Når slik omsetning nå i all hovedsak har blitt eller er i ferd med å bli borte, vil dette – alt annet like – gjøre det vanskeligere å opprettholde en del marginale bokhandler. Nettopp dette har vært en sentral litteraturpolitisk målsetning; å sikre at det er stor geografisk spredning i tilgangen på bokhandler slik at majoriteten av befolkningen blir sikret et tilbud også i mer grisgrendte strøk. Hvor stor betydning bortfall av

skoleboksalg vil få for denne målsetningen er det vanskelig å uttale seg særlig presist om. Endringene har foreløpig kun virket i 2-3 år, og vil først fra skoleåret 2009-2010 være fullført når det gjelder videregående skole. Det er derfor foreløpig et for tynt grunnlag til å gjennomføre kvantitative analyser av eventuelle nedleggelse av mindre bokhandler, og på den måten etablere en – igjen eventuell – kvantitativ effekt av Bokavtalen og/eller Kunnskapsløftet. Det hører med til denne historien at Kommunal- og regionaldepartementet har bidratt med midler til å etablere Merkur-ordningen i 2008. Denne ordningen er ment å skulle gi rådgivningsstøtte til bokhandlere i distriktene som har fått redusert markedsgrunnlaget sitt som følge bortfallet av skolebokmonopolet.

Det andre forholdet går på at skoleboksalg har blitt sterkt konsentrert på en enkelt aktør, Norli/BS Norli Skole. Man kan derfor frykte for stor markedsrett for denne ene aktøren og dermed svekket konkurranse og høyere framtidige priser. Det sentrale punktet angående hvorvidt en slik bekymring er reell, er hvilke varige konkurransefortrinn en høy markedsandel i dag eventuelt gir i forhold til andre skoleboktilbydere i framtiden. Konkurransen mellom ulike bokhandlerkjeder går først og fremst ut på å tilby priser på bokleveranser fra ulike forlag, dvs. ren distribusjon og administrasjon. Vi har derfor noe vanskelig for å tro at Norli vil være i stand til å hente ut høye fortjenestemarginer i framtiden uten at andre tilbydere vil kunne konkurrere prisene ned igjen på et mer konkurransepreget nivå. Selv om Norli per i dag har oppnådd en svært høy markedsandel, tror vi derfor i utgangspunktet ikke at dette i seg selv vil føre til betydelig svekket priskonkurranse – i alle fall ikke på permanent basis. Det skal imidlertid understrekes at dette er en ren antagelse fra vår side ut fra hvordan vi tolker markeds situasjonen og etableringskostnadene i bransjen. Vi vil derfor

framheve behovet for å overvåke prisutviklingen for skolebøker nøye i årene framover. For å gjøre dette mulig, bør det legges til rette for innsamling av pålitelig statistikk om bruttopriser på skolebøker. Slik statistikk mangler per i dag, siden bransjestatistikken kun omfatter volumtall og nettopriser.

Det bør også bemerkes at de nye omsetnings- og konkurranseformene i markedet for skolebøker de siste årene har representert store endringer for både kjøpere og selgere. Rambøll Management (2008) gjennomførte en evaluering av skoleboksesongen 2007, som fanger opp en rekke problemer knyttet til disse store og raske endringene. Det har for det første skjedd store endringer i rammeplanene, og dermed store krav til rask produksjon av nye lærebøker i en rekke sentrale fag. For det andre ble ordningen med gratis lærebøker i videregående skole raskt implementert. Dette skapte problemer for både kjøpere (bestillere) og leverandører. Mange fylkeskommuner kom for sent i gang med sine anbudsprosesser, hvilket gjorde at forlagenes og bokkjedenes leveringsproblemer ble enda mer akutte enn de ellers ville ha blitt. Bokkjedene måtte også bygge opp nye salgsapparat og distribusjonssystemer for å håndtere anbudskonkurranser og salg fra hovedkontor eller egne nye salgsapparat i stedet for gjennom ordinære butikker. Rambøll Management konkluderer med at implementeringen av ordningen med gratis lærebøker til videregående skole skjedde for raskt, og at forsinkelser ett sted i verdikjeden forplantet seg til alle ledd. Disse poengene tilsier at vi bør ta en del forbehold vedrørende den utviklingen som dataene for 2007 og 2008 kan fortelle. Situasjonen på skolebokmarkedet i Norge i 2007 og 2008 kan på bakgrunn av det ovenstående foreløpig ikke karakteriseres som en normalisert situasjon. De store endringene i struktur, markedsform m.v. har neppe ”satt seg”, og vi vil tro at vi må av-

vente flere årganger med data før vi med rimelighet kan anta at alle effekter av de nye rammebetingelsene fullt ut har materialisert seg i diverse former for bransjestatistikk.

8. Lønnsomhets- utvikling i bokbransjen

8.1 Innledning

I dette kapitlet benyttes tallmateriale fra Normtallsundersøkelsen samt noen regnskapstall fra Brønnøysundregistrene for å studere utviklingen over tid i sentrale økonomiske nøkkeltall, som bruttofortjeneste, driftsmargin og kostnadsandeler for ulike kostnadskomponenter.³⁴

Tidsserien dekker årene fra og med 2002 til og med 2007. Vi ser først og fremst på lønnsomhetsutviklingen for bokhandlene, men inkluderer også enkelte regnskapstall for forlagene. I avsnitt 8.2 viser vi figurer med beskrivende statistikk for bokhandlene. Dette følges opp med formelle analyser av bruttofortjeneste og driftsresultat for bokhandlene i avsnitt 8.3. I avsnitt 8.4 ser vi også kort på driftsresultater for forlagene. I 8.5 gjennomfører vi analyser av inntektsutviklingen til forfattere for perioden 1993-2006, mens avsnitt 8.6 konkluderer.

Vi deler inn bokhandlene på samme måte som i avsnitt 5.2.3, dvs.

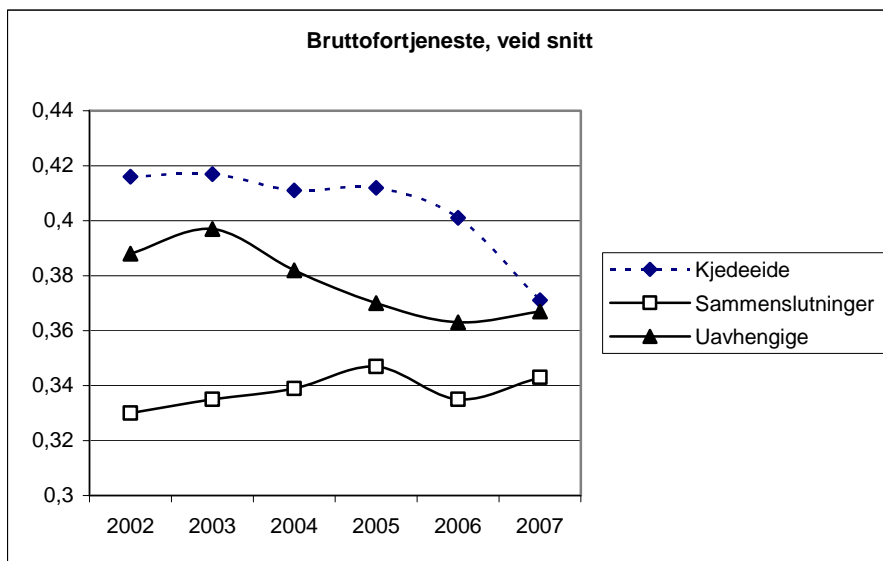
I. Uavhengige utsalg

³⁴ Når ikke annen kilde er nevnt i figurteksten, er kilden Normtallsundersøkelsen.

- II. Utsalg i sammenslutninger (Overbygningseenhet: Unipa, Libris, Fri bokhandel)
- III. Kjedeide utsalg (Overbygningseenhet: Ark, Norli, Tanum, Notabene).

8.2 Lønnsomhetsutvikling for bokhandlene - beskrivende statistikk

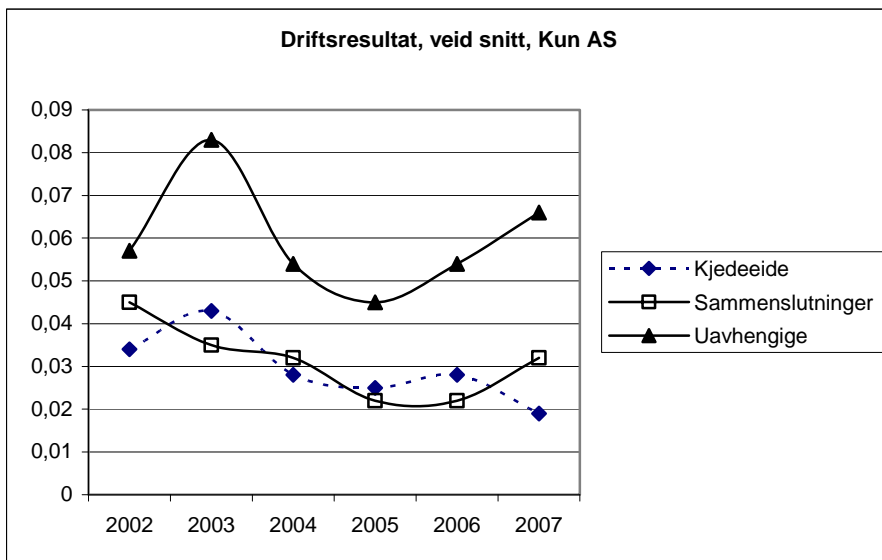
Vi ser først på utvikling over tid for bruttofortjeneste som andel av driftsinntekter, der bruttofortjeneste er definert som salgsinntekter minus varekostnader. Bruttofortjenesteandelen inkluderer alt salg og varekjøp, dvs. vi har ikke skilt ut bøker fra andre salgsvarer.

Figur 8-1. Bruttofortjeneste for ulike bokhandelkategorier

Figur 8-1 viser at kjedene har hatt det høyeste nivået på bruttofortjenesten, men at denne har blitt redusert betydelig etter 2005. I 2007 er derfor bruttofortjenesten for de kjedeeide bokhandlene på omtrent samme nivå som for uavhengige. De uavhengige (kjedefrie) butikkene har også opplevd noe reduksjon, men dette har startet tidligere (fra 2003). Sammenslutningene har hatt lavest bruttofortjeneste gjennom hele perioden, og gjennomsnittet for disse butikkene har ligget relativt stabilt mellom 33 og 35 %. Det må bemerkes at de kjedefrie butikkene som deltar i normtalls-undersøkelsen, består av et lite og varierende antall. Det er derfor å forvente at svingingene fra år til år er større i gjennomsnittet for denne gruppen, enn for kjedene og sammenslutningene.

Det er ikke noe en-til-en-forhold mellom utvikling og nivå på bruttofortjeneste og driftsresultat. Dette framgår av Figur 8-2.

Figur 8-2. Driftsresultat som andel av driftsinntekter for ulike kjedetilknytning. Kun aksjeselskaper.³⁵

Mens sammenslutningene hadde lavest bruttofortjeneste, ser vi for driftsresultatet at kjedene og sammenslutningene ligger temmelig likt. Dette innebærer at sammenslutningene i gjennomsnitt må ha lavere nivå på øvrige driftskostnader (driftskostnader utenom varekostnad) enn de kjedeide. Vi ser også at de uavhengige (kjedefrie) butikkene har hatt de høyeste driftsresultatene gjennom perioden. Imidlertid er driftsresultatet for de kjedefrie utsatt for betydelig variasjon over tid. Vi framhever derfor igjen at antall kjedefrie butikker i normtallsundersø-

³⁵ I tallene som ligger til grunn for Figur 8-2 har vi kun inkludert bokhandler organisert som aksjeselskap. Andre organisasjonsformer, som for eksempel enkeltmannsforetak, kan i mange tilfeller ha høyere driftsresultat, siden dette også kan utgjøre lønn for eierens arbeidsinnsats. Vi antar derfor at driftsresultatene fra foretak organisert som AS er mer relevante som lønnsomhetsmål enn dersom øvrige organisasjonsformer inkluderes.

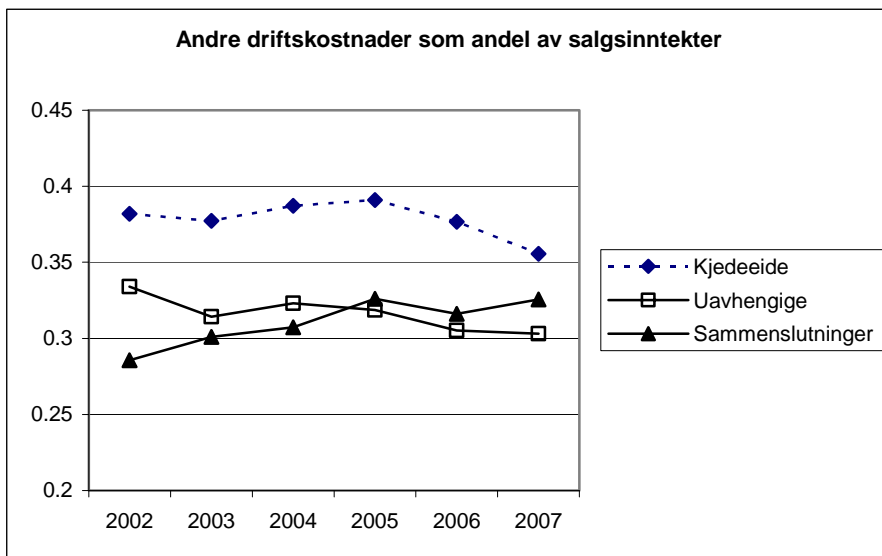
kelsen er relativt lavt, slik at det blir større variasjoner i gjennomsnittstallene for denne bokhandeltypen.

Den generelle utviklingen i gjennomsnittlig driftsresultat for hele bokhandlerbransjen er negativ gjennom den viste perioden, med en trendmessig reduksjon i driftsresultatet.

Fra de to forrige figurene følger det per regnskapsmessig definisjon at øvrige driftskostnader som andel av driftsinntekter, ligger på et høyere nivå i kjedeeide bokhandler enn i sammenslutninger og uavhengige bokutsalg. Dette framgår også av følgende figur, som viser andre driftskostnader som andel av driftsinntekter. ³⁶

³⁶ For de som ikke har oppbygningen av et resultatregnskap klart for seg, vil oppstillingsplanen i grove trekk se ut som følger:

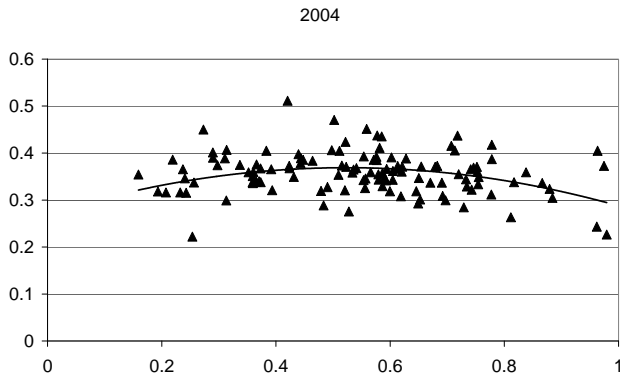
Salgsinntekter
- Varekostnad
= Bruttofortjeneste
+ Andre inntekter
- Andre driftskostnader (lønn, husleie, avskrivninger m.m.)
= Driftsresultat

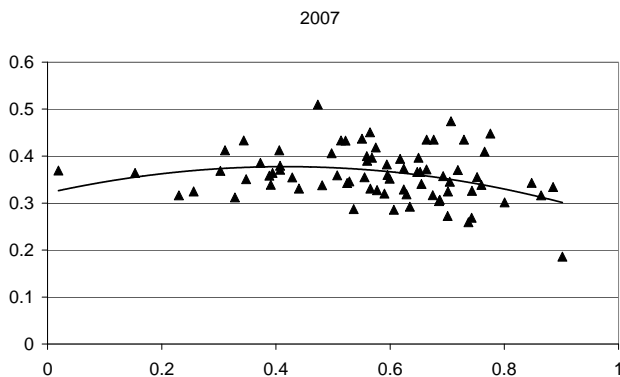
Figur 8-3. Andre driftskostnader som andel av salgsinntekter.

Forskjellen i nivå på andre driftskostnader var relativt markerte i begynnelsen av perioden, med 38,2 % for de kjedeide, snaut 33,4 % for de uavhengige og 28,6 % for bokutsalg i sammenslutninger. Gjennom perioden har forskjellene blitt mindre, ved at kostnadsandelen for andre driftskostnader har falt for de kjedeide og de uavhengige, og økt for sammenslutningene. Variasjonsbredden for denne kostnadsandelen er dermed om lag halvert i 2007, i forhold til i 2002.

Er bruttofortjenesten gjennomgående en annen for bøker enn for andre varer? I så fall vil det bli en sammenheng mellom butikkens bokandel (salgsinntekt fra bøker som andel av total salgsinntekt) og bruttofortjenesten. En indikasjon på om det finnes en slik sammenheng gis i Figur 8-4 og Figur 8-5.

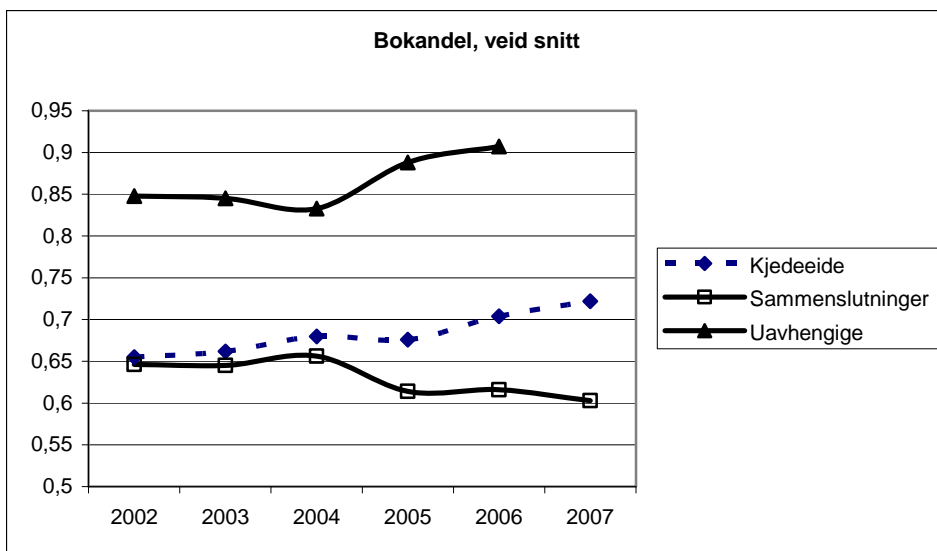
Figur 8-4. Samvariasjon mellom bokandel (horisontal akse) og bruttofortjeneste (vertikal akse), 2004.

Figur 8-5. Samvariasjon mellom bokandel og bruttofortjeneste, 2007.

Vi ser her en svak tendens til at butikker med svært lav og med svært høy bokandel, har lavere bruttofortjeneste. I figuren er det tegnet inn en regresjonslinje, basert på et andregradspolynom som viser denne tendensen. Det er mye variasjon rundt denne linjen, men mønsteret er stabilt over tid. Dette gjelder også for andre år enn 2004 og 2007, selv om kun disse årene er vist her.

Gitt den (riktignok svake) sammenhengen mellom bokandel og bruttofortjeneste fra de foregående figurene, kan det være av interesse å se hvordan bokandelen fordeler seg i gjennomsnitt blant de tre hovedkategoriene av bokhandler benyttet i de øvrige figurene.

Figur 8-6. Bokandel for ulike bokhandelkategorier

Vi ser her at de uavhengige bokhandelene er de mest rendyrkede bokut-salgene, med en betydelig høyere bokandel av sitt totale salg. Bokandelen for de uavhengige har også økt over tid, og er på drøyt 90 % i 2007. Kjedeide og sammenslutninger starter på samme bokandel i 2002, men beveger seg i forskjellig retning over tid. De kjedeide har en økende bokandel over tid, og ender opp på ca 72 % i 2007, mens sammenslutninger faller til 60 %.

8.3 Analyse av bruttofortjeneste, driftsresultat og kostnader i bokhandlene.

I dette avsnittet benyttes dataene fra Normtallsundersøkelsen til å gjennomføre statistiske modellanalyser. Datagrunnlaget omfatter totalt ca. 790 regnskaper summert over alle årene, med et antall per år fra 90 til 151. Antall butikker/utsalgssteder er betydelig høyere enn antall foretak, siden regnskapene fra flere av de store kjedene rapporteres på foretaksnivå og ikke på butikknivå. Antall butikker/utsalgssteder er fra 416 til 477 per år. I analysene har vi vektet opp med antall butikker for å ta hensyn til at data på foretaksnivå inkluderer summert salg fra en rekke butikker/utsalgssteder.

Den første tabellen nedenfor viser resultater der bruttofortjeneste og driftsresultat er avhengig variabel. Forklaringsvariabler er hhv.

- Trend (utvikling over tid fra 2002 til 2007)
- Kategorivariabel for "Bokavtale" (årene 2006 og 2007)
- Omsetning per butikk (logaritmer)
- Bokandel (boksalg som andel av totalt salg)
- Årsverk per butikk (logaritmer)
- Kategorivariabler for eierform (hhv. "Personlig selskap/enkeltmannsforetak/ANS o.l." og "Annen selskapsform")
- Kategorivariabler for bokhandelkategori (hhv. kjedeeid butikk og uavhengig butikk").

Når vi bruker egne kategorivariabler for hhv. personlig eide selskaper og ”annen selskapsform”,³⁷ innebærer dette at aksjeselskaper er referansekategori. Dvs. at koeffisientene for personlig eide selskaper og annen selskapsform viser hvordan disse kategoriene i gjennomsnitt avviker fra bokhandler organisert som aksjeselskaper. En viktig motivasjon for å skille ut bokhandler som ikke er organisert som aksjeselskaper, er at enkeltmannsforetak m.v. i mange tilfeller har høyt driftsresultat og lave lønnskostnader, fordi personlige eiere like godt kan hente ut avlønning for egen arbeidsinnsats via driftsresultatet, som fra registrert lønnskostnad i regnskapet.

Når det gjelder kategorivariablene for bokhandelkategorier, har vi altså egne kategorivariabler for hhv. kjedeeide butikker og uavhengige butikker. Dermed blir per definisjon bokhandler tilknyttet sammenslutninger i referansekategori, slik at kategorivariablene for kjedeeide og uavhengige bokhandler måler gjennomsnittlige avvik fra kategorien sammenslutninger.

³⁷ Dette er i hovedsak bokhandler eid av Studentsamskipnader, samt bokhandler eiet av stiftelser og bokhandler organisert som BA. Totalt dekker dette ca. 30 bokhandler.

Tabell 8-1 Analyser av bokhandlernes bruttofortjeneste og driftsresultat som andel av omsetningen. (t-verdi i parentes)

	Bruttofortjeneste (logaritmer)	Driftsresultat
Trend	0,0008 (0,12)	-0,0061 (-4,22)
Bokavtalen (2006/2007)	-0,0295 (-1,21)	0,0062 (1,20)
Omsetning pr butikk (log)	-0,0623 (-2,44)	0,0251 (4,64)
Bokandel	-0,4657 (-9,31)	-0,555 (-5,24)
Årsverk pr butikk (log)	0,0230 (0,81)	-0,0205 (-3,42)
Personlig selskap, enkeltmannsforetak, ANS og lignende	-0,1959 (-4,89)	0,0887 (10,46)
Annen selskapsform (Ikke A/S)	-0,0892 (-2,72)	0,0239 (3,45)
Kjedeeid butikk	0,2234 (15,35)	0,0018 (0,57)
Uavhengig butikk	0,0919 (1,62)	0,0331 (2,76)
Observasjoner	791	792
R ²	0,4261	0,1926

Vi kommenterer først resultater for de rene, tidsspesifikke variablene, dvs. den generelle trenden og kategorivariabelen for Bokavtalen. Den sistnevnte ville blitt signifikant dersom årene 2006 og 2007 avviker sterkt nok fra de øvrige årene. Vi ser imidlertid at dette ikke er tilfelle, dvs. at Bokavtalen som sådan ikke gir noen signifikant effekt på verken bruttofortjeneste eller driftsresultat. Det er heller ingen signifikant trend for bruttofortjenesten, mens det er en klar, negativ trend for driftsresultatet. Det sistnevnte resultatet er som forventet ut fra figurene vist i forrige avsnitt.

De tre variablene med omsetning per butikk, bokandel og årsverk per butikk, viser i hovedsak forventede resultater. Høy omsetning påvirker ikke i seg selv bruttofortjenesteprosenten, siden denne i hovedsak av-

gjøres av kjedetilknypningen og avtaler forhandlet fram på kjedenivå. Høy omsetning gir derimot som forventet høyere driftsresultat. Tilsvarende påvirker heller ikke antall ansatte (årsverk) bruttofortjenesteprosenten, men gir alt annet like lavere driftsresultat. Når det gjelder bokandel (andel bokomsetning av totalt salg), er det en signifikant negativ effekt, dvs. jo høyere bokandel, jo lavere bruttofortjeneste og driftsresultat.

Når det gjelder selskapsform, ser vi et tydelig utslag av at andre selskapsformer enn AS har lavere bruttofortjeneste og høyere driftsresultater enn AS-er. Disse effektene er klart sterkest for kategorien ”personlig selskap, enkeltmannsforetak, ANS o.l.”, men er også klart signifikant for ”andre selskaper”. Vi antar at den negative effekten på bruttofortjeneste har sammenheng med at bokhandler med slike eierformer har svakere forhandlingsstyrke. Det høye driftsresultatet må i hovedsak skyldes det ovenfor omtalte poenget om at lønnsuttaket er lavere. Dette bekreftes også av kostnadsanalysen i tabellen nedenfor.

De kjedeeide bokhandlerne har markert høyere bruttofortjeneste enn de øvrige kategoriene. Dette er som forventet ut fra bedre innkjøpsbetingelser og lavere nettopriser for de store kjedene, jf. analyser i avsnitt 5.3.3. Det er interessant å merke seg at den markant høyere bruttofortjenesten, ikke gir seg utslag i høyere driftsresultat. Dette må skyldes at andre kostnadstyper enn innkjøp er høyere for kjedene, jf. tabellen nedenfor. For driftsresultatet gjelder altså at kjedeeide bokhandler og bokhandler tilknyttet sammenslutninger ikke har signifikant forskjellig nivå på bruttofortjenesten, mens de uavhengige har signifikant høyere driftsresultat enn de to øvrige kategorier.

Flere av resultatene for bruttofortjeneste og driftsresultat omtalt hittil, må ha logiske motstykker når det gjelder øvrige driftskostnader som lønn, husleie/lokalkostnader m.v. Vi har derfor analysert utviklingen i driftskostnader totalt og delkostnader for lønn, reklame, lokaler og andre kostnader. Alle verditall er deflatert med konsumprisindeksen, og beregningene inkluderer samme sett av forklaringsvariabler som i Tabell 8-1. Resultatene vises i Tabell 8-2.

Tabell 8-2 Analyse av bokhandlenes kostnader. Driftskostnader og øvrige kostnadstyper.

	Lønn (inkludert lederlønn) (logaritmer)	Reklamekostnad (logaritmer)	Lokaler (lokalkost + avskrivning) (logaritmer)	Andre kostnader (logaritmer)	Samlede kostnader utenom varekostnad
Trend	0,0076 (0,91)	0,0405 (2,09)	0,0063 (0,23)	-0,0666 (-4,82)	-0,0031 (-0,33)
Bokavtalen (2006/2007)	0,0201 (0,68)	-0,0829 (-1,19)	-0,0634 (-0,88)	0,1787 (3,61)	-0,0079 (-0,33)
Omsetning pr butikk	0,8156 (25,43)	1,1186 (15,09)	0,9791 (13,45)	0,5318 (10,06)	0,8007 (32,42)
Bokandel	-0,3163 (-5,05)	-1,0669 (7,46)	-0,6188 (-4,43)	-0,3378 (-3,29)	-0,3568 (-7,52)
Årsverk pr butikk	0,2093 (6,01)	0,2229 (2,72)	-0,0063 (-0,08)	0,2716 (4,65)	0,0941 (3,53)
Personlig selskap, enkeltmannsforetak, ANS og lignende	-0,9564 (-19,42)	-0,1470 (-1,30)	-0,0241 (-0,22)	-0,4005 (-4,91)	-0,5150 (-13,89)
Annen selskapsform (Ikke A/S)	0,0220 (0,55)	-0,4269 (-4,42)	-1,0354 (-10,69)	0,0857 (1,29)	-0,0529 (-1,63)
Kjedecid butikk	-0,0275 (-1,56)	0,6347 (15,28)	0,9082 (22,60)	-0,0087 (-0,30)	0,1800 (13,08)
Kjedefri butikk	-0,3944 (-5,77)	0,2458 (1,55)	-0,2304 (-1,50)	0,1386 (1,22)	0,0088 (0,17)
Observasjoner ³⁸	787	761	543	776	542
R ²	0,8984	0,7599	0,8183	0,6271	0,9455

³⁸ Det er færre observasjonen i analysen av lokalkostnader pga at en god del bokhandler mangler data for avskrivninger, og da spesielt i 2002.

Ved analyser av disse kostnadskategoriene finner vi ikke noe signifikant utslag av Bokavtalen, bortsett fra for kategorien andre kostnader. Resultatet for denne tyder på at andre kostnader har vært signifikant høyere i bokavtaleperioden enn i perioden før. Hva dette skyldes er det ikke enkelt å ha noen klar formening, og det kan like gjerne være et utslag av tilfeldigheter som av Bokavtalen.

Trendvariabelen viser en klar økning i reklamekostnader over tid (signifikant på 5 % nivå), mens andre kostnader ser ut til å falle over tid. Det siste må man imidlertid se i sammenheng med at andre kostnader får en økning i bokavtaleperioden.

Vi har også med en variabel som fanger opp den skalaen de ulike forhandlerne i utvalget opererer under (omsetning pr butikk). Resultatene for denne tyder på at det er stordriftsfordeler i bokhandel. Den viser også et annet interessant resultat, nemlig at reklamekostnadene øker mer enn proporsjonalt med størrelsen på butikken. Kostnadene ser videre ut til å falle med økende bokandel.

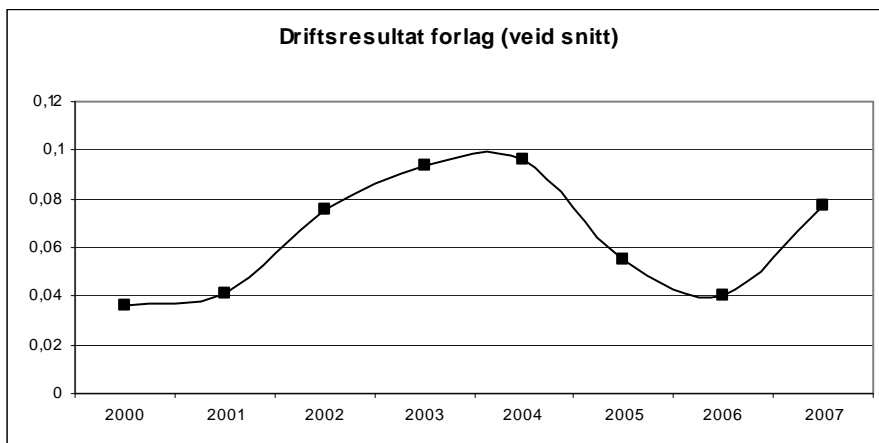
Motstykket til et høyt driftsresultat for personlige selskaper og enkeltmannsforetak m.v., jf. Tabell 8-1, er at lønnskostnaden er tilsvarende klart lavere for denne bokhandlerkategorien, jf. resultatkolonne 1 i Tabell 8-2. Dette viser igjen poenget med at det vil gi et galt inntrykk å sammenligne driftsresultat på tvers av ulike eierformer uten å ta hensyn til at ulike måter å hente ut lønn til personlige eiere sterkt påvirker regnskapstallene.

Når det gjelder de kjedeeide bokhandlene, fant vi også i analysene presentert i Tabell 8-1 en klart høyere bruttofortjeneste, mens driftsresultatet likevel ikke var høyere. Noe av årsaken vises i resultatkolonne 2 og 3 i Tabell 8-2. De kjedeeide bokhandlene har klart høyere kostnader

til reklame og lokaler enn de øvrige bokhandelskategoriene. Dermed spises en høy bruttofortjeneste opp av høyere nivå på andre kostnadstyper. Kjedenes ser altså ut til å ha valgt en strategi som innebærer høyere kostnader til lokaler, noe som trolig reflekterer en sterkere satsing på lokalisering i pressområder og større kjøpesentre m.v. For øvrig kan den sterke økningen i antall bokhandler tilknyttet kjedene ha medført ”vekstproblemer”, dvs. at den sterke veksten er kostnadskrevende. Noe av dette fanges trolig opp som økte reklamekostnader i Tabell 8-2.

8.4 Driftsresultater for forlag

For forlagene viser vi kun utviklingen for det mest sentrale nøkkeltallet; driftsresultatet. Følgende figur viser utviklingen fra 2000 til 2007.

Figur 8-7 Driftsresultat som andel av driftsinntekt over tid for forlag. Kilde: regnskap fra Brønnøysundregisteret.

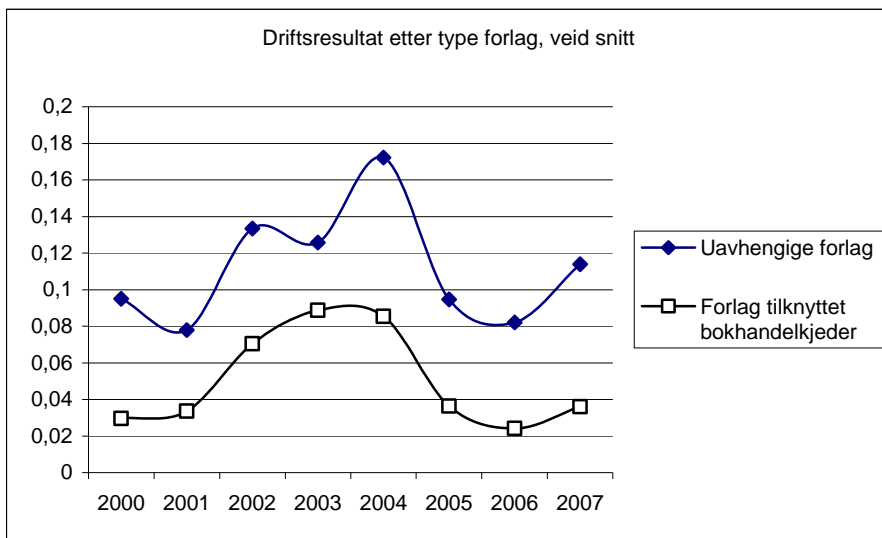
Det var sterk økning i driftsresultatet fra lave nivåer i 2000/2001 til tre år med god inntjening i 2002-2004. Deretter fulgte et markert fall gjennom 2005 og 2006, mens det igjen var bedre lønnsomhet i 2007. Bildet varierer altså sterkt, og en direkte tolkning i forhold til innføringen av Bokavtalen synes problematisk. Driftsresultatet i forlagsbransjen synes ikke å være sterkt korrelert med makroøkonomiske hovedstørrelser som privat konsum, siden det var en sammenhengende og kraftig vekst i privat konsum gjennom perioden 2004-2007 med årlige vekstrater på hhv. 5,6, 4,0, 4,8 og 6,0 % gjennom disse fire årene.

Vi har også foretatt en gruppering av forlag ut fra i hvorvidt forlagene er Eiermessig/organisatorisk tilknyttet en bokhandelskjede eller ikke. Denne inndelingen er vist i Tabell 8-3.

Tabell 8-3. Inndeling av forlag

Forlag som Eiermessig er tilknyttet bokhandelkjeder	Uavhengige forlag
Aschehoug	Samlaget
Cappelen	Hermon Forlag
Oktober Forlag	Forlaget Fag og Kultur
Universitetsforlaget	Vigmostad & Bjørke
Gyldendal ASA	Tell Forlag
Kunnskapsforlaget	Kom Forlag
Cappelen Damm	Bazar Forlag
	Fagbokforlaget
	Spartacus Forlag
	Kagge Forlag
	Pantagruel Forlag

Når forlagene sorteres i disse to gruppene, får vi følgende utvikling for driftsresultatet over tid.

Figur 8-8 Driftsresultat over tid for hhv. uavhengige forlag og forlag med tilknytning til bokhandelkjeder. Kilde: regnskap fra Brønnøysundregistrene.

For det første ser vi at endringene over tid for forlagsbransjen totalt fra forrige figur, i stor grad er felles for de to kategoriene av forlag: lønnsomheten var høy (relativt til gjennomsnittet for de to gruppene) i 2002-2004, for deretter å falle markert i 2005 og 2006. For det andre er det en tydelig og relativt stabil nivåforskjell i driftsresultatet for de to forlagskategoriene. Forlagene vi har definert som uavhengige har gjennom hele perioden betydelig høyere driftsresultater. Gjennomsnittlig driftsresultat i den viste perioden er på 11,2 % for de uavhengige og 5,0 for de kjedetilknyttede. Videre er den gjennomsnittlige forskjellen mellom de to gruppene gjennom hele perioden på hele 6,15 prosentpoeng. Listen over forlagene tilknyttet bokhandelkjeder, består av de større og tradisjonsrike forlagshusene, mens de uavhengige er en mer blanded gruppe av hovedsaklig yngre forlag som blant annet består av en

rekke mindre og mer nisjepregede forlag. Vi vil tro at en viktig årsak til den betydelige lønnsomhets-forskjellen, er at de yngre og mindre forlagene er slankere organisasjoner med mer kostnadseffektiv drift, samt at flere av disse forlagene har en mer rendyrket utgivelsesprofil mot nisjer med god lønnsomhet.

8.5 Utvikling i inntektene til forfattere og oversettere

Vi skal i dette avsnittet også se nærmere på inntektsutviklingen til forfattere og oversettere, før og etter Bokavtalen trådt i kraft. Vi har data som tar utgangspunkt i forfatterutvalget benyttet i Kunstnerundersøkelsen, jf. Heian m.fl. (2008). Dette baserer seg på medlemskap i fem ulike kunstnerorganisasjoner, hhv. Norsk oversetterforening, Norske dramatikeres forbund, Norske barne- og ungdomsbokforfattere, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening og Den norske forfatterforening. I de følgende beregningene deler vi disse inn i fire grupper der vi slår sammen barne- og ungdomsbokforfattere og medlemmer av Den norske forfatterforening. Disse kaller vi skjønnlitterære forfattere: Vi har da følgende fire grupper:

- Oversettere
- Dramatikere
- Faglige forfattere og oversettere
- Skjønnlitterære forfattere

Dataene tar utgangspunkt i surveydataene fra Kunstnerundersøkelsen, men vi har fått supplert disse med inntektsdata fra Inntektsregisteret. Her har vi tilgang til de fleste relevante inntektsbegreper helt tilbake til 1993, og vi er derfor i posisjon til å belyse inntektsutviklingen til forfatterne på et meget godt grunnlag. På den annen side har vi ikke med disse registerbaserte dataene mulighet for å skille mellom kunstneriske og ikke-kunstneriske inntekter, slik som muligheten surveydata gir. Dessuten er vi mest interessert i å teste om det er systematiske forskjeller i inntekt før og etter Bokavtalen trådte i kraft. Siden vi kun har informasjon for 2005 og 2006, etter Bokavtalen trådte i kraft, er grunnlaget litt mindre enn vi skulle ønske.

Vi har ikke data for utvalg av forfattere i hvert av de årene vi har data for. Vi har data for et tverrsnitt av kunstnere for 2006 i alt 344 forfattere og oversettere. For disse har vi innhentet tilbakegående inntektsdata for perioden 1993 til 2006. Vi følger dermed inntektsutviklingen til et tverrsnitt av forfattere. Det er derfor viktig å ha kontroll på alderen og erfaringen til kunstnerne. Fra surveyundersøkelsen har vi informasjon om år for debut, og vi definerer dermed forfattererfaring som differansen mellom observasjonsår for data og debutår. Debuterte en forfatter 1980, vil vedkommende ha 13 års erfaring i 1993, og 26 år i 2006. For forfattere som debuterte etter 1993, vil informasjonen fjernes for alle år forut for debut.

Vi skal undersøke fire ulike inntektsbegreper, hhv:

- A. Brutto inntekt
- B. Alminnelig inntekt
- C. Yrkesinntekt (lønnsinntekt + netto næringsinntekt)

D. Yrkesinntekt + kapitalinntekt + offentlige overføringer

Tabell 8-4. Enkle fordelingssegenskaper for variable i inntektsanalysene.

	n	Gj.snitt	Median	Min	Maks
Alminnelig inntekt (tusen 2006-kroner)	3538	295	244	0	22404
Yrkesinntekt (tusen 2006-kroner)	4061	310	274	0	4349
(lønnsinntekt + netto næringsinntekt)					
Yrkesinntekt + kapitalinntekt + offentlige overføringer (tusen 2006-kroner)	4185	358	314	0	22427
Alder	4239	56	56	25	84
Erfaring	4253	18,7	18	1	51
Kjønn (1=kvinne, 0=mann)	4239	0,42	0	0	1
Trend (0,...,14)	4253	6,9	7	0	13
Bokavtale (1=2005 og 2006, 0=1993,...,2004)	4253	0,16	0	0	1
Skjønnlitterære forfattere =1, 0 ellers	4253	0,46	0	0	1
Oversettere=1, 0 ellers	4253	0,18	0	0	1
Dramatikere=1, 0 ellers	4253	0,11	0	0	1
Faglitterære frilansere=1, 0 ellers	4253	0,25	0	0	1

Tabell 8-4 viser noen enkle tall for statistiske egenskaper. Vi ser at for de tre inntektsbegrepene som det presenteres tall for, finner vi skjev inntektsfordeling, som en ofte gjør i forbindelse med studier av inntektsfordelinger. Vi ser ellers at forfatterne og oversetterne i gjennomsnitt er relativt gamle (56 år), at yrkesgruppen domineres av menn (ca.

60 %,) og at de er erfarne. I gjennomsnitt har det gått nesten 19 år siden debuten. Til slutt ser vi at de skjønnlitterære forfatterne utgjør 46 % av utvalget, de faglitterære frilanserne utgjør 25 %, oversetterne 18 % og dramatikerne er den minste gruppen på 11 %.

De estimerte parameterne fra de fire inntektsrelasjonene, er presentert i Tabell 8-5. Vi presenterer bare parametere signifikante på 5 % nivå.

De som ikke tilfredsstillers denne testen presenteres bare med fortegn.

Ingen av resultatene for de fire estimerte relasjonene, gir statistisk sikre indikasjoner på at forfatternes inntekter er påvirket av Bokavtalen. For alle fire relasjoner er riktignok virkningen av Bokavtaleperioden positiv, men statistisk sett er resultatene så svake at det er for en tilfeldighet å regne at alle fire estimerte koeffisienter er positive.

De resterende resultatene er statistisk sett sikrere, og de er også av en viss interesse i denne sammenheng. For det første finner vi at kvinnelige forfattere og oversettere har vesentlig lavere inntekter enn menn. Dette er et funn som vi kjenner igjen fra tidligere analyser, og som regel uavhengig av hva slags yrkesgrupper det er snakk om. Det kan selvsagt ha noe med å gjøre at vi ikke har kontroll med antall arbeidstimer, men det er ikke hele historien, jf. Heian m.fl. (2008).

Tabell 8-5. Resultater for estimering av (semilogaritmiske) inntektsrelasjoner for fire ulike inntektsbegreper målt i 2006 priser. Standardavvik i parentes og avhengig variable i logaritmer.

	A	B	C	D
	Brutto inntekt	Alminnelig inntekt	Lønnsinntekt+ netto næringsinntekt	C + kapitalinntekter og off. overføringer
Konstantledd	12,25214 (0,08557)	11,7675 (0,10027)	13,63663 (0,0988)	12,26031 (0,07543)
Alder	0,00614 (0,00162)	0,0053 (0,00192)	-0,02326 (0,00187)	0,00455 (0,00144)
Kjønn (1 = kvinne, 0 = mann)	-0,33131 (0,02872)	-0,2882 (0,03432)	-0,36985 (0,03264)	-0,33885 (0,02539)
Erfaring (logaritmer)	0,06955 (0,02127)	0,12812 (0,02548)	0,16233 (0,02412)	0,07883 (0,01883)
Trend	+	+	-0,02862 (0,00521)	+
Bokavtale (1=2005 og 2006, 0=1993,...,2004)	+	+	+	+
Skjønnlitterære forfattere =1, 0 ellers	-0,27215 (0,03597)	-0,20482 (0,04281)	-0,32705 (0,04072)	-0,2188 (0,03172)
Oversettere=1, 0 ellers	+	+	0,12255 (0,04926)	+
Dramatikere=1, 0 ellers	-0,15768 (0,05214)	-0,1391 (0,06229)	-0,15419 (0,05948)	-0,13217 (0,04607)
R ²	0,070	0,061	0,093	0,083
N	4241	3562	4091	4215

Vi ser ellers at trenden ikke er signifikant positiv. For inntektsbegrep C, yrkesinntekt, er den imidlertid signifikant negativ. Begge resultatene er atypiske for norske yrkesutøvere, fordi det betyr at disse yrkesgruppene ikke har hatt en positiv utvikling i realinntektene i perioden – i beste fall en svakt positiv utvikling. Ser vi på yrkesinntekten, dvs. den inntekten som det er nærliggende å knytte opp til yrket som forfatter eller oversetter, opplever man en negativ utvikling. Det er spesielt, og det ser faktisk ut som om de frie inntektene (kapitalinntekter og offentlige overføringer), bidrar til å opprettholde et stabilt inntektsnivå over tiden. Det er dermed lite som tyder på at forfattere og oversettere har fått en større del av bokkaka de siste 15 årene – det ser snarere ut til å være det motsatte som er tilfelle.

Vi merker oss ellers at alder har positiv effekt på inntektene, men ikke når vi kun studerer yrkesinntekten. For yrkesinntekten finner vi faktisk at den er avtakende for alder, men husk på at dette resultatet er kontrollert for erfaring. For alle fire inntektsbegreper, og spesielt for yrkesinntekt, er det en klart signifikant positiv effekt av erfaring (antall år siden debut).

Til slutt merker vi oss at skjønnlitterære forfattere og dramatikere har (permanent) de laveste inntektene hvorav de førstnevnte er vesentlig lavere enn sistnevnte. Unge, kvinnelige, skjønnlitterære forfattere i starten av forfatterkarrieren, har med andre ord i gjennomsnitt en meget svak inntektssituasjon. Oversettere og faglitterære frilansere ser ut til å ligge best an, og noenlunde likt i inntekt.

8.6 Konklusjoner, lønnsomhetsutvikling

Figurene med utvalgte nøkkeltall vist i dette kapittelet, gir som forventet et svakt grunnlag for å uttale seg om eventuelle effekter av Bokavtalen. Driftsresultatene varierer betydelig over tid, både før og etter Bokavtalen ble innført, og utviklingen for ulike kategorier av bokhandler trekker delvis i motsatt retning av hverandre. De formelle analysene bekrefter dette ved at en egen kategorivariabel for Bokavtalen (årene 2006 og 2007), ikke gir signifikante utslag på noen av resultat- eller kostnadsbegrepene som analyseres.

For forlagenes del var det sterkt fallende driftsresultater i 2005 og 2006, mens det igjen har gått bedre i 2007. Lønnsomheten i de store og tradisjonsrike forlagshusene har gjennom hele den studerte perioden vært betydelig svakere enn i mindre, nyere og mer nisjeregdede forlagshus.

Bokhandlene har opplevd et trendmessig fall i driftsresultat over tid gjennom hele perioden, dvs. både før og etter innføringen av Bokavtalen. Som omtalt i kapittel 7, har skoleboksaltet i stor grad blitt helt borte fra omsetning over disk i lokale og mindre bokhandler. Når en kombinerer dette med den trendmessig svake utviklingen i gjennomsnittlige driftsresultater over tid for bokhandlene, kan det være grunn til bekymring for framtidig lønnsomhet i en del mindre bokutsalg som det litteraturpolitisk er sterkt ønskelig å bevare. Vi ser derfor ikke bort fra at det vil kunne komme en avskalling av mindre og mer marginale bokhandler de kommende årene, men dette er foreløpig kun en spekulasjon fra vår side.

Fra de kvantitative analysene i avsnitt 8.3 er det mest interessante resultatet trolig at de kjedeeide bokhandlene har markant høyere bruttofortjeneste enn øvrige bokhandelskategorier, samtidig som de ikke har høyere driftsresultater. Dette skyldes at andre driftskostnader er høyere i de kjedeeide bokhandlene, og våre analyser vist at reklamekostnader og kostnader til lokaler ligger klart høyere i de kjedeeide bokhandlene, enn i de øvrige.

Analysene av utviklingen i forfatterens inntekter tyder ikke på at de er verken er positivt eller negativt påvirket av Bokavtalen. Analysene bekrefter imidlertid inntrykket fra tidligere undersøkelser, nemlig at forfattere og oversettere har hatt en svak inntektsutvikling i perioden 1993 til 2006. Analysene tyder på at disse kunstnergruppene har blitt mer avhengige av såkalt frie inntekter i perioden – altså at en større del av inntekten hentes (i gjennomsnitt) fra pensjoner, offentlige overføringer o.a. Det er dermed lite som tyder på at forfattere og oversettere har fått en større del av bokkaka de siste 10–15 årene.

9. Oppsummering og diskusjon

9.1 Innledning

Bokavtalen erstattet den tidligere Bransjeavtalen den 1.5.2005 og skal vare ut 2010. Bransjeavtalen gjaldt fra 1999. Begge avtalene krever dispensasjon fra Konkurranseloven fordi de innebærer et horisontalt samarbeid mellom aktørene i bokbransjen ved omsetning av bøker, bl.a. med avtaler om priser og rabattsatser. Når slik dispensasjon er blitt gitt av konkurransemyndighetene, har det sammenheng med at man anser avtaler av dette slaget for å være et godt virkemiddel for å oppnå viktige litteraturpolitiske målsettinger: Med andre ord antar man at samfunnets gevinster som følge av en slik litteraturpolitikk, mer enn oppveier eventuelle effektivitetstap som følger av mer begrenset konkurranse i bokbransjen. Selve kjernespørsmålet i forbindelse med evalueringen av Bokavtalen er derfor: Er Bokavtalen et mer effektivt litteraturpolitisk virkemiddel enn Bransjeavtalen? Dette er hovedspørsmålet Kirke- og kulturdepartementet ber oss besvare i sitt mandat for oppdraget med evaluering av Bokavtalen.

I kapittel 1 redegjør vi nærmere for Bransjeavtalen, Bokavtalen og litteraturpolitiske målsettinger. Videre går vi nærmere inn på Kirke- og kulturdepartementets mandat og detaljer vedrørende det konkrete innholdet i Bokavtalen.

I kapittel 2 oppsummerer vi en del nyere nasjonale og internasjonale studier av bokmarkeder. Vi går spesielt inn på analyser og evalueringer av endringer i vertikale bindinger i bransjen – spesielt endringer med hensyn til faste og frie priser. Det er spesielt mer langsiktige virkninger av overgangen til frie priser i Storbritannia som er interessant, samt noen forsøk med frie priser gjennomført i Sveits.

Francis Fishwick har gjennomført en analyse av de mer langsiktige virkningene av omleggingen i England. Han finner at mens (korrigert) bokpris fulgte den offisielle konsumprisindeksen (OKP) omtrent fram til det tidspunkt en gikk over til frie priser (1997), har bokprisen steget langt sterkere enn OKP etter den tid. Han forklarer dette med at frie priser har gjort det mulig for de store aktørene på detaljistleddet å bruke priser til å konkurrere om markedsandeler samtidig som de er mektige nok til å forhandle fram større rabatter overfor forlagene (dvs. forskjell mellom listepriis og pris til detaljist). Forlagene på sin side forsøker å ta igjen ved å øke listepriisene, men den prisen forlagene oppnår (listepriis minus rabatt til detaljist), har steget langt saktere enn detaljistprisen. På tross av at det er blitt mer omfattende prisavslag på bøker til konsument, har prisen de betaler likevel gått opp. Det som tilsynelatende er en prisreduksjon, er altså det motsatte.

Vinnerne i dette spillet (målt i markedsandeler) har vært de store bokhandlerkjedene, supermarkedene og nettbokhandlere. Taperne er andre spesialiserte bokhandlere og bokklubber, mens nisjebokhandlere som konkurrerer på annet enn pris, har greid seg bra.

I kapittel 3 går vi nærmere inn på det metodiske opplegget for evalueringen vi har gjennomført. Dette tar utgangspunkt i en mål-middel tankegang, som eksplisitt tar hensyn til andre faktorer som også kan ten-

kes å påvirke målene for politikken på et område. Det empiriske beregningsopplegget som benyttes, er derfor lagt opp slik at vi kan isolere virkningen av det tiltaket vi evaluerer – dvs. Bokavtalen. Et slikt evalueringsoplegg mener vi er en forutsetning for å kunne komme med rimelig entydige konklusjoner om virkningen av Bokavtalen. Men det er dessverre ikke tilstrekkelig. Datagrunnlaget og spesielle metodiske utfordringer, eller en kombinasjon av disse, har nemlig også stor betydning for hvor sterkt og entydig det er grunnlag for å konkludere.

I kapittel 4 beskriver vi de ulike datakildene som er benyttet i analyser av ulike mål og delmål knyttet til Bokavtalen. Det har skjedd en meget positiv utvikling i tilgangen til data om bokbransjen i Norge de siste 5-10 årene. Dette gjør det mulig å gjennomføre analyser av stor relevans for evalueringen i en helt annen skala enn bare for noen få år siden. Vi tar i bruk datakilder fra de ulike aktørene i bransjen herunder Bokhandlerforeningen, Forleggerforeningen og Sentraldistribusjonen. Videre henter vi en del data fra Statistisk sentralbyrå og Brønnøysundregistrene og til slutt benytter vi også inntektsdata om forfattere og oversettere hentet fra Kunstnerundersøkelsen, 2006. De mange, ulike datakildene skaper utfordringer i forhold til å sammenholde og koordinere resultater knyttet til samme målsetting. Spesielt er det viktig i de tilfeller der resultatene fra ulike datakilder trekker i motsatt retning.

I kapitlene 5-8 gjennomføre vi analyser av ulike temaer relevant for Bokavtalen. Vi skal i det følgende gå nærmere inn på hvert av disse kapitlene.

9.2 Tilgjengelighet – antall utvalg, priser og bredde

I kapittel 5 analyserer vi tilgjengelighet. Vi definerer tilgjengelighet til å omfatte både fysisk tilgjengelighet av bokutsalg, bokprisene og bredden i litteraturtilbudet. Dette er faktorer det er knyttet viktige målsetninger til i Bokavtalen, og de vil derfor ha en sentral plass i evalueringen.

Vi finner en sterk økning i antall bokutsalg i perioden 2001-2008. Det er imidlertid lite som tyder på at dette er et resultat av Bokavtalen. Den mest plausible forklaringen på denne utviklingen er at det har vært en økende interesse for bokhandel i denne perioden som igjen kan ha bidratt til eierskifter og sterkere konsentrasjon om færre kjeder og sammenslutninger.

Dette er en del av en generell trend innen varehandel. Når denne trenden kommer sent til bokhandel, ser vi det i sammenheng med endringene i Bransjeavtalen av 1998. Her ble det åpnet for forhandlinger om bokhandlerrabatten for bokgruppene 2-7. Denne lå i tidligere avtaler fast for alle bokgrupper og begrenset fortjenestepotensialet i bransjen. Ved variabel bokhandlerrabatt blir bransjen mer kommersielt interessant og vi tror det kan være en utløsende faktor for strukturendringene. Forutsetningen for bedre rabatter er sterkere forhandlermakt overfor forlagene slik at man har muligheter for å oppnå lavere innkjøpspriser. Dette fører til mer konsentrasjon i forhandlerleddet ved at færre og større kjeder dominerer markedet. Det har også ført til at forlagene i betydelig større grad har gått inn på eiersiden i forhandlerleddet. Motivet må antas å ha sammenheng med et ønske om å sikre sine fortjenesteinteresser i bransjen. Med styrket bokhandlermakt i bransjen og muligheter for å forhandle innkjøpspriser, kan det føre til økt fortjeneste i

bokhandlerleddet på bekostning av forleggerne. Det å gå inn på eiersiden i bokhandlerleddet er da et mottrekk fra forlagenes side, for å kontrollere hele verdikjeden i markedet. I dag utgjør derfor forlagsdominerte bokhandlerkjeder så mye som 60-70 % av markedet.

9.3 Prisutviklingen

Konkurransetilsynet har gjennomført omfattende undersøkelser for å finne ut om prisene på bøker er påvirket av Bokavtalen. De konkluderer med at prisene har blitt lavere, og at bokhandlene til en viss grad utnytter 12,5 %-rabatten, spesielt for skjønnlitteratur. Her finner man en gjennomsnittlig rabatt for bøker utgitt samme år på 6 % i 2007. Vi har ikke gjennomført egne kvantitative undersøkelser av dette, men vi har vært i samtaler med sentrale personer i alle de store bokhandlerkjedene. I samtaler oppgir kjedene med ett unntak at de rabatterer fra ti til førti titler i året. Den siste rabatterer rundt 200. Videre ser det ikke ut til at rabatten nødvendigvis gjelder hele fastprisperioden. Flere sier de særlig rabatterer nye titler. Sammenholder vi informasjonen fra Konkurransetilsynet med den fra kjedene, tyder det på at det sannsynligvis er storselgere som rabatteres, siden ti til førti titler gir et utsalg på hele 6 % rabatt. Dette bekreftes også i noen grad av kjederepresentantene som hevder at bestselgere settes ned i pris og dermed brukes som ”lokkemat” for å friste kundene inn på boktorget.

Som en del av evalueringen har vi også gjennomført analyser av utviklingen i nettopriser. Disse kan tyde på at noen kjeder oppnår bedre betingelser enn andre. Men årsaken er neppe Bokavtalen. De observerte forskjellene har åpenbart sammenheng med mulighetene for å forhand-

le innkjøpspris i Bransjeavtalen av 1998. Spesielt kommer uavhengige forhandlere dårligere ut. De betaler gjennomgående høyere priser for spesielt sakprosa og skjønnlitteratur enn kjedene og bokhandler i sammenslutninger. De kjedeeide filialene (Ark, Norli, Tanum, Notabene) betaler i gjennomsnitt mindre per bok i disse to bokgruppene, enn bokutsalget i sammenslutninger (Libris, Unipa, Fri bokhandel). Store forskjeller i innkjøpspriser mellom ulike bokhandlergrupperinger kan bidra til å undergrave selve intensjonen med fastprissystemet. Tanken bak fastprissystemet er jo nettopp at bokhandler med høyere driftskostnader får hjelp til å overleve, ved at priskonkurransen elimineres. Men ved høyere innkjøpspriser får man høyere innkjøpskostnader i tillegg til høyere driftskostnader. I stedet for at man skvises av konkurrenter, som ved priskonkurransen, skvises man i stedet fra tilbudssiden. Og for å overleve i et lengre tidsperspektiv, er ikke noen av delene særlig gunstig.

Bokavtalen synes ganske entydig å ha virket positivt for vanlige bokhandler, mens virkningene er uklare for bokklubber og nettbokhandler. Bokavtalen har klare betydning for publikums vurdering av at ”bokhandelen har interessante pristilbud”. For bokklubber er det ikke overraskende at Bokavtalen virker negativt på publikums vurdering av at ”bokklubbene har de billigste bøkene”. Et tydelig funn er at publikum i avtagende grad over tid oppfatter bøker (generelt sett, dvs. uavhengig av utsalgssted) som dyre. Bokavtalens betydning for denne utviklingen er noe mindre entydig. Våre analyser kan imidlertid sies å gi en viss støtte til at Bokavtalen har bidratt til denne endringen i folks oppfatning, og da spesielt oppfatningen av at bøker har blitt billigere i bokhandlene.

Dette siste momentet er interessant fordi det i forbindelse med personlige intervjuer av markedsfolk i bransjen, framkommer at fastprisrabatten bevisst brukes for å endre folks oppfatninger av bøker som dyre. Derfor utnyttet fastprisrabatten selektivt i forbindelse med kampanjer, og i liten grad som et generelt avslag i prisen på nye bøker. Resultatene fra publikumsundersøkelsene kan således tyde på at man har lykket med denne strategien.

9.4 Bredde

I perioden 1999 til 2004 var det en tendens til økt diversitet innen den voksne skjønnlitteraturen. Diversiteten er da målt som grad av balanse i omsetningen av bøker mellom 10 ulike, skjønnlitterære sjangere. Fra og med 2005, altså da Bokavtalen trådte i kraft, avtar imidlertid diversiteten målt på samme måte. Tilsvarende konsentrasjonsøkning finner vi ikke for sakprosa. Den økte konsentrasjonen innen skjønnlitteraturen kan tolkes som et resultat av økt fokus på ”bestselgere” og dermed mindre litterær diversitet. Målet for konsentrasjon som indikerer en slik utvikling, tar imidlertid ikke hensyn til antall titler som utgis innen hver sjanger. Tar vi hensyn til antall titler er utviklingen bedre, sett fra et diversitetsperspektiv som legger vekt på titler ved måling av mangfold. Målt i antall titler kan vi dermed si at bredden i litteraturtilbudet er blitt bedre, men denne bredden finnes hovedsaklig innenfor et mer begrenset antall sjangere – i praksis innen roman- og krim/spenningssjangeren.

9.5 Bokavtalens virkning på boksalg og boklesing

Vi har sett en utvikling i retning av økt antall bokutsalg i perioden 2000 til 2008 som ikke skyldes Bokavtalen. Denne utviklingen må også forventes å ha virkning på salget av litteratur. Når vi gjennomfører analyser av Bokavtalens betydning for boksalg og boklesing, har vi åpenbart utfordringer med å skille de ulike effektene fra hverandre.

I analyser av regionale markedsdata ser det ut til at Bokavtalen har en rimelig klar positiv virkning på etterspørselen etter skjønnlitteratur. Virkningene av Bokavtalen for de to undergruppene av skjønnlitteratur, hhv. lyrikk/noveller og krim/spenning, er imidlertid nokså ulike. Resultatene gir en klar indikasjon på at Bokavtalen har hatt en entydig positiv virkning på krim/spenning, mens tilsvarende resultater for lyrikk/noveller spriker.

Det er også interessant at det synes å være en negativ underliggende trend i etterspørselen etter krim/spenning, mens det motsatte – og atskillig klarere statistisk sett – er tilfelle for lyrikk/noveller. Bokavtalen synes derfor å ha nøytralisert helt eller delvis den negative utviklingen for førstnevnte gruppe, mens det er noe mer uklart om den har bidratt til å dempe den positive utviklingen for sistnevnte gruppe.

Resultatene for saksprosa er også nokså sprikende. Det ser ut til at det har vært en underliggende negativ trend i etterspørselen etter fagprosa. Bokavtalens effekter på etterspørselen – gjennom bokpriser og antall titler – har imidlertid helt eller delvis nøytralisert denne negative trenden.

Hovedkonklusjonen av analysene basert på surveydata er heller ikke entydige. Analyser basert på Forleggerforeningen og Bokhandlerfore-

ningens bokundersøkelser, trekker nokså entydig i retning av at Bokavtalen har virket positivt både på boklesing og bokkjøp. Analysene basert på bokkjøp- og handelskanalundersøkelsene til Bokhandlerforeningen tyder imidlertid ikke på at det er noen slik effekt. Disse analysene viser riktignok at det er et økt kjøp av bøker i Bokavtaleperioden, men denne forsvinner når vi kontrollerer for andre faktorer som påvirker etterspørsel etter bøker.

Totalt sett har vi dermed gjennomført analyser av bokomsetning/boksalg med utgangspunkt i tre helt forskjellige datagrunnlag. To av dem peker i retning av økt salg, mens ett peker i retning av ingen effekt. Vi kan dermed si at det finnes indisier i retning av at Bokavtalen har hatt en positiv effekt på boksalget. Samtidig vet vi at det har vært en sterk vekst i antall bokutsalg i perioden, som ikke har med Bokavtalen å gjøre, og dette kan bidra til å forstyrre resultatene.

9.6 Skolebøker

Det har skjedd store omkalfatringer når det gjelder omsetningsformer og markedsstruktur for skolebøker. Kjøp gjennom ordinære bokhandler har i stor grad blitt erstattet av anbudskonkurranser og direktesalg fra kjedene sentralt. Selgersiden har dermed blitt sterkt konsentrert, og særlig Norli/BS Norli Skole har fått en svært dominerende rolle i markedet. Det er i hovedsak to problematiske forhold knyttet til denne utviklingen.

Det første forholdet er at salg av skolebøker tidligere kunne fungere som en ”bunnplanke” og sikre en relativt betydelig omsetning for en del mindre bokhandler som opererer i nærheten av lønnsomhetsgren-

sen. Når slik omsetning nå i all hovedsak har blitt eller er i ferd med å bli borte, vil dette – alt annet like – gjøre det vanskeligere å opprettholde en del marginale bokhandler. Hvor stor betydning bortfall av skoleboksalg vil få for disse bokhandlerne, er det vanskelig å uttale seg særlig presist om. Endringene har kun virket i 2-3 år, og vil først fra skoleåret 2009-2010 være fullført når det gjelder videregående skole. Det er derfor foreløpig et for tynt grunnlag til å gjennomføre kvantitative analyser av hvorvidt Kunnskapsløftet og Bokavtalen har fått effekter i form av nedleggelser av mindre bokhandler.

Det andre forholdet går på at skoleboksalg har blitt sterkt konsentrert på en enkelt aktør, Norli/BS Norli Skole. Man kan derfor frykte for stor markedsrett for denne ene aktøren og dermed svekket konkurranse og høyere framtidige priser. Hvor reelt problem dette vil vise seg å bli, avgjøres av hvorvidt høy markedsandel i dag eventuelt gir varige konkurransefortrinn i forhold til andre skoleboktilbydere i framtiden. Konkurransen mellom ulike bokhandlere går først og fremst ut på å tilby priser på bokleveranser fra ulike forlag, dvs. ren distribusjon og administrasjon. Vi har derfor noe vanskelig for å tro at Norli vil være i stand til å hente ut høye fortjenestemarginer i framtiden, uten at andre tilbydere vil kunne konkurrere prisene ned igjen på et mer konkurransepreget nivå. Selv om Norli per i dag har oppnådd en svært høy markedsandel, tror vi derfor i utgangspunktet ikke at dette i seg selv vil føre til betydelig svekket priskonkurranse – i alle fall ikke på permanent basis. Vi vil likevel framheve behovet for å overvåke prisutviklingen for skolebøker nøye i årene framover. For å gjøre dette mulig, bør det legges til rette for innsamling av pålitelig statistikk om bruttopriser på skolebøker. Slik statistikk mangler per i dag, siden bransjestatistikken kun omfatter volumtall og nettopriser.

9.7 Lønnsomhet

Det er ikke noen tendens i de analysene vi har gjennomført som trekker i retning av at Bokavtalen har påvirket bokhandlers lønnsomhet. Bokhandlene har imidlertid opplevd et trendmessig fall i driftsresultat over tid gjennom hele perioden 2000-2007, dvs. både før og etter innføringen av Bokavtalen. Denne utviklingen kan virke litt overraskende siden vi vet at innkjøpsprisene har falt og at bruttofortjenesten øker – i hvert fall for store grupper av bokhandlere. Spesielt finner vi at de kjedeeide bokhandlene har markant høyere bruttofortjeneste enn øvrige bokhandelskategorier, samtidig som de ikke har høyere driftsresultater. Dette skyldes at driftskostnadene er høyere i de kjedeeide bokhandlene, spesielt gjelder dette reklamekostnader og kostnader til lokaler. Det disse bokhandlene vinner i form av økt bruttofortjeneste ser altså ut til å forsvinne til reklame og husleie.

Skoleboksalg er i stor grad blitt helt borte fra omsetning over disk i lokale og mindre bokhandler. Når vi ser dette i sammenheng med den trendmessig svake utvikling i gjennomsnittlige driftsresultater omtalt ovenfor, og vi også har påvist at uavhengige utsalg i gjennomsnitt har høyere innkjøpspriser og lavere bruttofortjeneste, kan det være grunn til bekymring for framtidig lønnsomhet i en del mindre bokutsalg som det litteraturpolitisk er sterkt ønskelig å bevare. Vi ser derfor ikke bort fra at det vil kunne komme en avskalling av mindre og mer marginale bokhandler de kommende årene.

For forlagenes del var det sterkt fallende driftsresultater i 2005 og 2006, mens det igjen har gått bedre i 2007. Lønnsomheten i de store og tradisjonsrike forlagshusene har gjennom hele den studerte perioden

vært betydelig svakere enn i mindre, nyere og mer nisjepregede forlags-
hus.

Analysene av utviklingen i forfatternes inntekter tyder ikke på at de
verken er positivt eller negativt påvirket av Bokavtalen. De bekrefter
imidlertid inntrykket fra tidligere undersøkelser av at forfattere og
oversettere har hatt en svak generell inntektsutvikling i perioden 1993
til 2006. Analysene tyder på at disse kunstnergruppene har blitt mer
avhengige av såkalt frie inntekter i perioden – altså at en større del av
inntekten hentes (i gjennomsnitt) fra pensjoner, offentlige overføringer
o.a. Det er dermed lite som tyder på at forfattere og oversettere har fått
en større del av bakkaka de siste 10–15 årene.

9.8 Konklusjoner

9.8.1 Konklusjoner A. Viktige endringer i bransjen som ikke skyldes Bokavtalen

Strukturendringer i bokhandlerleddet

Det har vært en sterk vekst i antall bokutsalg siden 1999. I samme pe-
riode har antall hovedbutikker falt, mens antall filialutsalg har økt
kraftig. Dette reflekterer strukturutviklingen i bokhandlerbransjen med
større og sterkere kjeder, eid av færre aktører. I dag kontrollerer forla-
gene om lag 2/3 av bokhandlerne i Norge. Vi antyder to mulige forkla-
ringer på disse store endringene: (i) Kjededannelse og økt eierkonsent-
rasjon er del av en generell tendens innen varehandel (ii) Endringene i
Bransjeavtalen av 1998 (med virkning fra 1. januar 1999) forlot syste-

met med faste bokrabatter i bokgruppene 2-7. Dette gjorde innkjøpsprisene til gjenstand for forhandlinger. Det gir bedre muligheter for økt fortjeneste i bokhandlerleddet og ser ut til å ha økt interessen for å investere i bransjen – ikke minst blant forleggere.

Fastprisen under press

Fastprisen er under press – ikke bare som følge av Bokavtalen. Allerede i Bransjeavtalen av 1998 ble ordningen med å forhandle rabatter for bokgruppene 2-7 en del av handelsbetingelsene i bransjen. Analysene våre tyder på at noen kjeder oppnår bedre betingelser enn andre – og årsaken til dette er ikke Bokavtalen. Spesielt kommer uavhengige forhandlere dårligere ut. De betaler gjennomgående høyere priser for spesielt sakprosa og skjønnlitteratur enn kjedene (Ark, Norli, Tanum, Notabene) og bokhandler i sammenslutninger (Libris, Unipa, Fri bokhandel). Store forskjeller i innkjøpspriser mellom ulike bokhandlergrupperinger kan bidra til å undergrave selve intensjonen med fastprissystemet. Tanken bak fastprissystemet er jo nettopp at bokhandler med høyere driftskostnader får hjelp til å overleve ved at priskonkurransen elimineres. Men ved høyere innkjøpspriser får man høyere innkjøpskostnader i tillegg til høyere driftskostnader. I stedet for at man skvises av konkurrenter, som ved priskonkurransen, skvises man i stedet via forlagenes betingelser. For å overleve i et lengre tidsperspektiv, er ikke noen av delene særlig gunstig.

Avskalling i bokhandlerbransjen

Bokhandlene har opplevd et trendmessig fall i driftsresultat i perioden 2000-2007. Denne utviklingen ser også ut til å ramme de bokhandlene som har oppnådd lavere innkjøpspriser og høyere bruttofortjeneste. De kjedeeide bokhandlene har markant høyere bruttofortjeneste enn øvrige bokhandelskategorier, samtidig som de ikke har høyere driftsresultater. Dette skyldes at reklamekostnader og kostnader til lokaler er høyere i de kjedeeide bokhandlene. Det disse bokhandlene vinner i form av økt bruttofortjeneste ser altså ut til å forsvinne til reklame og husleie. Dessuten kan den sterke økningen i bokutsalg ha bidratt til en viss overkapasitet slik at inntektssiden svekkes. Den negative utviklingen i driftsresultat kan neppe fortsette langt inn i framtida og det er derfor klart at kjedene vil måtte gjøre noe enten på kostnadssida, inntektssida eller begge steder for å gjenopprette bedre økonomisk bærekraft.

9.8.2 Konklusjoner B: Endringer som skyldes

Bokavtalen

Publikums oppfatning av bokhandlene som handelskanal

Publikums oppfatning av bokhandlene som handelskanal synes å ha blitt bedre som følge av Bokavtalen. Det er særlig bokhandlenes pristilbud som ser ut til å ha størst betydning for denne virkningen av Bokavtalen. Det ser også ut til å være rimelig entydig at publikum i avtakende grad over tid oppfatter bøker (generelt sett, dvs. uavhengig av salgskanal) som dyre. Bokavtalens betydning for dette resultatet er mindre entydig. Våre analyser kan imidlertid sies å gi en viss støtte til at Bokavtalen har bidratt til denne endringen i folks oppfatning, og

spesielt oppfatningen av at bøker har blitt billigere i bokhandler. Et moment som trekkes fram av markedsfolk i bransjen er nettopp at de benytter fastprisrabatten bevisst for å endre folks oppfatninger av bøker som dyre. Resultatene fra publikumsundersøkelsene kan derfor tyde på at man har lykket med denne strategien.

Bredde

Konsentrasjonen rundt færre skjønnlitterære sjangre har økt under Bokavtalen. Tar vi hensyn til antall titler innen hver sjanger er utviklingen bedre sett fra et diversitetsperspektiv. Målt i antall titler kan vi dermed si at bredden i litteraturtilbudet er blitt bedre, men denne bredden finnes hovedsakelig innenfor et mer begrenset antall sjangre – i praksis innen roman- og krim/spenningssjangeren.

Boklesing og bokkjøp

I alle analyser av bokmarkedet finner vi en økning i salget av bøker i perioden 2000-2008. Denne utviklingen kan i hovedsak tilbakeføres til den sterke økningen i antall bokutsalg i samme periode. Det finnes imidlertid også indikasjoner på at vi har hatt en økning i salg som følge av Bokavtalen. Det gjelder spesielt for skjønnlitteraturen. Virkningene ser ut til å skyldes en kombinasjon av gode pristilbud og større skjønnlitterær bredde målt i antall titler.

Bokpris

Vi finner ingen andre indikasjoner på lavere pris som følge av fastprisrabatten enn den Konkurransetilsynet tidligere har funnet for skjønnlitteratur. I gjennomsnitt finner Konkurransetilsynet en reduksjon på fastpris omfattet skjønnlitteratur i utgivelsessåret på 6 %. Det betyr at ca halvparten av utgivelsene rabatteres. Omfanget av bruken er mindre enn antatt, og mye tyder på at bokhandlene benytter seg selektivt av denne i forbindelse med kampanjer og for å tiltrekke seg flere kunder.

Skolebøkene

Bokavtalens opphevelse av bokhandlenes enerett på salg av skolebøker og opphevelsen av fastpris for skolebøker, har ført til svært store endringer i omsetningsformer og bransjestrukturer vedrørende skolebøker. Disse endringene har blitt forsterket av at bøker til videregående skole ikke lenger kjøpes av den enkelte elev, men av fylkeskommunene. Til sammen har dette medført at størstedelen av skoleboksalget ikke lenger foregår i ordinære bokhandler, men gjennom anbudskonkurranser der store spesialiserte skolebokutsalg konkurrerer om å få tilslag på fylkeskommunale, kommunale og interkommunale anbud. En enkelt aktør – Norli og BS Norli Skole – har hittil ført en mer aggressiv prispolitikk enn de øvrige tilbyderne av skolebøker, og har dermed oppnådd en svært høy markedsandel. Vi tror imidlertid at høy markedsandel i seg selv ikke vil gi noen vesentlig markedsmakt i skolebokmarkedet. Dette på grunn av det antas å være relativt lave etableringshindre og faste kostnader forbundet med å levere inn anbud på skolebøker. Vi tror derfor at det vil være vanskelig å hente ut monopolpregede priser uten å tiltrekke seg konkurrenter som vil konkurrere bort unormalt høye

fortjenestemarginer. Vi er derfor mer bekymret for at tap av skoleboksalg – i kombinasjon med dårligere innkjøpsbetingelser fra forlagene – kan føre til nedleggelse av bokhandler i mer marginale geografiske markeder.

9.9 Avsluttende kommentar

Bokbransjen er inne i en svært turbulent periode med sterke strukturendringer utløst bl.a. av faktorer i bransjen selv, av påtrykk fra myndigheter og av teknologiske endringer. Det er all mulig grunn til å følge med på utviklingen i bransjen i årene som kommer.

Det er for det første grunn til å tro at vi i tiden framover vil få en avskalling i antall bokutsalg fordi kapasiteten er høy og driftsresultatene er svake.

For det andre har skoleboksallet på kort tid gått fra å være dominert av lokale monopoler til i dag å være dominert av et nærmest nasjonalt monopol. Selv om vi ikke regner etableringshindringene som så høye at Norli vil makte å etablere seg som en effektiv monopolist i framtida, er det likevel god grunn til å holde et øye med utviklingen i skoleboksallet i tiden framover.

For det tredje mener vi fastprisen ikke lenger er effektiv i henhold til intensjonen. Ordningen ble undergravd av bransjen selv med bransjeavtalen av 1998. Et resultat av denne er at innkjøpsprisene ser ut til å variere mellom ulike bokhandlere. Hvis fastprisen skal beskytte utsalgssteder med dårlig lønnsomhet mot konkurranse, burde en også hatt fastsatt rabatt på innkjøpspris, slik at de små aktørene slipper å betale en høyere innkjøpspris enn sine konkurrenter. Med høyere innkjøps-

pris har slike utsalgssteder dårligere forutsetninger for å benytte seg av fastprisrabatten. Fri utsalgspris ville trolig gjøre situasjonen enda mer kritisk for disse. Vi tror myndighetene og bransjen selv i tida framover bør tenke nøye gjennom hva de vil oppnå med faste bokpriser og hvordan en eventuell ny avtale bør se ut for å kunne nå målene. En bør også vurdere alternative måter å nå målene på. Slik situasjonen er i dag, fungerer sannsynligvis ikke fastprisordningen etter hensikten. Ferske erfaringer fra Storbritannia peker dessuten i retning av at ytterligere liberalisering kanskje ikke er veien å gå for å oppnå sentrale litteraturpolitiske målsetninger. I den turbulente tiden som bokbransjen nå er inne i, vil vi derfor argumentere for at man ikke gjennomfører særlig vidtrekkende endringer i avtaleverket mellom partene i bransjen.

Referanser

- Anderson, C. (2006): *The Long Tail. Why the Future of Business is Selling Less of More*. New York: Hyperion.
- Baumol, William J., John C. Panzar og Robert D. Willig (1982): *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure*. Harcourt, Brace, and Jonanovich, New York.
- Benhamou, F. og S. Peltier (2007): How should cultural diversity be measured? An application using the French publishing industry. *Journal of Cultural Economics* 31, s. 85-107.
- Caplan, B. og T. Cowen (2004): "Do We Underestimate the Benefits of Cultural Competition?" *The American Economic Review* 94(2), s. 402-407.
- Dalén, J. og U. Ingelsson (2005): "Measuring price changes for books based on hedonic models." Stockholm, Statistiska centralbyrån.
- Dixit, A. (1980): The Role of Investment in Entry Deterrence. *Economic Journal* 90, s. 95-106.
- Ebert, U. (1996): Social welfare when needs differ: An axiomatic approach. *Economica* 64, s. 233-244.
- Fishwick, F. (2001): "Two Sides of the Same Coin." London Book Fair Review, February 23th.
- Fishwick, F. (2008): "Bookprices in the UK since the end of the resale price maintenance." *The International Journal of the Economics of Business* 15(3), s. 359-377.
- Heian, M.T., K. Løyland og P. Mangset (2008): Kunstneres aktivitet, arbeids- og inntektsforhold, 2006. Rapport nr 241, Telemarksforsking.
- Hulliger, B., D. Lussmann, P. Perrett og M. Binswanger (2008): "Erste Auswirkungen der Abschaffung der Buchpreisbindung." Fachhochschule Nordwestschweiz.
- Johansen, I. (2008): Ny metode for bøker i KPI. Notater 2008/45. SSB, Oslo-Kongsvinger.
- Kommission für Wirtschaft und Abgaben des Nationalrates (2008): "Medienmitteilung. Buchpreisbindung." <http://www.parlament.ch/D/Medienmitteilungen>.
- Konkurransetilsynet (2004): "Kven lyt setje pris på boka", <http://www.konkurransetilsynet.no>

Konkurransetilsynet (2006): "Effekter av friere bokpriser." Konkurransetilsynets skriftserie 1/2006. Også tilgjengelig på <http://www.konkurransetilsynet.no>

Konkurransetilsynet (2008): "Salgsutviklingen i bokbransjen 2004-2007."

Konkurransetilsynets skriftserie 1/2008. Også tilgjengelig på <http://www.konkurransetilsynet.no>

Linder, S.B. (1970): "The Harriet Leisure Class". New York: Columbia University Press.

Løyland, K. og V. Ringstad (2003): "Hvorfor stiger prisen på bøker så sterkt?" *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, Nr. 2, s. 97-126.

Løyland, K. og V. Ringstad (2008): Determinants of borrowing demand from Norwegian local public libraries. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 59(8), s. 1295-1303.

Mathiesen, Lars (1990): Markedsanalyse for viktige norske eksportprodukter, *Sosialøkonomen* nr. 4/1990, s. 18-23.

Moen, E. og C. Riis (2004a): Bransjeavtalen for bokomsetning. En samfunnsøkonomisk analyse av fastprisordningen og skolemonopolet." <http://www.forleggerforeningen.no>

Moen, E. og C. Riis (2004b): "En vurdering av Konkurransetilsynets rapport "Kven lyt setje pris på boka?" <http://www.forleggerforeningen.no>

Overstreet Jr., T. R. (1983): Resale price Maintenance: Economic Theories and Empirical Evidence. Washington D. C: Bureau of Economic Staff Report to the Federal Trade Commission.

Ploeg, F. van der (2004): "Beyond the Dogma of the Fixed Book Price Agreement." *Journal of Cultural Economics* 28, s. 1-20.

Prieto-Rodríguez, J., D. Romero-Jordán, og J. F. Sanz-Sanz (2004): Is tax cut on cultural goods actually desirable? A microsimulation analysis applied to Spain. Paper lagt fram på AEA Conference on the Econometrics for Cultural Goods, Padova 22-23 april.

Rambøll Management (2008): Evaluering av skoleboksosongen 2007 – Slutt-rapport, Rambøll Management, April 2008.

Ringstad, V. (2004): On the Cultural Blessings of Fixed Book Prices: Facts or Fiction? *International Journal of Cultural Policy* 10, 351-365.

Ringstad, V. (2005): "Retorikk og litteraturpolitikk." *Magma*, 8, 35-43.

Ringstad, V. og K. Løyland (2002): Norsk bokbransje ved tusenårsskiftet. Endringsprosesser og litteraturpolitiske perspektiver. Bø: Rapport nr. 197, Telemarksforskning-Bø.

Ringstad, V. og K. Løyland (2006): The demand for books estimated by means of consumer survey data. *Journal of Cultural Economics* 30: 141-155.

Schweizer Buchhändler- und Verleger-Verband (2008): "Stellungnahme des SBVV – Schweizer Buchhändler- und Verleger-Verband – und des ASDEL-Association Suisse des Diffuseurs, Editeurs et Libraries – zum Forschungsbericht der Fachhochschule Nordwestschweiz "Erste Auswirkungen der Abschaffung der Buchpreisbindung." ???

Statistiska centralbyrån (2005): "Rapport 6. Effekter av sänkt mervärdesskatt på böcker och tidskrifter." Stockholm.

Statistisk sentralbyrå (2000): Standard for økonomiske regioner. NOS C616, Statistisk sentralbyrå, Oslo.

Stockmann, D. (2004): "Free or fixed prices on books – patterns of book pricing in Europe." *The Public* 11(4), s. 49-64.

Utton, M. A. (2000): "Books Are Not Different After All. Observations on the Formal Ending of the net Book Agreement in the UK." *International Journal of the Economics of Business* 7, s. 115-126.

Vedlegg 1

Tresifrede bokgruppekoder

BOKGRUPPE 1 - Skolebøker

For grunnskolen og videregående skole. Herunder lærerveiledninger og kopieringsoriginaler

1.1.0 Grunnskolen

1.2.0 Videregående skole

BOKGRUPPE 2 - Fagbøker og lærebøker

2.1. Lærebøker for høyere utdanning

2.1.1 Jus

2.1.2 Økonomi, administrasjon, markedsføring

2.1.3 Helse og sosialfag

2.1.4 Samfunnsvitenskapelige fag

2.1.5 Pedagogikk

2.1.6 Språk og estetiske fag

2.1.7 Religion, historie, litteraturvitenskap, filosofi

2.1.8 Tekniske fag

2.1.9 Naturvitenskapelige fag

2.1.0 Diverse

2.2. Fagbøker for profesjonsmarkedet

2.2.1 Jus

2.2.2 Økonomi, administrasjon, og markedsføring

2.2.3 Helse og sosialfag

2.2.4 Samfunnsvitenskapelige fag

2.2.5 Pedagogikk

2.2.6 Språk og estetiske fag

2.2.7 Religion, historie, litteraturvitenskap, filosofi

2.2.8 Tekniske fag

2.2.9 Naturvitenskapelige fag

2.2.0 Diverse

Kommentarer

Ex. phil - Bøker som er spesielt skrevet for ex. phil. bør plasseres i den undergruppen de faglig hører hjemme i. F.eks. bør bøker innenfor filosofi/historie plasseres i gruppe 2.1.7/2.2.7.

Samarbeidsprosjekter bør kategoriseres etter faginnholdet i den enkelte bok.

Eksempler på plassering innen de enkelte undergruppene:

2.1.1/2.2.1: jus, kriminologi

- 2.1.2/2.2.2: regnskap, revisjon, økonomi, finans, markedsføring, organisasjon, ledelse, administrasjon
- 2.1.3/2.2.3: medisin, sykepleie, odontologi, sosialt arbeid, psykiatri, fysioterapi
- 2.1.4/2.2.4: sosiologi, statsvitenskap, sosialantropologi, sosialøkonomi, fag, media og kommunikasjon, politikk, vitenskap, psykologi
- 2.1.5/2.2.5: førskoleped, spesialped, generell pedagogikk
- 2.1.6/2.2.6: språk, kunst, musikk, drama, kultur (etnologi, folkloristikk etc.)
- 2.1.7.2.2.7: religion, teologi, livssyn, filosofi, idehistorie, historie, litteraturvitenskap,
- 2.1.8/2.2.8: bygg, miljøteknikk, data, elektronikk, maskin, optikk, grafisk, petroleumsteknologi, sikkerhetsteknikk, transport/logistikk, fiskeriteknologi, nautikk, metallurgi, arkitektur, teknisk design
- 2.1.9/2.2.9: kjemi, biologi, matematikk, fysikk, jordbruk, skogbruk. statistikk, geografi, geologi, miljø, økologi, informatikk
- 2.1.0/2.2.0: Ordbøker

BOKGRUPPE 3 - Sakprosa

- 3.1 Norsk sakprosa for voksne
 - 3.1.1 Kultur, religion, kunst
 - 3.1.2 Samfunn, historie
 - 3.1.3 Kropp og sinn
 - 3.1.4 Natur, friluftsliv, sport
 - 3.1.5 Reise og geografi
 - 3.1.6 Mat og drikke
 - 3.1.7 Hobby
 - 3.1.8 Teknikk og populærvitenskap
 - 3.1.9 Memoarer. biografier
 - 3.1.0 Diverse
- 3.2. Oversatt sakprosa for voksne
 - 3.2.1 Kultur, religion, kunst
 - 3.2.2 Samfunn, historie
 - 3.2.3 Kropp og sinn
 - 3.2.4 Natur, friluftsliv, sport
 - 3.2.5 Reise og geografi
 - 3.2.6 Mat og drikke
 - 3.2.7 Hobby
 - 3.2.8 Teknikk, populærvitenskap
 - 3.2.9 Memoarer. biografier
 - 3.2.0 Diverse

Eksempler på plassering innen de enkelte undergrupper:

- 3.1.1/3.2.1 : religion, kultur, antikviteter, kunst, musikk, teater, film, arkitektur/kunst, litteratur

- 3.1.2/3.2.2 : historie, samfunn, etnografi, debatt, lokalhistorie, politikk, sosiologi, samfunn
- 3.1.3/3.2.3 : barn og foreldre, helse, medisin, alternativ behandling, psykologi, pedagogikk, filosofi, okkultisme, astrologi, kropp og sinn div.
- 3.1.4/3.2.4 : bøker om hus, hage, blomster, trær, dyr, fugler, hunder, fisk, natur div.
- 3.1.5/3.2.5 : reisehåndbøker, atlas, parlører , reise div.
- 3.1.6/3.2.6 : kokebøker, vin , mat og drikke
- 3.1.7/3.2.7 : tegning/maleri, håndarbeid/forming, blomsterbinding, spillbøker, klippe og lime, spørrebøker, humor
- 3.1.1/3.2.8 : bil, båt, fly, foto/film, radio/TV/video, astronomi, data
- 3.1.9/3.2.9 : jakt og fiske, seiling, golf, hestesport, work-out etc., ski, fotball, sport div.
- 3.3.0 : Ordbøker

3.3. Norsk sakprosa for barn

- 3.3.1 Billedbøker
- 3.3.2 Barn
- 3.3.3 Junior
- 3.3.4 Ungdom
- 3.3.0 Diverse

3.4. Oversatt sakprosa for barn

- 3.4.1 Billedbøker
 - 3.4.2 Barn
 - 3.4.3 Junior
 - 3.4.4 Ungdom
 - 3.4.0 Diverse
 - 3.3.1; 3.4.1: Bøker med bilder som hovedelement og primært beregnet på førskolebarn
- Barn: 0- ca. 6 år. Junior: ca.6 år - ca. 12 år. Ungdom: ca. 12 år - ca. 16 år.

BOKGRUPPE 4 - skjønnlitteratur

4.1. Norsk skjønnlitteratur for voksne

- 4.1.1 Romaner
- 4.1.2 Noveller
- 4.1.3 Lyrikk
- 4.1.4 Skuespill
- 4.1.5 Essays
- 4.1.6 Antologier
- 4.1.7 Krim/spenning
- 4.1.8 Klassisk litteratur
- 4.1.9 Sang- og visebøker
- 4.1.0 Diverse

Kommentarer til 4.1.3: Gjendiktning av lyrikk er å betrakte som norsk lyrikk

4.2. Oversatt skjønnlitteratur for voksne

4.2.1 Romaner

4.2.2 Noveller

4.2.3 Overs. skjønn. voksne. Lyrikk

4.2.4 Skuespill

4.2.5 Essays

4.2.6 Antologier

4.2.7 Krim/Spenning

4.2.8 Klassisk litteratur

4.2.9 Sang- og visebøker

4.2.0 Diverse

4.3 Norsk skjønnlitteratur for barn

4.3.1 Billedbøker

4.3.2 Romaner barn

4.3.3 Romaner junior

4.3.4 Romaner ungdom

4.3.5 Antologier

4.3.6 Klassisk litteratur

4.3.7 Sang, viser, dikt

4.3.8 Noveller

4.3.0 Diverse

4.4. Oversatt skjønnlitteratur for barn

4.4.1 Billedbøker.

4.4.2 Romaner barn

4.4.3 Romaner junior

4.4.4 Romaner ungdom

4.4.5 Antologier

4.4.6 Klassisk litteratur

4.4.7 Sang, viser, dikt

4.4.8 Noveller

4.4.0 Diverse

Barn: 0- ca. 6 år. Junior: ca.6 år - ca. 12 år. Ungdom: ca. 12 år - ca. 16 år.

BOKGRUPPE 5 - Billigbøker

5.0.1 Norsk sakprosa for voksne

5.0.2 Norsk skjønnlitteratur for voksne

5.0.3 Oversatt sakprosa for voksne

5.0.4 Oversatt skjønnlitteratur for voksne

5.0.5 Norsk sakprosa for barn og ungdom

5.0.6 Norsk skjønnlitteratur for barn og ungdom

- 5.0.7 Oversatt sakprosa for barn og ungdom
- 5.0.8 Oversatt skjønnlitteratur for barn og ungdom
- 5.0.0 Diverse

Kommentar: Bøker som ved seriepreg eller lignende har karakter av billigbøker.

Bransjeavtalens prisgrense for billigbøker er normen for om en bok er billigbok eller ikke.

BOKGRUPPE 6 - Verk

- 6.0.1 Skjønnlitterære verk for voksne
- 6.0.2 Sakprosaverk for voksne
- 6.0.3 Skjønnlitterære verk for barn og unge
- 6.0.4 Sakprosaverk for barn og unge
- 6.0.5 Leksikale verk for voksne
- 6.0.6 Leksikale verk for barn og unge
- 6.0.0 Diverse

BOKGRUPPE 7 - Kommisjonsbøker, lover, forskningsrapporter og tilsvarende

- 7.0.1 Tidsskrifter
- 7.0.2 Grunnskolen/Videregående skole
- 7.0.3 Lærebøker for høyere utdanning
- 7.0.4 Lærebøker til voksenopplæring
- 7.0.5 Fagbøker for profesjonsmarkedet
- 7.0.6 Skjønnlitteratur/sakprosa for voksne
- 7.0.7 Skjønnlitteratur/sakprosa for barn
- 7.0.8 Lover, forskrifter og forskningsrapporter
- 7.0.9 Sammensatte bokprodukter (bøker fra flere bokgrupper satt sammen i felles salgsenhet)
- 7.0.0 Diverse

BOKGRUPPE 8 - Diverse andre varer

- 8.0. Elektronisk publisering (CD-rom, disketter - ink. programvare, online m.v.)
- 8.0.1 Grunnskolen
- 8.0.2 Videregående skole
- 8.0.3 Høyere utdanning
- 8.0.4 Voksenopplæring
- 8.0.5 Faglitteratur for profesjonsmarkedet
- 8.0.6 Sakprosa, voksne
- 8.0.7 Sakprosa, barn og unge.
- 8.0.8 Skjønnlitteratur, barn og unge
- 8.0.9 Lover, forskrifter og forskningsrapporter
- 8.0.0 Diverse

8.1 Fonogram (platen CD, MC, LP, MD, lydkassetter, lydbøker m.v.)

8.1.1 Grunnskolen

8.1.2 Videregående skole

8.1.3 Høyere utdanning

8.1.4 Voksenopplæring

8.1.5 Faglitteratur for profesjonsmarkedet

8.1.6 Sakprosa, voksne

8.1.7 Sakprosa, barn og unge

8.1.8 Skjønnlitteratur, barn og unge

8.1.9 Skjønnlitteratur, voksne

8.1.0 Diverse

8.2 Video

8.2.1 Grunnskolen

8.2.2 Videregående skole

8.2.3 Høyere utdanning

8.2.4 Voksenopplæring

8.2.5 Faglitteratur for profesjonsmarkedet

8.2.6 Sakprosa, voksne

8.2.7 Sakprosa, barn og unge

8.2.8 Skjønnlitteratur, barn og unge

8.2.9 Skjønnlitteratur, voksne

8.2.0 Diverse

8.3 Annet

8.3.1 Kart

8.3.2 Kalendere, dagbøker, almanakker

8.3.3 Lover, forskrifter og forskningsrapporter

8.3.4 Leker, puslespill, dukker, tegne- og malemateriell, tekstiler

8.3.5 Butikkmateriell (displayer, papp, poser, emballasje, plakater m.v.)

8.3.6 Kontorartikler og kortevarer (servietter, duker, krus, papir, konvolutter, pinner, linjaler permer, julekort, postkort, maskiner m.v.)

8.3.7 Vitnemål, skoleadministrativt materiell

8.3.8 Sammensatte produkter (f.eks. CD/bok, fonogram/bok, video/bok)

8.3.9

8.3.0 Diverse

Vedlegg 2

Variabeldefinisjoner – bokundersøkelsene

Avhengige variabler:

LB: Antall bøker lest per år. Her opereres det med intervaller og vi regner med midtpunkt i hvert intervall (f. eks. 13 for intervallet 11-15).

AB: Antall kjøpte bøker per år (Her spørres det om eksakt antall)

ABH: Antall kjøpte bøker i bokhandel per år.

ABK: Antall kjøpte bøker i bokklubb

BN: "Viktig med bøker på nynorsk". Grad av enighet med denne påstanden i en skala fra 1 til 7, der 1 = helt uenig og 7 = helt enig (i tillegg til vet ikke)

Hybridvariabler (brukes både som avhengige og forklaringsvariabler):

Bortsett fra BI er dette alle variable som er målt på samme måten som BN.

Enkelte av påstandene er formulert litt forskjellig over tid, men de vi har tatt med er i hovedtrekk sammenlignbare.

BI: Binærvariabel = 1 for de som har kjøpt bøker på Internett, 0 ellers

BD: "Bøker er for dyrt"

Oppfatninger om bokhandlene:

TB1: "God litteraturkompetanse i bokhandlene"

TB2: "Bokhandlene skaffer de bøkene jeg er interessert i"

TB3: "Prisene er akseptable i bokhandlene"

TB4: "Det er godt utvalg av bøker i bokhandlene"

TB5: "Bokhandlene har interessante pristilbud"

Oppfatninger av bokklubbene:

TK1: "Bokklubbene har de mest interessante bøkene"

TK2: "Bokklubbene har de billigste bøkene"

TK3: "Bokklubbenes informasjon og omtale av bøkene gjør meg interessert i å lese bøker"

Oppfatninger om bokkjøp på Internettet:

TI1: "Det er billigere å handle bøker på Internett"

TI2: "På Internett får jeg tak i bøker jeg ellers ikke finner"

TI3: "Internett gir meg bedre oversikt over utvalget av bøker"

Primær forklaringsvariabel:

DB: Primærvariabel = 1 for årgangene etter ny bokavtale, 0 for årgangene før. Dette er den primære forklaringsvariable som skal kunne sette oss på sporet etter eventuelle virkninger av den nye Bokavtalen.

Sekundære forklaringsvariabler (andre faktorer):

lnI: Husholdningens samlede bruttorealinntekt i logaritmer. Det er inntektsintervaller som er oppgitt og en regner da med midten av hvert intervall (for eksempel at alle som oppgir 100000-199000 får 150000.) Dette deflateres så med konsumprisindeksen.

lnPB: Realpris bøker. Statistiske sentralbyrås bokprisindeks deflatert med konsumprisindeksen.

Vi regner inntekt og priser i logaritmer for lettere å kunne regne elastisiteter når det gjelder etterspørsel etter bøker (AB).

T: Trend (t = 0,3,6,8)

DA1: 1 for årgang 2003, 0 ellers

DA2: 1 for årgang 2006, 0 ellers

DA3: 1 for årgang 2008, 0 ellers

(Basis: årgang 2000)

AL: Arbeidsløshetsprosent i kommunen respondenten tilhører.

K: Respondentens kjønn: 1 for kvinne, 0 for mann

A: Respondentens alder i år

AP: Antall personer i husholdningen

UT1: 1 for ungdomsskole/realskole som høyeste utdanning, 0 ellers

UT2: 1 for videregående/gymnas som høyeste utdanning, 0 ellers

UT3: 1 for universitetsnivå som høyeste utdanning, 0 ellers

(Basis: grunnskole som høyeste utdanning)

LS1: 1 for bosted i forstad til storby, 0 ellers

LS2: 1 for bosted i småby, 0 ellers

LS3: 1 for bosted i tettsted landkommune, 0 ellers

LS4: 1 for bosted i spredtbygd strøk, 0 ellers

(Basis: sentrum, storby)

TAi: BI*DAi Samspillsvariabler, Internett*år (i = 1-3)

IAi: lnI*DAi Samspillsvariabler, inntekt*år (i =1-3)

Resultattabeller – bokundersøkelsene

Tabell V2-1: Boklesing (LB).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
DB	0.23 (0.10)			+	+	+	0.25 (0.10)	0.26 (0.10)	0.20 (0.10)	0.22 (0.11)	+	+	-
DA1		+											
DA2		0.41 (0.14)											
DA3		+											
t			0.04 (0.02)	+									
lnI					-	-					-	+	+
lnPB					-	-					-	-	+
lnAKG													
AL							+				+	+	+
BD								+			+	+	-
BI									+	-	0.28 (0.13)	0.40 (0.14)	
IDA1						+							
IDA2						-							
IDA3						+							
TDA1										+			
TDA2										+			
TDA3										+			
SDF												X	X
TIK													X
N	4016	4016	4016	4016	3275	3275	3995	4015	4016	4016	3257	3249	541

Tabell V2-2: Antall kjøpte bøker (AB)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
DB	2.68 (0.56)			2.54 (1.34)	+	-	2.69 (0.57)	2.39 (0.57)	1.40 (0.57)	1.54 (0.64)	+	+	+
DA1		-											
DA2		2.58 (0.80)											
DA3		2.76 (0.80)											
t			0.41 (0.09)	+									
lnI					1.90 (0.52)	3.95 (0.85)					0.96 (0.53)	+	
lnPB					-	707 (307)					-	-	
AL							-				-	-	
BD								-0.53 (0.14)			-0.36 (0.15)	-0.41 (0.15)	
BI									6.56 (0.68)	10.30 (2.17)	6.33 (0.74)	5.94 (0.76)	
IDA1						-2.18 (0.93)							
IDA2						-1.79 (1.05)							
IDA3						-4.40 (1.44)							
TDA1										-4.39 (2.48)			
TDA2										-			
TDA3										-4.45 (2.44)			
SDF												X	X
TIK													X
N	3810	3810	3810	3810	3133	3133	3790	3809	3810	3810	3116	3108	529

Tabell V2-3: Bøker kjøpt i bokhandel (ABH)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
DB	1.61 (0.36)			1.61 (0.87)	2.01 (1.11)	+	1.65 (0.37)	1.36 (0.37)	1.09 (0.37)	+	2.09 (1.18)	2.07 (1.17)	+
DA1		+											
DA2		1.86 (0.52)											
DA3		1.57 (0.51)											
t			0.24 (0.06)	-									
lnI					1.36 (0.33)	1.41 (0.69)					0.94 (0.34)	+	+
lnPB					-	-					-	-	-
lnAKG													
AL							+				+	-	-
BD								-0.44 (0.09)			-0.30 (0.10)	-0.30 (0.10)	-
BI									2.61 (0.44)	4.71 (1.63)	2.08 (0.48)	1.72 (0.49)	
IDA1						+							
IDA2						-1.85 (0.84)							
IDA3						-							
TDA1										-3.53 (1.87)			
TDA2										-			
TDA3										-4.30 (1.81)			
SDF												X	X
TIK													X
N	3341	3341	3341	3341	2739	2156	3324	3340	3341	2523	2725	2719	460

Tabell V2-4: Bøker kjøpt i bokklubb (ABK).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
DB	+			+	+	-	+	+	-	+	+	+	+
DA1		-											
DA2		+											
DA3		-											
t			-	-									
lnI					1.03 (0.37)	+					+	+	+
lnPB					-	+					-	-	-
AL							0.56 (0.23)				+	+	+
BD								-0.21 (0.10)			-0.18 (0.11)	-0.21 (0.11)	-
BI									2.22 (0.50)	+	2.10 (0.56)	1.69 (0.56)	
IDA1						-1.64 (0.97)							
IDA2						-3.52 (1.57)							
IDA3													
TDA1										-			
TDA2										-			
TDA3										-			
SDF												X	X
TIK													X
N	2054	2054	2054	2054	1681	1098	2047	2053	2054	1236	1674	1670	281

Tabell V2-5: Bøker kjøpt i nettbokhandel (BI).

	1	2	3	4	5
DB	0.20 (0.01)		+	-	0.20 (0.01)
t		0.036 (0.002)	0.035 (0.005)		
lnPB				1.77 (0.29)	
K					-0.065 (0.013)
A					-0.0051 (0.0004)
AP					-
UT1					+
UT2					0.05 (0.03)
UT3					0.19 (0.03)
LS1					-0.04 (0.02)
LS2					-0.05 (0.02)
LS3					-0.05 (0.02)
LS4					-0.05 (0.02)

Tabell V2-6: "God litteraturkompetanse i bokhandlene" (TB1)

	1	2	3	4	5
DB	+		+	+	-
t		-	-		
lnPB				-	
K					0.20 (0.05)
A					0.015 (0.002)
AP					0.05 (0.02)
UT1					+
UT2					-
UT3					-0.30 (0.11)
LS1					+
LS2					-0.17 (0.09)
LS3					-0.20 (0.08)
LS4					-0.19 (0.09)

Tabell V2-7: "Bokhandlene skaffer de bøkene jeg er interessert i" (TB2)

	1	2	3	4	5
DB	-0.10 (0.05)		-	-	-0.18 (0.05)
t		-0.015 (0.008)	-		
lnPB				-	
K					0.29 (0.05)
A					0.016 (0.002)
AP					0.05 (0.02)
UT1					+
UT2					+
UT3					+
LS1					+
LS2					+
LS3					-
LS4					+

Tabell V2-8: "Prisene er akseptable i bokhandlene" (TB3)

	1	2	3	4	5
DB	0.39 (0.05)		+	+	0.39 (0.05)
t		0.08 (0.01)	0.05 (0.02)		
lnPB				3.21 (1.20)	
K					-
A					0.003 (0.0021)
AP					0.07 (0.02)
UT1					+
UT2					-
UT3					-
LS1					+
LS2					+
LS3					-
LS4					+

Tabell V2-9: "Det er godt utvalg av bøker i bokhandlene" (TB4)

	1	2	3	4	5
DB	+		+	+	+
t		+	-		
lnPB				-	
K					0.28 (0.05)
A					0.012 (0.002)
AP					+
UT1					-
UT2					-
UT3					-0.29 (0.11)
LS1					+
LS2					-
LS3					-0.20 (0.08)
LS4					-0.22 (0.09)

Tabell V2-10: "Bokhandlene har interessante pristilbud" (TB5)

	1	2	3	4	5
DB	0.26 (0.05)		0.65 (0.13)	0.57 (0.15)	0.23 (0.05)
t		0.03 (0.01)			
lnPB				-2.64 (1.21)	
K					0.39 (0.05)
A					0.010 (0.002)
AP					+
UT1					-
UT2					-0.33 (0.12)
UT3					-0.46 (0.12)
LS1					+
LS2					-
LS3					-0.15 (0.09)
LS4					+

Tabell V2-11: "Bokklubbene har de mest interessante bøkene" (TK1)

	1	2	3	4	5
DB	+		-0.54 (0.16)	-0.60 (0.19)	+
t		0.02 (0.01)	0.10 (0.03)		
lnPB				5.34 (1.53)	
K					0.70 (0.07)
A					-0.005 (0.002)
AP					0.05 (0.03)
UT1					+
UT2					+
UT3					-0.36 (0.15)
LS1					-
LS2					+
LS3					0.27 (0.12)
LS4					+

Tabell V2-12: "Bokklubbene har de billigste bøkene" (TK2)

	1	2	3	4	5
DB	-0.42 (0.07)		-0.70 (0.16)	-0.79 (0.19)	-0.45 (0.07)
t		-0.05 (0.01)	0.05 (0.03)		
lnPB				3.16 (1.54)	
K					0.32 (0.07)
A					0.008 (0.002)
AP					+
UT1					0.30 (0.18)
UT2					+
UT3					+
LS1					-
LS2					+
LS3					+
LS4					+

Tabell V2-13: "Boklubbenes informasjon og omtale av bøkene gjør meg interessert i å lese bøker" (TK3)

	1	2	3	4	5
DB	-0.15 (0.07)		0.40 (0.17)	0.56 (0.20)	-0.21 (0.07)
t		-0.04 (0.01)	-0.10 (0.03)		
lnPB				-6.04 (1.60)	
K					1.07 (0.07)
A					-
AP					0.06 (0.03)
UT1					0.44 (0.18)
UT2					0.50 (0.16)
UT3					0.37 (0.16)
LS1					+
LS2					+
LS3					+
LS4					+

Tabell V2-14: Antall bøker lest per år (LB)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TB1	-	-					-	-	-	-
TB2	+	+					0.11 (0.05)	+	+	+
TB3	-	-					-0.10 (0.04)	-0.08 (0.04)	-	-
TB4	-	-					-	-	-	-
TB5	0.09 (0.04)	0.07 (0.04)					0.08 (0.04)	+	0.15 (0.09)	+
TK1			-	-			-	-	-	-
TK2			-0.06 (0.03)	-			-0.07 (0.03)	-0.07 (0.03)	-	-
TK3			0.12 (0.03)	0.08 (0.03)			0.13 (0.04)	0.09 (0.04)	0.13 (0.07)	+
TI1					-	-			-	-
TI2					+	0.13 (0.07)			+	+
TI3					-	-			-	-
SDF		X		X		X		X		X
N	3326	3312	2905	2894	797	796	2578	2567	619	618

Tabell V2-15: Antall kjøpte bøker per år (AB)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TB1	-0.50 (0.27)	-					-0.55 (0.31)	-	-	-
TB2	+	-					+	-	+	-
TB3	-0.40 (0.21)	-					-0.45 (0.24)	-	-	-
TB4	-	-0.44 (0.25)					-	-0.49 (0.29)	-2.89 (0.68)	-2.74 (0.66)
TB5	0.63 (0.22)	0.59 (0.22)					0.51 (0.26)	0.47 (0.26)	-	-
TK1			-0.88 (0.21)	-0.64 (0.21)			-0.91 (0.23)	-0.67 (0.23)	-1.79 (0.55)	-1.65 (0.54)
TK2			-0.45 (0.19)	-0.36 (0.19)			-0.41 (0.20)	-	-	+
TK3			1.21 (0.21)	0.89 (0.21)			1.12 (0.23)	0.81 (0.23)	1.08 (0.56)	+
TI1					-0.88 (0.48)	-			-0.97 (0.56)	-
TI2					1.47 (0.51)	1.42 (0.51)			1.52 (0.57)	1.46 (0.57)
TI3					-	-			-	-
SDF		X		X		X		X		X
N	3165	3153	2773	2764	773	772	2466	2457	604	603

Tabell V2-16: Antall kjøpte bøker i bokhandel per år (ABH)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TB1	-0.63 (0.18)	-0.52 (0.17)					-0.60 (0.18)	-0.48 (0.18)	-	-
TB2	0.40 (0.18)	+					0.48 (0.18)	0.39 (0.18)	0.89 (0.43)	0.76 (0.43)
TB3	+	+					+	+	-	-
TB4	-	-					-	-	-1.14 (0.43)	-1.22 (0.42)
TB5	0.43 (0.14)	0.43 (0.14)					0.44 (0.15)	0.44 (0.15)	-	-
TK1			-0.99 (0.12)	-0.81 (0.12)			-1.01 (0.14)	-0.85 (0.13)	-1.71 (0.34)	-1.63 (0.35)
TK2			-0.35 (0.11)	-0.30 (0.11)			-0.34 (0.12)	-0.29 (0.12)	-	-
TK3			0.48 (0.12)	0.30 (0.12)			0.39 (0.13)	0.23 (0.13)	0.55 (0.34)	+
TI1					-	-			-	-
TI2					0.94 (0.31)	0.94 (0.31)			0.77 (0.35)	0.87 (0.36)
TI3					-1.17 (0.29)	-0.95 (0.28)			-1.39 (0.33)	-1.20 (0.33)
SDF		X		X		X		X		X
N	2817	2809	2383	2377	674	674	2155	2149	524	524

Tabell V2-17: Antall kjøpte bøker i bokklubb (ABK)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TB1	-	+					+	+	+	+
TB2	+	+					+	+	-	-
TB3	-	-					-	-	-	-
TB4	+	-					-	-	-1.08 (0.41)	-1.02 (0.41)
TB5	+	+					+	+	-	+
TK1			0.27 (0.14)	0.33 (0.14)			0.28 (0.14)	0.34 (0.14)	0.59 (0.34)	0.66 (0.35)
TK2			-	-			-	-	+	+
TK3			1.01 (0.14)	0.78 (0.14)			0.96 (0.14)	0.73 (0.14)	+	+
TI1					-0.57 (0.29)	-0.58 (0.28)			-0.72 (0.31)	-0.76 (0.31)
TI2					+	+			0.67 (0.33)	0.65 (0.33)
TI3					-0.84 (0.30)	-0.80 (0.30)			-1.20 (0.33)	-1.19 (0.33)
SDF						X		X		X
N	1658	1654	1658	1655	365	365	1445	1442	318	318

Tabell V2-18: "Bøker er for dyrt" (BD)

	1	2	3	4	5
DB	-0.58 (0.06)		+	+	-0.56 (0.06)
t		-0.11 (0.01)	-0.12 (0.03)		
lnPB				-6.65 (1.45)	
K					0.40 (0.07)
A					+
AP					-0.07 (0.03)
UT1					-
UT2					-0.42 (0.15)
UT3					-0.69 (0.14)
LS1					-
LS2					-
LS3					+
LS4					-

Tabell V2-19: "Viktig med bøker på nynorsk" (BN)

	1	2	3	4	5
DB	-		0.49 (0.17)	0.93 (0.21)	-0.23 (0.07)
t		-0.035 (0.012)	-0.11 (0.03)		
lnPB				-8.83 (1.66)	
K					0.30 (0.07)
A					0.016 (0.003)
AP					-
UT1					+
UT2					+
UT3					0.69 (0.16)
LS1					-
LS2					-
LS3					+
LS4					0.73 (0.14)

Vedlegg 3

Variabeldefinisjoner – bokkjøp- og handelskanalundersøkelsene

Avhengige variabler:

AB = antall bøker kjøpt de siste 12 månedene

DBH = 1 for siste bok kjøpt i bokhandel, 0 ellers

DBK = 1 for siste bok kjøpt i bokklubb, 0 ellers

DNB = 1 for siste bok kjøpt i nettbokhandel, 0 ellers

DNA = 1 for siste bok kjøpt annet sted (kiosk, supermarked, dagligvarebutikk), 0 ellers

DFBH = 1 for framtidige bokkjøp hovedsaklig i bokhandel, 0 ellers

DFBK = 1 for framtidige bokkjøp hovedsaklig i bokklubb, 0 ellers

DFNB = 1 for framtidige bokkjøp hovedsaklig i nettbokhandel, 0 ellers

DNFA = 1 for framtidige bokkjøp hovedsaklig annet sted, 0 ellers

Primære forklaringsvariable:

DB = 1 etter ny bokavtale, 0 før.

Denne brukes i to varianter, DBA og DBB. Grensen for den første går mellom siste intervjurunde i 2005 og første i 2006, mens grensen for den andre går mellom siste runde i 2004 og første i 2005. Den første brukes i forbindelse med antall bøker kjøpt siste 12 måneder og siste bokkjøp. Før ny bokavtale dekker her altså de første måneder med den nye avtalen, men kan begrunnes med at det tar noe tid før den tar til å virke.

DBB brukes i forbindelse med framtidige bokkjøp og da er det naturlig å flytte skillet et år tilbake. Første intervjurunde etter ny bokavtale vil da være i juni 2005 og det passer jo rimelig bra ettersom Bokavtalen hadde virkning fra 1. mai samme år.

Sekundære forklaringsvariabler (andre faktorer):

$\ln I$ = husholdningens samlede bruttorealinntekt i logaritmer.

Det er inntektsintervaller som er oppgitt og de må ”regnes om” til anslag, for eksempel at alle som oppgir 100000-199000 får 150000. Dette deflateres så med konsumprisindeksen.

$\ln PB$ = realpris bøker

$\ln PAK$ = realpris andre kulturgoder

Ettersom vi kjenner til hvilken måned data er samlet inn, vil vi her kunne bruke tilsvarende månedsindeks. Vi regner inntekt og priser i logaritmer for lettere å kunne regne elastisiteter når det gjelder etterspørsel etter bøker (AB).

T = trend regnet i antall kvartal, siste kvartal 2002 = 1
AL = arbeidsløshetsprosent i kommunen respondenten tilhører.
CSI (Consumer Sentiment Index). Den gir uttrykk for konsumentenes forventninger om utviklingen i arbeidsmarked og i økonomien (både deres egen og mer generelt) i den nærmeste tiden.
K = respondentens kjønn: 1 for kvinne, 0 for mann
A = respondentens alder
AP = antall personer i husholdningen
AP15 = andel av antall personer 15 år eller eldre
APA = antall med inntektsgivende arbeid
UT1 = 1 for høyeste utd. ungdomsskole/realskole, 0 ellers
UT2 = 1 for høyeste utd. videregående/gymnas, 0 ellers
UT3 = 1 for høyeste utd. universitetsnivå, 0 ellers
(Basis: høyeste utd. grunnskole)
D4K = for intervju i 4. kvartal, 0 ellers
HF1 = 1 for respondenter som bor i Oslo, 0 ellers
HF2 = 1 for respondenter i østre handelsfelt ellers, 0 ellers
HF3 = 1 for respondenter i vestre handelsfelt, 0 ellers
HF4 = 1 for respondenter i midtre handelsfelt, 0 ellers
(Basis: nordre handelsfelt)

Resultattabeller – bokkjøp- og handelskanalundersøkelsene

Tabell V3-1: Antall kjøpte bøker siste tolv måneder (AB)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ln I					1.280 (0.063)	1.280 (0.063)	1.288 (0.063)	1.288 (0.063)	1.473 (0.064)	1.003 (0.064)	1.160 (0.078)	0.629 (0.063)	1.280 (0.065)	1.277 (0.062)	1.278 (0.062)	0.731 (0.076)
ln PB1					-	-	-	-5.480 (3.147)	+	+	+	+	-	-	-	-
lnPAK1					+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-
τ		+	0.025 (0.012)			+		+								+
DBA	0.174 (0.075)	-	+	0.355 (0.099)	+	-		+								-
AL				0.127 (0.038)			0.167 (0.042)	0.158 (0.042)							+	-
CSI 1				+			0.008 (0.005)	0.011 (0.005)							+	+
K									2.365 (0.076)							2.165 (0.073)
A										-0.041 (0.002)						-0.041 (0.003)
AP											0.254 (0.043)					+
AP15											-0.368 (0.053)					-0.091 (0.049)
APA											-0.191 (0.024)					+
uT1												1.049 (0.190)				0.536 (0.183)
uT2												1.841 (0.169)				1.103 (0.166)
uT3												3.936 (0.170)				3.148 (0.166)
DK4													-			+
HF1														1.401 (0.161)	1.394 (0.166)	0.694 (0.154)
HF2														+	+	+
HF3														+	+	-
HF4														0.600 (0.179)	0.608 (0.179)	0.335 (0.165)
τ*DBA				-												+
N	14659	14659	14659	14659	12332	12332	12332	12332	12332	12332	12332	12332	12332	12332	12332	12332

Tabell V3-2: Siste bok kjøpt i bokhandel (DBH)

	1	2	3	4	5	6	7	8
ln I					-		+	-
ln PB					-5.436 (1.719)		-6.940 (1.751)	-6.386 (2.020)
ln PAK					-		-	-
t		+	0.012 (0.007)		0.066 (0.037)	+	0.104 (0.039)	0.104 (0.046)
DB	0.100 (0.041)	+	+	0.111 (0.055)	-	+	-	-
AL				+	+	+	+	-
CSI				+	0.005 (0.003)	+	0.006 (0.003)	+
K						-0.209 (0.042)	-0.235 (0.044)	-0.247 (0.045)
A						-0.004 (0.002)	+	+
AP						-0.153 (0.024)	-0.155 (0.025)	-0.140 (0.026)
AP15						0.178 (0.026)	0.161 (0.030)	0.167 (0.030)
APA						0.103 (0.013)	0.097 (0.015)	0.094 (0.015)
UT1						0.310 (0.114)	+	+
UT2						+	0.280 (0.129)	0.240 (0.129)
UT3						0.335 (0.102)	0.475 (0.128)	0.416 (0.128)
D4K						0.143 (0.042)	0.176 (0.047)	0.170 (0.047)
HF1								0.674 (0.094)
HF2								0.251 (0.080)
HF3								0.187 (0.085)
HF4								0.288 (0.100)
tDB			-					-
N	9943	9943	9943	9943	8691	9943	8691	8691

Tabell V3-3: Siste bok kjøpt i bokklubb (DBK)

	1	2	3	4	5	6	7	8
ln I					+		+	+
ln PB					4.326 (2.001)		5.959 (2.064)	4.562 (2.354)
ln PAK					+		7.592 (4.574)	+
t		-0.029 (0.006)	-0.033 (0.008)		-0.074 (0.043)	-0.027 (0.008)	-0.123 (0.046)	-0.082 (0.054)
DB	-0.358 (0.049)	+	-	-0.314 (0.063)	+	-	+	-
AL				+	-	+	-	+
CSI				-0.004 (0.002)	-	+	-	+
K						0.665 (0.051)	0.675 (0.053)	0.684 (0.053)
A						0.013 (0.002)	0.008 (0.002)	0.008 (0.002)
AP						0.163 (0.027)	0.152 (0.028)	0.142 (0.029)
AP15						-0.163 (0.031)	-0.153 (0.035)	-0.159 (0.035)
APA						-0.119 (0.016)	-0.105 (0.018)	-0.103 (0.018)
UT1						+	+	+
UT2						0.366 (0.130)	+	+
UT3						0.215 (0.128)	-	+
D4K						-0.142 (0.049)	-0.175 (0.054)	-0.163 (0.054)
HF1								-0.410 (0.108)
HF2								-
HF3								-
HF4								-
tDB			-					+
N	9943	9943	9943	9943	8691	9943	8691	8691

Tabell V3-4: Siste bok kjøpt i nettbokhandel (DNB)

	1	2	3	4	5	6	7	8
ln I					0.411 (0.081)		+	+
ln PB					-		-	+
ln PAK					-		-	+
t		0.048 (0.012)	0.055 (0.015)		+	0.049 (0.013)	+	+
DB	0.453 (0.085)	-	+	0.358 (0.115)	-	-	-	+
AL				-	+	-	-	-
CSI				+	+	+	+	-
K						-0.698 (0.087)	-0.668 (0.092)	-0.667 (0.092)
A						0.033 (0.003)	-0.036 (0.004)	-0.036 (0.004)
AP						+	-	-
AP15						-	-	-
APA						-0.075 (0.034)	-	-
UT1						*)	*)	*)
UT2						0.734 (0.179)	0.800 (0.228)	0.791 (0.228)
UT3						1.259 (0.173)	1.257 (0.222)	1.254 (0.223)
D4K						-	-	-
HF1								+
HF2								+
HF3								0.327 (0.183)
HF4								+
tDB								-
N	9943	9943	9943	9943	8691	9943	8691	8691

Tabell V3-5: Siste bok kjøpt i ”andre kanaler” (DNA)

	1	2	3	4	5	6	7	8
ln I					-0.171 (0.048)		-0.107 (0.063)	-
ln PB					4.922 (2.326)		4.554 (2.359)	5.934 (2.730)
ln PAK					+		+	+
t		+	+		-	+	-	-
DB	0.110 (0.057)	-	-	+	+	-	+	+
AL				-	-	-	-	+
CSI				+	-	-	-	-
K						-0.200 (0.057)	-0.202 (0.061)	-0.194 (0.062)
A						0.004 (0.002)	+	+
AP						0.061 (0.033)	0.077 (0.034)	0.063 (0.035)
AP15						-0.080 (0.036)	-	-
APA						-	-	-
UT1						-0.556 (0.133)	-0.409 (0.161)	-0.378 (0.162)
UT2						-0.669 (0.118)	-0.689 (0.147)	-0.646 (0.148)
UT3						-1.055 (0.117)	-1.014 (0.014)	-0.953 (0.147)
D4K						-	-	-
HF1								-0.717 (0.130)
HF2								-0.299 (0.101)
HF3								-0.377 (0.109)
HF4								-0.466 (0.136)
tDB			+					-
N	9943	9943	9943	9943	8691	9943	8691	8691

Tabell V3-6:Framtidige bokkjøp i bokhandel (DFBH)

	1	2	3	4	5	6	7
ln I				-0.117 (0.046)		-	-
ln PB				-		-1.438 (0.541)	-1.362 (0.544)
ln PAK				-		-	-
t		-		+	+	+	+
DB	-	+	-	-	+	+	+
AL			-	+	+	+	-
CSI			0.004 (0.002)	0.006 (0.002)	0.008 (0.002)	0.007 (0.003)	0.006 (0.003)
K					-	-0.095 (0.058)	-0.103 (0.058)
A					0.012 (0.002)	0.016 (0.002)	0.016 (0.002)
AP					-0.128 (0.031)	-0.117 (0.033)	-0.102 (0.033)
AP15					0.151 (0.034)	0.142 (0.039)	0.143 (0.039)
APA					0.054 (0.017)	0.051 (0.019)	0.048 (0.019)
UT1					+	+	-
UT2					-	+	-
UT3					+	+	+
D4K					0.199 (0.061)	0.301 (0.076)	0.287 (0.077)
HF1							0.591 (0.121)
HF2							0.197 (0.105)
HF3							0.188 (0.1122)
HF4							0.477 (0.131)
N	6022	6022	6022	5290	6022	5290	5290

Tabell V3-7: Framtidige bokkjøp i bokklubb (DFBK)

	1	2	3	4	5	6	7
ln I				+		+	+
ln PB				+		1.217 (0.698)	+
ln PAK				-		-	-
t		-		+	-	+	+
DB	-	-	-	-	-	-	-
AL			+	+	-	+	+
CSI			-	+	-	-	-
K					0.763 (0.076)	0.775 (0.079)	0.783 (0.079)
A					0.014 (0.003)	0.010 (0.003)	0.009 (0.003)
AP					0.136 (0.040)	0.124 (0.042)	0.115 (0.042)
AP15					-0.111 (0.044)	-0.120 (0.051)	-0.126 (0.051)
APA					-0.122 (0.023)	-0.109 (0.025)	-0.106 (0.025)
UT1					+	+	+
UT2					0.391 (0.196)	+	+
UT3					+	-	+
D4K					-	-0.204 (0.088)	-0.192 (0.099)
HF1							-0.440 (0.157)
HF2							-
HF3							-
HF4							-
N	6022	6022	6022	5290	6022	5290	5290

Tabell V3-8: Framtidige bokkjøp i nettbokhandel (DFNB)

	1	2	3	4	5	6	7
ln I				0.480 (0.068)		0.215 (0.083)	0.221 (0.083)
ln PB				-		+	+
ln PAK						+	+
t		+				-	-
DB	0.222 (0.114)	+	+	+	+	+	+
AL			-	+	-0.138 (0.049)	-0.157 (0.053)	-
CSI			-0.005 (0.002)	-0.009 (0.003)	-0.009 (0.003)	-0.010 (0.004)	-0.009 (0.004)
K					-0.646 (0.072)	-0.618 (0.077)	-0.618 (0.077)
A					-0.044 (0.003)	-0.046 (0.003)	0.047 (0.003)
AP					+	-	-
AP15					+	+	+
APA					-	-	-
UT1					0.556 (0.291)	1.163 (0.494)	1.240 (0.495)
UT2					1.010 (0.275)	1.484 (0.476)	1.546 (0.477)
UT3					1.512 (0.273)	1.943 (0.474)	2.016 (0.475)
D4K					-0.174 (0.083)	-0.197 (0.105)	-0.189 (0.105)
HF1							-0.464 (0.167)
HF2							-
HF3							-
HF4							-0.548 (0.186)
N	6022	6022	6022	5290	6022	5290	5290

Tabell V3-9: Framtidige bokkjøp i ”andre kanaler” (DNFA)

	1	2	3	4	5	6	7
ln I				-0.392 (0.070)		-0.258 (0.097)	-0.261 (0.097)
ln PB				+		+	+
ln PAK				+		+	+
t		+		-	+	-	-
DB	-	-	+	-	-	-	-
AL			+	0.096 (0.057)	0.119 (0.058)	0.127 (0.057)	0.124 (0.064)
CSI			-	-	-	-	-
K					-	-	-
A					0.007 (0.003)	0.008 (0.004)	0.008 (0.004)
AP					0.129 (0.051)	0.173 (0.054)	0.170 (0.055)
AP15					-0.208 (0.056)	-0.164 (0.065)	-0.162 (0.065)
APA					+	-	-
UT1					-0.520 (0.190)	-	-
UT2					-0.673 (0.169)	-0.533 (0.212)	-0.518 (0.213)
UT3					-1.291 (0.169)	-1.055 (0.213)	-1.028 (0.215)
D4K					-	-	-
HF1							-
HF2							-
HF3							-
HF4							-0.383 (0.218)
N	6022	6022	6022	5290	6022	5290	5290

Vedlegg 4

Variabeldefinisjoner – regionale data fra sentraldistribusjon

Avhengige variabler:

lnABsa: Antall sakprosabøker per innbygger, i logaritmer

lnABsk: d.s. skjønnlitteratur

lnABks: d.s. krim, spenning

lnABdn: d.s. dikt, noveller

Forklaringsvariabler:

Hovedvariabel

BA = 1 for årene 2005-2007, 0 ellers

Primære kontrollvariable:

ASD: andelen som Sentraldistribusjon har av samlet salg fra Sentraldistribusjon og Forlagssentralen.

T: trend ($T = 1 - 5$)

CSI: Consumer Sentiment Index

lnPi (i = sa, sk, ks, dn): Pris på bøker målt som nettosalgsverdi/antall bøker, i logaritmer. Denne variabelen er altså ikke målt uavhengig av den variable som skal forklares (antall bøker inngår i begge) og vil derfor kunne gi spuriose resultater. Dette skal vi komme tilbake til i resultatsdiskusjonen

lnI: Personinntekt per innbygger, i logaritmer

lnW: Lønnsinntekt per årsverk yrkesaktive, i logaritmer

lnAT: Antall titler i gjennomsnitt per utsalg, i logaritmer

lnBU: Antall bokutsalg per innbygger, i logaritmer

lnBL: Antall bokutlån fra bibliotekene per innbygger, i logaritmer

lnIB: Antall innbyggere, i logaritmer

Sekundære kontrollvariabler:

K: Andel kvinner i befolkningen

A05: Andel i befolkningen 0-5 år

A615: Andel med alder 6-15 år

A1624: Andel 16-24 år

A67: Andel 67 år og over

HU: Andel med høyere utdanning

AS: Andel studenter i regionen

Vedlegg 5.

Spørreundersøkelse blant frie og uavhengige bokhandlere